
Jovan M. Nedić
Bolmanska bitka

Odlukom Općinskog vijeća i uz podršku načelnika Andelka Balabana,
štampanje i objavljivanje ove knjige finansirala je Općina Jagodnjak

Izdavač:
Vlastito izdanje autorovo

Urednik:
Jovan S. Nedić

Predgovor:
Stanoje Bojanin

Recenzija:
Pero Matić, prof.

Prevodioci sažetaka:
Dragiša i Draga Šakić – Beli Manastir (ruski)
Karolj Eri – Beli Manastir (mađarski)
Vlasta Arbet – Bačka Palanka (slovački)
Mihajlo Džudžar – Ruski Krstur (rusinski)
Tijana Nedić – Bolman (njemački i engleski)
Branko Petrović – Beli Manastir (bajaški dijalekt)
Nikola Petkovski – Skoplje (makedonski)
Štefan Marković – Mengeš kod Ljubljane (slovenski)

Korektura i lektura:
Jovan S. Nedić

Fotografije:
Jovan M. Nedić, Ljiljana Habuš, Mladen Đermanović,
Jovan S. Nedić

Korice:
Milan Drača

Grafička priprema i štampa:
Rajs, Markušica

Tiraž:
500 primjeraka

ISBN 978-953-57404-1-4

**CIP-zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske
i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 140613011**

Jovan M. Nedić

Bolmanska bitka

Jovan S. Nedić:
napomene (ukupno 344), "O slikama" (str. 135-142),
"Bibliografija" (str. 179-184)

Bolman, 2016.

Јован М. Недић

Болманска битка

Јован С. Недић:
напомене (укупно 344), "О сликама" (стр. 135-142),
"Библиографија" (стр. 179-184)

Болман, 2016.

PREDGOVOR

Posle bitke na Batini novembra 1944. godine i prodora sovjetskih trupa na sever, uzvodno uz Dunav, kao i posle pobedā saveznika na zapadnom ratištu, činilo se da iznenadenja u ratu nisu više moguća. Stanovništvo oslobođene Baranje i Bolmana nije se osećalo posebno ugroženim, mada je neprijatelj bio relativno blizu, na suprotnim obalama reke Drave. Borbena dejstva odvijala su se daleko u Mađarskoj, ili južnije u Sremu. Baranjska regija ušuškana između tokova dve velike ravnicaarske reke, opojasana šumama u donjem toku Drave, izgledala je kao bela mrlja na generalštabnim kartama neprijateljskih armija. Tako je bilo sve do kognog 6. marta 1945. godine kada je Bolman postao jedna od strateških tačaka u poslednjoj nemačkoj ofanzivi u istočnoj Evropi u Drugom sveskom ratu, poznatoj pod imenom "Prolećno buđenje" (*Frühlingserwachen*). Osnovni cilj te ofanzive bio je osvajanje Budimpešte, Balatona, mađarskog i delom jugoslovenskog Podunavlja. Operacija vođena u Podravini nazvana je "Šumski đavo" (*Waldteufel*), a nemačka komanda je odabrala Bolman kao jedno od dva pogodna mesta za izgradnju mostobrana na savezničkoj obali reke Drave. Ubrzo se linija fronta uspostavila u samom selu i protezala kroz ceo njegov atar. Otpor uspostavljanju nemačkog mostobrana trajao je osamnaest dana, a znatnu hrabrost u Bolmanskoj bitki pokazala je Šandor Petefi brigada Dvanaestog vojvođanskog korpusa Treće jugoslovenske armije, sastavljena od mađarskih antifašista. Zbog ogromnog materijalnog razaranja i gubitka ljudskih života svojih stanovnika, selo Bolman postalo je heroj za sebe. U ranijim sećanjima Bolmanaca brutalnost rata je predstavljala priču iz dalekih vremena ili udaljenih krajeva koju su donosili sa sobom mobilisani pojedinci, veterani ili putnici namernici. Ovog puta, sve je bilo drugačije. Najveći gubitak doživelj je selo spaljivanjem crkve iz 1777. godine, koja je poslužila kao jedno od uporišta u uličnim borbama. Čitava viševekovna istorija sela uništena je u jednom času. Crkveni toranj sa satom pogoden je granatom pošto je u njemu bio nemački vojnik, a u nastalom požaru izgoreo je ikonostas iz 1799. godine. Da li se moglo drugačije postupiti prilikom eliminisanja neprijatelja, još uvek se pitaju Bolmanci. Simboli njihove zajednice, crkva i ikonostas nastali kolektivnim pregalaštvom, nestali su nepovratno. Uništenje parohijske crkve, posebnog spomenika kulture iz XVIII veka, predstavljalo je veliki gubitak ne samo za selo i eparhiju, već i za Srpsku pravoslavnu crkvu u celini i jugoslovensko kulturno nasleđe.

Knjiga koja se nalazi pred čitaocima jeste detaljan prikaz tragičnih martovskih događaja. Pisana je posebnim stilom, kojim je čitaocima uspešno dočarana dramatika i neizvesnost ratnih operacija sve do poslednjih trenutaka. Svaki novi dan donosio je nove ljudske gubitke u obe vojske, a razaranje Bolmana uzimalo je sve veće razmere. Knjiga je nastala uglavnom na osnovu ranijih istraživanja vojnih istoričara i zapisanih sećanja boraca, među kojima su bili i pojedini Bolmanci, koje autor savesno navodi. Ipak, posebnu draž i autorski pečat knjizi daju sećanja Bolmanaca u čijim se kućama i baštama odigravao bespoštredni rat. Jedni su uspeli da se izvuku iz sela sledeći povlačenje vojske, drugi neobavešteni o prisustvu neprijateljskih vojnika skrovište su našli u podrumima svojih kuća, a manje srećni bili su ubijeni u svojim dvorištima. Sećanja izgrađena na neposrednom iskustvu Bolmana – nezavisno od državnih zvaničnih istoričara koji su bili usmereni na komandante i vojne operacije – sačuvala su i kasnija pokolenja. Prošlo je dosta vremena da bi se ti glasovi čuli i time ispravila poluvekovna nepravda prema Bolmanu i Bolmancima.

U Bolmanu, 2. septembra 2016. godine,
na seosku zavetinu Sv. proroka Samuila

Stanoje Bojanin

UVOD

Prošlo je sedamdeset godina od martovskih dana 1945. godine kad su iz Baranje istjerani posljednji nacistički vojnici i još četiri godine više otkad su u borbi protiv okupatora u Bolmanu pale prve žrtve: **Lazar – Laca Babić, Aleksandar i Miladin Janković** i drugi.

Prije sedamdeset godina, šestog marta 1945. godine, nacisti su ušli u Bolman. Osvojili su Bolman, ali nisu i Baranju. Nacisti su ušli u Majške Međe, Novi Bezdan, Baranjsko Petrovo Selo, Novo Nevesinje i Torjance, ali ipak nisu osvojili Baranju.

Prošlo je sedamdeset godina od Bolmanske bitke. Učesnika i svjedoka bitke, koji su dobro znali kakve su borbe vođene u Bolmanu, sve je manje. O Bolmanskoj bici pisalo se u prošlosti. O ratnom putu svojih jedinica nekad su pisali učesnici samog rata pa su Bolmanska bitka i borbe na Bolmanskom mostobranu bile nezaobilazna tema. Pisalo se o učešću pojedinih jedinica u bici, ali nije opisana cijela bitka.

U sklopu obilježavanja 70-godišnjice Bolmanske bitke 2015. godine, koju je organizirala Općina Jagodnjak, osim svečane akademije i ponovnog otvaranja Spomen-sobe Bolmanske bitke u bolmanskom Domu kulture, pripremljena je i ova knjiga, kojoj je cilj bio opisati Bolmansku bitku što je moguće detaljnije i prikazati što je bitka značila za Bolman. Sticajem okolnosti knjiga je izdana tek 2016. godine.

Značaj Bolmanske bitke opadao je onako kako su nestajale generacije koje su doživjele i proživjele te dane. Dûg i obavezu da se opiše bitka osjećamo zbog toga što se ona odigrala kod nas, u našem selu, u našem ataru, što je bila najveća bitka koju je dosad doživio Bolman. Dužni smo, osim toga, sačuvati uspomenu na antifašističke borce učesnika te bitke, a posebno one poginule u bici.

U knjizi "Bolman je bio Bolman" (2012) Bolmanska bitka nije opisana opširnije. Zato je želja bila da bitku opišemo što detaljnije i vjernije, da skupimo sve zabilježene podatke na jedno mjesto i na taj način pokažemo sam značaj bitke.

Zahvaljujemo se, prije svega, Općini Jagodnjak, načelniku **Anđelku Balabanu** i Općinskom vijeću Općine Jagodnjak, na podršci i pomoći u izdavanju ove knjige.

Zahvalnost dugujemo i **Nikoli Opačiću**, čijim smo trudom dobili dosta podataka iz arhivā udrugā antifašističkih boraca i antifašista iz Hrvatske i Pokrajinskog odbora SUBNOR-a AP Vojvodine iz Novog

Sada. Zahvaljujemo se Đorđu **Markoviću** i Ankici **Stojanoviću** na ustupljenim knjigama te kazivačima Vidoji **Bijeliću**, Božidaru **Duliću**, Boži **Jeličiću**, Dragoljubu **Kaporu**, Milanu **Nediću**, Justini **Novakoviću**, Vladimиру **Stajeviću**, Ankici **Stojanoviću** i Radovanu **Stojanoviću** te svima onima ovdje nespomenutima koji su na bilo koji način doprinijeli nastanku ove knjige, posebno **Željku Nediću** na ustupljenim crtežima i slikama.

Okupatorska vojska prvi je put ušla u Bolman na Veliki petak 1941. godine, a iz Bolmana su nacistički vojnici protjerani prvog dana proljeća 1945. godine, nakon što su u Bolmanu proveli dvije "*nedelje*".

Okupatori i nacisti na koncu su ipak otišli, a iza njih ostalo je na stotine antifašističkih boraca poginulih u Bolmanskoj bici. Nekima su imena uklesana na spomenike u Bolmanu i okolnim selima, nekima i kosti počivaju ispod tih spomenika, a neki su ostali izgubljeni širom baranjske ravnice oko nekadašnjih linija fronta. Sjećanje na njih i Bolmansku bitku nagrizlo je vrijeme, kao što je i mahovina nagrizla njihova imena na spomenicima.

Zaborav, bar na neko vrijeme, prekidamo ovom knjigom.

U Bolmanu, 21. marta 2015.

BOLMANSKA BITKA

I. UVOD

Bolmanska bitka je naziv za borbe na uspostavljanju i likvidaciji Bolmanskog mostobrana¹, vođene marta 1945. godine između jedinica III. armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije protiv jedinica Grupe armija "E" nacističke Njemačke.

*Slika 1 - Antifašistička borba - detalj s nekadašnje
slike u Domu kulture Bolman*

Na pitanje zašto "Bolmanski mostobran", odgovor daje komandant 51. divizije² NOVJ **Sreća Savić – Kolja**: "Dužan sam da na kraju dam objašnjenje zbog čega sam ovaj mostobran nazvao 'Bolmanski' i pored toga što se u nekim publikacijama i dokumentima on naziva 'Valpovski' ili 'Dravski'. U prvom redu to sam učinio zbog toga što smo ga mi učesnici u tim borbama i za vreme tih događaja, a i kasnije,

¹ **Mostobran** – relativno malen prostor na neprijateljskom području, koji oružane snage zauzimaju i brane pri forsiranju rijeke ili izvođenju pomorskoga ili zračnoga desanta da bi im poslužio kao uporište za daljnje operacije. Izvor: <http://www.hrleksikon.info/definicija/mostobran.html>.

² **Divizija** – strateška jedinica sastavljena od nekoliko pukova ili brigada. Divizije mogu biti pješadijske, konjaničke, tenkovske i dr. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 313.

nazivali 'Bolmanski'"³. Autor dalje navodi da su i Batinski i Virovitički mostobran tako nazvani prema centralnim ili glavnim naseljenim mjestima, tako da je prirodno da se ovaj mostobran, prema glavnom mjestu, selu Bolman, na osvojenom mostobranu, nazove "Bolmanski"⁴.

Slika 2 - Sreta
Savić - Kolja

Jedinice 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i NOV Jugoslavije u kasnu jesen 1944. godine izbile su na Dunav i nakon Batinske bitke⁵ oslobodile Baranju. Nakon Bitke za Budimpeštu⁶ i osvajanja južne Mađarske, između ostalog i nalazišta nafte kod jezera Balaton (Blatno jezero)⁷, Crvena armija je prijetila i osvajanjem Beča.

Ishod Drugog svjetskog rata tada je već poznat. **Ruzvelt** (*Franklin Delano Roosevelt*; 1882-1945), **Staljin** (*Иосиф Висарионович Сталин*; 1878-1953) i **Čerčil** (*Sir Winston Leonard Spencer Churchill*; 1874-1965) na Jalti⁸, između ostalog, već dijeli Njemačku

na četiri okupacione zone, kojima će upravljati SAD, SSSR, Velika Britanija i Francuska.

Kako bi spriječio Crvenu armiju da napadne Beč, ali i povratio naftnosna polja oko Balatona, **Hitler** (*Adolf Hitler*; 1889-1945) je planirao izvršiti protuofanzivu te planirao operaciju *Frühlingserwachen*, poznatu kao "Proljetno buđenje" ili "Velika

³ **Savić**, Sreten, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 143.

⁴ Isto, str. 144.

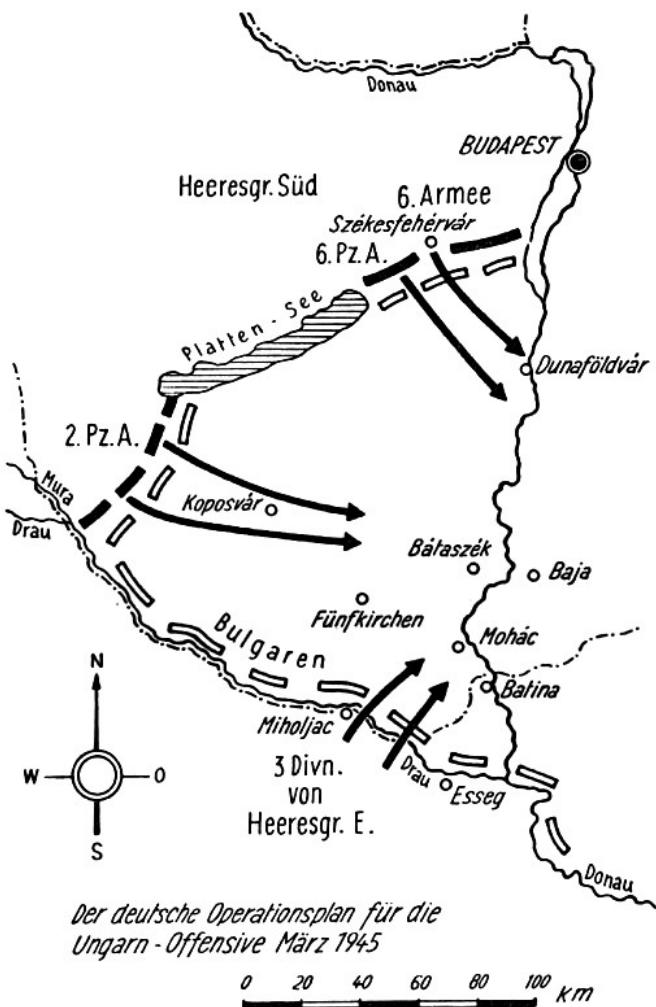
⁵ **Batinska bitka** (Bitka kod Batine) naziv je za borbe vođene kod baranjskog mjesta Batina u novembru 1944. godine između jedinica 3. ukrajinskog fronta Crvene armije i jedinica NOVJ protiv njemačkog Wehrmacht-a, koja je završila pobjedom Crvene armije i jedinica NOVJ i oslobođenjem Baranje.

⁶ **Bitka za Budimpeštu** trajala je od 29. XII. 1944. do 13. II. 1945. godine, a vodila se između Crvene armije i jedinica njemačkog Wehrmacht-a i mađarskih snaga. Nakon opsade, Crvena armija je osvojila Budimpeštu.

⁷ "Balaton" (Blatno jezero), jezero u središnjoj Mađarskoj, na jji podnožju Bakonjske šume, s 598 km^2 najveće jezero u sr. Evropi.". Izvor: *Enciklopedija : opća i nacionalna u 20 knjiga* (II. knjiga), Zagreb 2005, str. 141.

⁸ **Konferencija** na Jalti održana je od 4. do 12. februara 1945. godine.

operacija"⁹.

Slika 3 - Njemački plan ofanzive u martu 1945.

"Velikom operacijom" planiran je, prije svega, povrat teritorije u trokutu između Balatona, Dunava i Drave, zatim između Dunava i Tise, ponovo zauzimanje Budimpešte i povrat naftnosnih polja, čime bi bila otklonjena opasnost od zauzimanja Beča i olakšana odbrana Grupe

⁹ Operacija **Frühlingserwachen** (ili **Plattenseeoffensive**; "Proljetno buđenje" ili "Velika operacija"), engleski "*Spring Awakening*", posljednja je veća njemačka operacija u II. svjetskom ratu. Vođena je od 6. do 15. marta 1945. u okolini Balatona u Mađarskoj između njemačkih i sovjetskih snaga. Završila je slomom njemačke ofanzive i napredovanjem sovjetskih jedinica. Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Spring_Awakening.

armija "E" na Sremskom frontu¹⁰. Protuofanziva je trebala početi čim se otopi snijeg i zemljište prosuši¹¹.

"Za izvođenje tog poslednjeg nemačkog operativno-strategijskog protivudara izdvojene su snage 6. nemačke armije i 6. tenkovske armije, prikupljene u rejonu Blatnog jezera i Sekešfehervara (mađ. Székesfehérvár), zatim 2. tenkovska nemačka armija, koja je imala zadatak da nastupa pravcem: Nađkanjiža (mađ. Nagykanizsa) – Kapošvar (mađ. Kaposvár) – Dunav, dok je grupa armije "E", sa jugoistočnog ratišta, dobila zadatak da sa što jačim snagama sadejstvuje iz Jugoslavije 2. tenkovskoj armiji i da, nakon forsiranja Drave, udari u bok i pozadinu naših, sovjetskih i bugarskih snaga u Baranji i južnoj Mađarskoj".¹²

Njemačka Grupa armija "E", kojom je komandovao general-pukovnik **Aleksander Ler** (Alexander Löhr; 1885-1947), dobila je, dakle, zadatak da forsira rijeku Dravu. Ler je predlagao njemačkoj Vrhovnoj komandi da bi forsiranje Drave bilo rizično bez promjene situacije njemačkih trupa u Bosni i raščišćavanja situacije na Papuku, nakon čega bi se trebala forsirati Drava s težištem kod Osijeka s pet divizija. Štab Grupe armija "E" predlagao je da se Drava forsira s 11. vazduhoplovno-poljskom, 104. lovačkom, 7. SS i 297. pješadijskom divizijom. Za pojačanje njemačkim jedinicama zbog pogoršanja situacije u Bosni morala je biti upućena 7. SS divizija, a 117. divizija nije mogla biti korištena zbog aktivnosti 6. i 10. korpusa NOVJ.¹³

Operacija forsiranja rijeke Drave, nazvana *Waldteufel* (eng. *Forest devil*), kod nas poznata kao Operacija "Šumski đavo", dio je navedene "Velike operacije" (*Frühlingserwachen*). Da bi se ostvario Hitlerov cilj: ponovo osvajanje Budimpešte i naftnih polja u Mađarskoj, i jedna i

¹⁰ **Sremski front** (hr. Srijemski front) – front formiran u Drugom svjetskom ratu krajem 1944. godine od strane njemačke vojske, koja se povlačila iz oblasti Beograda, i snaga Nezavisne Države Hrvatske (NDH), koje su im bile taktički potčinjene. Front je imao zadatak štititi izvlačenje Grupe armija "E" preko Sarajeva i Slavonskog Broda u Panoniju. Jugoslovenska armija probila je taj front 12. aprila 1945. godine. Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Sremski_front.

¹¹ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 108.

¹² **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 533.

¹³ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 109-110.

druga operacija morale su biti uspješno izvedene. Operacije su počele u isto vrijeme, 6. marta 1945. godine.

U Baranji, koja je prošla Batinsku bitku, i u Bolmanu, znalo se da je kraj rata blizu, ali isto tako i da rat još uvijek nije gotov.

II. NASTANAK MOSTOBRANA

1. Pripreme

Njemačka Vrhovna komanda, planirajući "Veliku operaciju", nastojala je da ona što prije počne, a najkasnije do 26. februara 1945. godine. Ler je, međutim, tražio da se operacija odgodi do polovine marta te da se izvede s jačim snagama, s najmanje pet divizija, kao i da se težiše napada pomjeri kod Osijeka, u dublju pozadinu NOVJ i sovjetskih snaga. Predlagao je, također, da njemačke jedinice napuste teritoriju Bosne i da se koriste u Mađarskoj. Njemačka Vrhovna komanda odbacila je Lerove prijedloge i naredila početak "Velike operacije" u Mađarskoj.¹⁴

Zbog stalnog djelovanja NOVJ u Bosni i Slavoniji, Štab Grupe armija "E" naredio je da se za operaciju "Šumski đavo" koristi samo 91. armijski korpus¹⁵, kojim je komandovao general Erdmansdorf¹⁶. Taj korpus u svom sastavu u tom trenutku imao je 11. vazduhoplovno-poljsku diviziju, 297. pješadijsku diviziju i 104. lovačku diviziju. Osim 91. armijskog korpusa, za operaciju je izdvojen i dio 15. kozačkog korpusa, tj. 1. kozačka konjička divizija.

O tom armijskom korpusu Nikola Božić navodi: "Za razliku od ostalih snaga koje su izdvojene za 'Veliku operaciju', 91. armijski korpus nije imao jaču podršku avijacije ni oklopnih snaga. Da bi iskoristio početni uspeh i da bi što brže izbio na Dunav kod Batine, nakon forsiranja Drave, general Ermansdorf je predviđao ubacivanje brzopokretne 1. konjičke kozačke divizije na mostobran".¹⁷

¹⁴ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1989, str. 533-534.

¹⁵ Korpus – vojni sastav koji se sastoji od nekoliko divizija ili brigada. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 743.

¹⁶ Heinrich Werner Bernhard von Erdmannsdorff (1891-1945). Izvor: https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_von_Erdmannsdorff.

¹⁷ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1989, str. 534.

Planirano je da se rijeka Drava forsira na dva mesta: kod Valpova 11. vazduhoplovno-poljska divizija i kod Donjeg Miholjca 297. pješadijska i 104. lovačka divizija. Cilj forsiranja 11. vazduhoplovno-poljske divizije bio je da dođe do Belog Manastira i Beremenda u Mađarskoj, a druge grupe da dođe do Šikluša (mađ. *Siklós*) također u Mađarskoj. Nakon što se mostobrani spoje, 1. kozačka konjička divizija bi zatvorila prolaz kod Batine, a onda i kod Mohača u Mađarskoj.¹⁸

Njemačke jedinice

Zadatak forsiranja Drave te prodor u pravcu Bolmana i dalje dobila je, dakle, 11. vazduhoplovno-poljska divizija (njem. *Die Luftwaffen-Feld-Division 11*), kojom je od novembra 1944. do kapitulacije komandovao general-major **Gerhard Henke**¹⁹ (dalje u tekstu: 11. divizija).

U svom sastavu 11. divizija imala je štab, 11. i 21. lovački puk²⁰ s po tri bataljona²¹, 11. artiljerijski motorizovani puk s tri bataljona, 11. pionirski motorizovani bataljon, 11. motorizovani bataljon za vezu, 11. poljski dopunski bataljon i 11. puk za snabdijevanje. Brojno stanje 11. divizije bilo je oko 7.000 ljudi²². Nikola Božić navodi da "ukupno brojno stanje 11. divizije nije bilo veliko, ali su to bili svi mlađi, zdravi, specijalno odabrani i dobro obučeni vojnici, koji su iz vazduhoplovnih pomoćnih jedinica i drugih rasformiranih delova rodova i službi, nakon povlačenja iz Grčke, svrstani u 11. vazduhoplovno-pešadijsku diviziju".²³

Osim glavnih pravaca prolaza, kod Osijeka je planiran demonstrativni prelazak, koji je trebao izvesti 11. motorizovani pješadijski bataljon, ojačan četom pionira.²⁴

¹⁸ Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 110.

¹⁹ <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/FelddivisionenL/11FDL.htm>.

²⁰ **Puk** (pukovnija ili regimenta) (...) predstavlja višu združenu taktičku vojnu jedinicu rodova kopnene vojske promenjivog sastava. Načelno se sastoji se od nekoliko (načelno 2-4) bataljona ili diviziona i jedinica za podršku (...) deluje u sastavu divizije ili samostalno. Izvor: <http://sr.wikipedia.org/wiki/Пук>.

²¹ **Bataljon** – vojnička formacija koja se sastoji od nekoliko četa, obično 3-4 čete. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 152.

²² Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 111.

²³ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1989, str. 535.

²⁴ Isto, str. 535.

U literaturi se navode i drugačiji podaci o sastavu 11. divizije, po kojima je ona sastavljena od 21, 22. i 111. lovačkog puka, 11. artiljerijskog puka, 11. streljačkog bataljona, 11. pionirskog bataljona, 11. bataljona za vezu, 11. pješadijskog dopunskog bataljona, 811. odjeljenja žandarmerije i 11. puka za snabdijevanje. Taktički pod komandom 11. divizije nalazila se i "606 Sicherung Regement", tj. 606. puk za osiguranje.²⁵

Jedinice NOVJ

Za odbranu od nastanka mostobrana na sektorу Donjeg Miholjca bila je zadužena 1. bugarska armija, a u sektorу Belišće – Nard jedinice III. armije NOVJ.

III. armija NOVJ formirana je naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ od 1. januara 1945. godine, kojom je formiran Štab III. armije pod komandom general-lajtnanta **Koste Nađa**. U sastavu III. armije, između ostalih, bio je 12. vojvođanski korpus, kojim je komandovao general-major **Gligo Mandić**.

U sastavu 12. korpusa nalazile su se:

- 1) 16. vojvođanska NOU divizija u sastavu: 1. vojvođanska brigada²⁶, 2. vojvođanska brigada, 4. vojvođanska brigada, 15. vojvođanska "Šandor Petefi" brigada (od 1. I. do 31. III. 1945, kada je rasformirana), artiljerijska brigada, jedinice pri štabu;
- 2) 36. vojvođanska NOU divizija u sastavu: 3. vojvođanska brigada, 5. vojvođanska brigada, 6. vojvođanska brigada, 11. vojvođanska brigada, artiljerijska brigada, jedinice pri štabu;
- 3) 51. vojvođanska NOU divizija u sastavu: 7. vojvođanska brigada, 8. vojvođanska brigada, 12. vojvođanska brigada, 14. vojvođanska brigada, artiljerijska brigada, jedinice pri štabu.²⁷

Jedinice 12. korpusa III. armije imale su zadatak držati položaje na lijevoj obali rijeke Drave od njenog ušća u Dunav do mađarsko-jugoslovenske granice kod sela Torjanci (tzv. Dravski sektor).

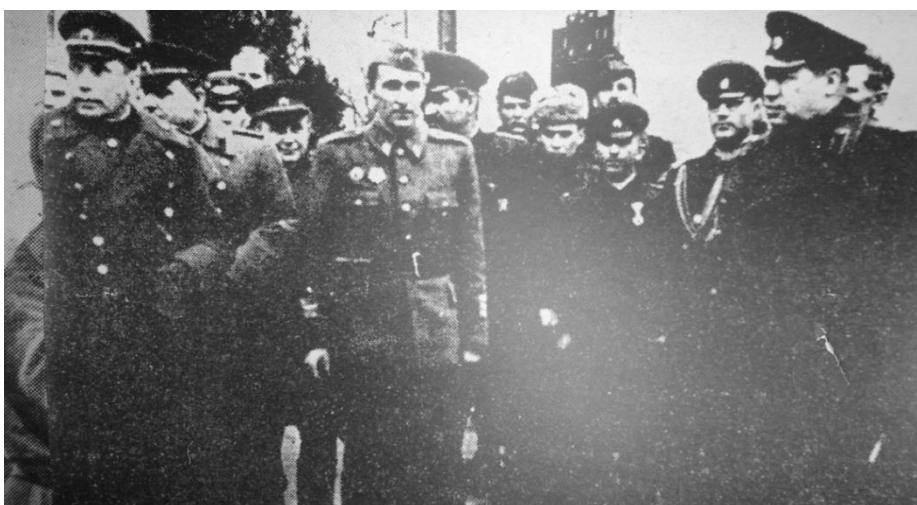
²⁵ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

²⁶ **Brigada** – vojnički sastav koji sjedinjuje dijelove jednog ili više rodova vojske. Brigada se obično sastoji od nekoliko pukova, bataljona ili diviziona. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 195.

²⁷ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 1.

Dravski sektor su od 1. bugarske armije preuzele jedinice III. armije po naređenju vrhovnog komandanta JA. Naredbom od 15. februara 1945. godine, koju je Josip Broz Tito (1892-1980) uputio Štabu 12. korpusa, naređuje se: "U vezi zadatka za predstojeće operacije, po prijedlogu maršala Tolbuhina, od danas, naređujem da sa 12. korpusom preuzmete za odbranu odsjek rijeke Drave od njenog ušća u Dunav pa do linije selo Palkonja (mađ. *Palkonya*; op. J. N.) – D. Miholjac zaključno. Na ovom odsjeku ćete smijeniti bugarske divizije. Na pomenutom sektoru fronta odmah pristupite pripremi za izvođenje operacije južno od Drave, koja će uslijediti u najskorije vrijeme".²⁸

Zanimljivo je da je naredbu za preuzimanje dao lično Tito na prijedlog maršala Tolbuhina²⁹. Treba napomenuti da je Tito naređenjem od 4. marta 1945. godine naredio Štabu III. armije da je u operativnom pogledu podčinjen maršalu Tolbuhinu za sve vrijeme dok se III. armija nalazi na lijevoj obali rijeke Drave.³⁰

Slika 4 - Maršal Fjodor Ivanovič Tolbuhin (prvi zdesna) poslije sastanka u Sigetvaru (Mađarska), 1945. godine; general-lajtnant Kosta Nađ (u sredini) s komandantom bugarskih snaga i general - lajtnantom Mihailom Nikolajevićem Šarohinom iz Crvene armije, u pratnji sovjetskih, jugoslovenskih i bugarskih oficira

²⁸ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3.** Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

²⁹ Fjodor Ivanovič **Tolbuhin** (Фёдор Иванович Толбухин; 1894-1949), komandant 3. ukrajinskog fronta Crvene armije, maršal SSSR-a i narodni heroj Jugoslavije.

³⁰ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3.** Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

Raspored jedinica 12. korpusa u odbrani svog sektora bio je takav da su se 16. i 36. divizija nalazile u odbrani, a 51. divizija u rezervi.

Od jugoslovensko-mađarske granice zapadno od Torjanaca pa u pravcu istoka do zaseoka (lugarnice) Staro Selo položaje je držala 16. divizija, a od Starog Sela do ušća Drave u Dunav 36. divizija. U odbrani lijeve obale Dunava od ušća Drave pa do Vukovara nalazila se 11. brigada 36. divizije. U korpusnoj rezervi nalazila se 51. divizija, čija se 7. brigada nalazila u Kneževim Vinogradima i Kotlini, 8. brigada u Dražu, Gajiću i Podolju, 12. brigada u Kozarcu i Kamencu, 14. brigada u Zmajevcu i Suzi, dok je artiljerijska brigada bila u rejonu Bolmana i Jagodnjaka kao pojačanje 16. i 36. diviziji.

Štab 51. divizije nalazio se u to vrijeme u Kneževu.³¹

Brojno stanje 12. korpusa i jedinica pri Štabu III. armije, prema Sreti Saviću, iznosilo je oko 30-35.000 ljudi.³²

Slika 5 - 8. vojvođanska brigada u B. P. Selu marta 1945.

51. divizija

Potpukovnik **Sreta Savić – Kolja** za komandanta 51. divizije postavljen

³¹ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 113.

³² Isto.

je prilikom osnivanja te divizije, koju je Glavni štab NOV i PO Vojvodine osnovao 30. oktobra 1944. godine. Prilikom osnivanja ta divizija je dobila privremeno ime III. vojvođanska NOU divizija.³³ Odlukom Vrhovnog štaba NOVJ od 13. novembra 1944. godine III. vojvođanska NOU divizija preimenovana je u 51. diviziju.³⁴

Nikola Božić u knjizi *Batinska bitka* navodi da je 51. divizija formirana 31. oktobra 1944. u Novom Sadu te da je odmah upotrijebljena u Batinskoj bici. Divizija je popunjena dobrovoljcima i mobilisanim omladincima iz oslobođenih krajeva Vojvodine. Stari, iskusni borci iz vojvođanskih jedinica: sremskih i bačko-banatskih partizanskih odreda, činili su jednu petinu od ukupno 9.500 ljudi, koliko je brojala divizija. Pored njih, u diviziji se nalazilo i oko 1.000 bivših domobrana, koji su u septembru 1944. godine, na Titov poziv, prešli na stranu NOVJ. Oni su imali malo ratnog iskustva, ali su prošli kroz vojnu obuku i upoznali se s njemačkom taktikom ratovanja. Najveći dio boračkog sastava činili su omladinci od 16 do 20 godina, koji su se dobrovoljno priključili NOVJ. Osim toga, i najveći postotak starih boraca, ili ukupno 90% divizije, sačinjavala je omladina od 18 do 21 godine, tako da je to bila jedna od najmladih divizija NOVJ i po starosti i po borbenom iskustvu.³⁵

Brojno stanje 51. divizije, nakon popunjavanja 19. novembra 1944. godine, bilo je 9.582 borca, od čega je bilo 425 žena. Dana 14. novembra 1944. jedinica je primila novo sovjetsko naoružanje, tako da je u diviziji bilo 4.819 pušaka, 1.200 automata, 414 puškomitrailjeza, 113 mitraljeza, 82 minobacača, 21 top raznog kalibra, ne računajući oruđa artiljerijske brigade 51. divizije. Time je ta divizija, i po brojnom stanju i po naoružanju, spadala među najjače združene formacije NOVJ.³⁶

16. divizija

Odluku o formiranju 16. vojvođanske divizije donio je Tito 1. jula 1943. godine u Kladnju, u istočnoj Bosni.³⁷

Tito i Vrhovni štab u to vrijeme (sredina 1943) nalazili su se u Kovačićima kod Kladnja, ali su se, zbog opasnosti od njemačke

³³ Isto, str. 10.

³⁴ **Božić**, Nikola, *Batinska bitka*, "Rad", Beograd 1978, str. 43.

³⁵ Isto, str. 42-43.

³⁶ Isto, str. 44.

³⁷ **Romac**, Paško, *Kazivanje o Šesnaestoj vojvođanskoj diviziji*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 4.

avijacije, premjestili u selo Plahoviće, tri kilometra zapadno od Kladnja, gdje je Tito "radio u jednoj pećini iznad sela"³⁸. Vojno-političku situaciju u Vojvodini Titu su iznosili Rodoljub Čolaković, Aćim Grulović, Slobodan Bajić i Sreta Savić. Između ostalog naveli su da su u Bosni već formirane dvije vojvođanske brigade, a da je u Sremu u toku formiranje i treće brigade od postojećeg odreda. Tito je na tom sastanku donio odluku da se formira Glavni štab

Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV PO) Vojvodine, kao i da se formira vojvođanska divizija, u čiji sastav ulaze 1, 2. i 3. vojvođanska brigada. Za komandanta divizije postavljen je Danilo Lekić, a za političkog komesara Paško Romac. Za komandanta Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine postavljen je Aćim Grulović, a za zamjenika Sreta Savić – Kolja.³⁹

U vrijeme Bolmanske bitke komandant 16. divizije bio je Marko Peričin – Kamenjar⁴⁰, koji je bio komandant 1. vojvođanske brigade u vrijeme osnivanja divizije.

Slika 6 - Marko Peričin - Kamenjar

O stanju 16. divizije, neposredno pred Bolmansku bitku, autori Đorđe Vasić i Sreta Savić navode: "U 16. diviziji, koja je tada imala oko 8.000

³⁸ Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 98.

³⁹ Isto, str. 98-100.

⁴⁰ Marko Peričin – Kamenjar (1912-1982), narodni heroj Jugoslavije, jedan od prvih fruškogorskih partizana; vidjeti o tome u: Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 437-438.

boraca, bilo je blizu 1.000 bosih, 500 sa dotrajalom obućom i 2.500 slabo obučenih. Prema podacima od 13. marta 1945. godine 1. brigada je imala 259 bosih, 780 sa dotrajalom obućom i 840 boraca sa dotrajalim odelom. Ni u pogledu naoružanja situacija nije bila bolja. Divizija je zbog prijema novih boraca imala 2.191 nenaoružanog. Međutim, 1. brigada imala je i dobrog i dovoljno naoružanja".⁴¹

36. divizija

Formiranje 36. vojvođanske divizije naredio je Vrhovni štab NOV i POJ 24. februara 1944. godine, a Štab 3. korpusa formirao je tu diviziju u selu Bijela 3. marta 1944. godine. U sastav divizije ušle su 3, 5. i 6. vojvođanska brigada iz sastava 16. divizije. Za komandanta je postavljen dotadašnji komandant 1. vojvođanske brigade **Marko Peričin – Kamenjar**, a za zamjenika komandanta **Dušan Vukasović – Diogen**⁴², dotada komandant 3. vojvođanske brigade.⁴³

Slika 7 - Dušan Vukasović - Diogen

O brojnom stanju i naoružanju jedinica 36. divizije nalazimo podatke uglavnom vezane za kasnu jesen i zimu 1944. godine.

Što se tiče 3. brigade, "u septembru je imala samo 368 boraca, a pred

⁴¹ **Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, Prva vojvođanska brigada**, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 389.

⁴² **Dušan Vukasović – Diogen** (1909-1945), pukovnik, narodni heroj Jugoslavije, u vrijeme Bolmanske bitke komandant 36. vojvođanske divizije. Vidjeti o tome u: Panić, Radovan, **Treća vojvođanska NOU brigada**, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980, str. 471-472.

⁴³ **Mraović, Nikola, Peta vojvođanska brigada**, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 92.

neposredni prelazak za Baranju, 2.041 borca (1.934 druga i 107 drugarica) svrstanih u pet bataljona, tehničku četu, intendanturu i sanitet. Na dan 30. septembra bila je naoružana sa 194 puške, 21 pištoljem, 101 automatom, 49 puškomitraljeza, 5 protivtenkovskih pušaka, 1 protivtenkovskim bacačem, 5 minobacača, 507 ručnih bombi, većom količinom municije i imala je 12 jahačih i 43 tovarna konja, a pred polazak u Baranju bila je naoružana sa 730 pušaka, 469 automata, 122 puškomitraljeza, 3 mitraljeza, 26 lakih i 7 teških minobacača, 12 protivtenkovskih pušaka".⁴⁴

Isti autor za brojno stanje 3. brigade navodi i nešto drugačije podatke: "Pred pokret za Baranju, 15. februara, 3. brigada je imala pet bataljona i ukupno 1670 boraca i starešina. Tog dana 36. divizija je, sa 11. brigadom, brojala 9.220 boraca i starešina, a Korpus (*12. korpus, op. J.N.*) sa tri divizije i drugim jedinicama i delovima ukupno 28.560 ljudi".⁴⁵

5. brigada je 26. novembra 1944. godine u svom sastavu imala 1.289 boraca, od kojih 105 žena.⁴⁶

"Polovinom novembra 1944. godine 6. brigada ima u svom sastavu četiri bataljona i prištapske jedinice, a broji 1.354 boraca. Od toga je 30 oficira, 9 podoficira i 1315 boraca (među njima 73 drugarice).

Naoružanje: pušaka – 1054, automata – 49, puškomitraljeza – 69, mitraljeza – 4, lakih bacača – 16, teških bacača – 7, protivtenkovskih pušaka – 5, revolvera – 57, ručnih bombi – 281. Veliki broj boraca bio je bez šinjela i sa slabom odećom i obućom."⁴⁷

Kod svih brigada stanje odjeće i obuće bilo je loše.

Baranju je, dakle, branio 12. korpus III. armije NOVJ. U donjoj tabeli prikazujemo strukturu korpusa, po divizijama i brigadama, sa slikama komandanata⁴⁸ te s brojnim stanjem koje je najbliže vremenu odvijanja Bolmanske bitke.

⁴⁴ **Panić**, Radovan, *Treća vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980, str. 383.

⁴⁵ Isto, str. 408.

⁴⁶ **Mraović**, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 323.

⁴⁷ **Ninković**, M. Živan, *Šesta vojvođanska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 129.

⁴⁸ Slike komandanata preuzete su iz izdanja **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975. i preostale građe Muzeja Bolmanske bitke, Arhiva Općine Jagodnjak.

Komandanti jedinica NOVJ

Naziv jedinice	Komandant (slika)	Ime i prezime komandanta Brojno stanje
12. vojvođanski korpus NOVJ		Gligo Mandić
16. vojvođanska NOU divizija		Marko Peričin – Kamenjar
1. vojvođanska udarna brigada		Žika Stojšić <i>U januaru 1945. godine brigada je brojala 1.183 borca, u februaru iste godine primila je 593 nova boraca. Nakon Bolmanske bitke broji 2.232 borca s jednim bataljonom iz 15. brigade "Petefi Šandor" od 233 boraca.⁴⁹</i>
2. vojvođanska udarna brigada		Sulejman Omerović – Car <i>Oko 1.900 boraca početkom 1945.⁵⁰</i>

⁴⁹ Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 386-387, 398.

⁵⁰ Atanacković, Žarko, *Druga vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978, str. 299.

		Sima Vesković⁵¹
		<i>U toku Bolmanske bitke imala je 1.222 borca.⁵²</i>
		<i>Nakon Bolmanske bitke, april 1945, imala je 1.920 boraca.⁵³</i>
Artiljerijska brigada 16. vojvodanske divizije	 	Ferenc Kiš (poginuo je 21. marta 1945. godine) Nakon toga Mihalj Sobočan <i>Na dan formiranja 31. decembra 1944. imala je 1.200 boraca</i>

⁵¹ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 197.

⁵² **Lagator**, Špiro, *Četvrta vojvođanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 224.

⁵³ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 203.

⁵⁴ **Divizion** – strateška jedinica od 2 do 3 baterije u artiljeriji. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 313.

⁵⁵ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 515.

<p>36. vojvođanska NOU divizija</p>		<p>Dušan Vukasović – Diogen</p>
<p>3. vojvođanska udarna brigada</p>		<p>Nikola Đurašević – Niko⁵⁶</p> <p><i>1.670 boraca.⁵⁷</i></p>
<p>5. vojvođanska udarna brigada</p>		<p>Pavle Kapičić – Pajo</p> <p><i>"Brigada je na dan 13. januara (1945. godine, op. J.N.) imala u svom sastavu pet bataljona, a brojno stanje je iznosilo 1.772 druga i 122 drugarice".</i></p> <p><i>"17. februara Peta brigada je (...) svom sastavu toga dana imala 1.578 drugova i 129 drugarica".⁵⁸</i></p>
<p>6. vojvođanska udarna brigada</p>		<p>Ilija Romanović – Roman</p> <p><i>Polovinom novembra 1944. godine 6. brigada brojala je 1.354 borca (među njima 73 žene).⁵⁹</i></p>

⁵⁶ Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 149.

⁵⁷ Panić, Radovan, *Treća vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980, str. 408.

⁵⁸ Mraović, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 347, 367.

⁵⁹ Ninković, M. Živan, *Šesta vojvođanska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 129.

		Dimitrije Šešerinac – Gedža
		<i>Između 850 i 1.400 boraca. Sastojala se iz diviziona protivtenkovskih topova 45 mm, diviziona pukovskih topova 76 mm, diviziona minobacača 120 mm, diviziona PA-topova 25 mm, samostalnog teškog diviziona s baterijom haubica 122 mm i dvije baterije topova 76 mm.⁶⁰</i>
51. vojvođanska NOU divizija	Osječka brigada (privremeno u sastavu 36. divizije)	Milivoj Babac – Obilić⁶¹ <i>842 borca, avgust 1944.⁶²</i>
		Sreta Savić – Kolja

⁶⁰ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 527.

⁶¹ Kako iz postojećih izvora (Cvetković, B. Zdravko, *Osječka NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981) nije do kraja jasno tko je u vrijeme Bolmanske bitke bio komandant Osječke brigade, obratili smo se osječkoj Zajednici udruga antifašističkih boraca i antifašista (ZUABA) Osječko-baranjske županije (OBŽ). Iz Udruge smo dobili podatak da je komandant bio **Milivoj Babac**, a ne **Đoko Čangalić**.

⁶² Cvetković, B. Zdravko, *Osječka NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981, str. 85. Slika komandanta Milivoja Bapca preuzeta je iz istog izdanja, str. 129.

7. vojvodanska udarna brigada		Milan Ješić – Ibra <i>25. januara 1945. godine brigada je imala 2.014 boraca.⁶³</i>
8. vojvodanska udarna brigada	 	Milan Korić – Kovač Svetislav Veličkov – Cveta (od 13. marta 1945, poginuo 26. aprila 1945) <i>Krajem februara 1945. brigada je imala 1.891 borca i 111 žena, ukupno 2.002.⁶⁴</i>
11. vojvodanska udarna brigada		Boško Ćirić <i>1. decembra 1944. godine imala je 681 borca.⁶⁵</i>
12. vojvodanska brigada		Dušan Doronjski – Jocika <i>Prije Batinske bitke imala je oko 3.000 ljudi, u Batinskoj bici imala je gubitke od 324 borca.⁶⁶</i>

⁶³ Božić, Nikola, *Sedma vojvodanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 325.

⁶⁴ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1989, str. 528.

⁶⁵ Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvodanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 399.

⁶⁶ Isto, str. 435, 445.

<p>14. vojvođanska udarna brigada (nazvana 1. slovačkom brigadom)</p>		<p>Andrej Pecnik – Đorđe</p> <p><i>U drugoj polovini novembra 1944. brigada je imala 2.500 boraca.⁶⁷</i></p>
<p>Artiljerijska brigada 51. vojvođanske divizije</p>		<p>Vojislav Živanović – Džokej</p> <p><i>Brojno stanje kretalo se između 800 i 1.100 boraca. Sastojala se iz diviziona protivtenkovskih topova 45 mm, diviziona pukovskih topova 76 mm, diviziona minobacača 120 mm, diviziona PA-topova 25 mm, samostalnog teškog diviziona s haubicama od 122 mm i topovima od 76 mm.⁶⁸</i></p>

Ovdje navedenim jedinicama u borbama u Baranji vazdušnu podršku davaла је 11. vazduhoplovna lovačka divizija NOVJ.

Podrška sovjetskih jedinica

Za vrijeme borbe na Bolmanskom mostobranu od 6. do 22. marta 1945. godine jedinice III. armije uspješno je podržavала i Vazduhoplovna grupa "Vitruk" iz sastava sovjetske 10. jurišne vazduhoplovne divizije i 236. lovačke vazduhoplovne divizije pod komandom general-majora **Andreja Nikiforoviča Vitruka**⁶⁹, tada komandanta 10. gardijske jurišne vazduhoplovne divizije Crvene armije.⁷⁰

⁶⁷ Isto, str. 471.

⁶⁸ Isto, str. 553.

⁶⁹ **Vitruk**, Andrej Nikiforovič (Андрей Никифорович Витрук; 1902-1946), general-major avijacije, heroj SSSR-a i narodni heroj Jugoslavije. Izvor: <http://www.allaces.ru/p/people.php?id=7220>.

⁷⁰ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 24.

Slika 8 - Andrej Nikiforovič Vitruk

Na samom kraju bitke, u likvidaciji mostobrana, dijelom je učestvovao i 133. streljački korpus Crvene armije, koji su činile 84. i 122. streljačka divizija.⁷¹

Odbrambeni sektor 16. divizije

U tekstu koji slijedi razmatraćemo odbrambeni sektor 16. divizije, u kom će uslijediti napad njemačkih snaga.

Kako je već navedeno, odbrambeni sektor 16. divizije protezao se od jugoslovensko-mađarske granice zapadno od sela Torjanci pa prema istoku do lugarnice Staro Selo, koja se nalazila južno od Jagodnjaka.

Titovu naredbu za preuzimanje lijeve obale Drave od Bugara izvršila je 16. divizija kao dio 12. korpusa III. armije NOVJ.

"U toku noći između 21. i 22. februara dva bataljona 1. brigade smenila su bugarske jedinice na sektoru od Lanke⁷² – jugoslovensko-mađarska granica, nizvodno od kote 87. Gakovac i kote 88. Topolje. Producetak sektora do sela Bodonja⁷³ zaposela je 2. brigada. Ostale brigade 16. divizije zaposele su položaje po dubini iza 1. i 2. brigade".⁷⁴

Tačni položaji 16. divizije nešto se razlikuju kod drugih autora. Tako, na primjer, **Sreta Savić** navodi: "16. divizija nalazila se u odbrani leve obale r. Drave od jugoslovensko-mađarske granice zapadno od s.

⁷¹ Isto, br. 25.

⁷² **Lanka** – naziv pašnjaka odn. rudine zapadno od sela Torjanci; nalazi se neposredno uz današnju granicu Hrvatske s Mađarskom.

⁷³ **Bodonja** – nekad manji zaselak odn. pustara južno od Jagodnjaka, danas samo rudina u Katastarskoj općini Jagodnjak.

⁷⁴ **Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, Prva vojvodjanska brigada**, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 389.

Torjanci do s. Staro Selo"⁷⁵ / ⁷⁶. **Nikola Božić** navodi da "na levoj obali Drave od mađarsko-jugoslovenske granice do Starog sela nalazila se u odbrani 16. vojvođanska divizija"⁷⁷, dok **Žarko Atanacković** piše da je 16. vojvođanska divizija zaposjela lijevu obalu rijeke Drave od Starog Sela do Torjanaca.⁷⁸

Većina autora smatra da je 16. divizija zauzela položaje do Starog Sela, odakle je dalje položaje držala 36. divizija. Kako su Bodonja i Staro Selo udaljeni tri kilometra zračne linije, nije logično da je toliki prostor između položaja dviju divizija ostao prazan i nebranjena.

*Slika 9 - Čekanje gostiju na proslavu Bolmanske bitke
- Bolman, novembar 1963.*

Odbrambeni sektor 16. vojvođanske divizije, od tadašnje jugoslovensko-mađarske granice i Drave do Starog Sela, bio je dugačak 25 kilometara zračne linije. Zanimljiv je i raspored dviju brigada koje su branile taj sektor u prvom položaju. 2. vojvođanska brigada, koja je branila dio od kote 88. Topolje (južno od Bolmana) do Starog Sela, branila je položaje dužine 8 kilometara zračne linije, a 1. vojvođanska brigada branila je ostatak sektora, koji je iznosio cijelih 17 kilometara zračne linije.

⁷⁵ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 113.

⁷⁶ **Staro Selo**, isto kao i Bodonja, nekad manji zaselak južno od Jagodnjaka, između kanala Halasica i šume te rijeke Drave. Danas samo ostaci lugarnice.

⁷⁷ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 533.

⁷⁸ **Atanacković**, Žarko, *Druga vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978, str. 323.

Braneći svoj sektor, 1. vojvođanska brigada držala je dva bataljona na samoj obali Drave, a dva bataljona su bila u rezervi u Novom Bezdanu i Torjancima. S dva bataljona na obali Drave položaje je branila i 2. brigada, a dva bataljona su bila u rezervi, jedan u Bolmanu, drugi u Zornicama.⁷⁹

S dva bataljona na prvom položaju, imajući u vidu dužinu odbrambenih položaja, snage 1. brigade bile su "razvučene na širokom frontu sa većim međuprostorima i nedovoljno organizovanom odbranom po dubini"⁸⁰.

Opisujući položaje 1.brigade, Đorđe **Vasić** i Sreta **Savić** navode: "Prva odbrambena linija išla je pored same Drave, podvodnim i močvarnim zemljишtem. Deo linije koju je bila zaposjela 1. brigada imao je 378 utvrđenih vatreñih gnezda za borce, 51 gnezdo za puškomitraljeze, 19 za teške mitraljeze, 13 za bacače i 4 za protivkolska oružja.

Saobraćajnice između rovova i gnezda bile su duge 2.540 metara. Uz to je postojalo i 20 furuna i 29 skloništa za borce iza vatreñe linije. Na samoj obali Drave bile su izrađene i dobro kamuflirane izviđačke osmatračnice. Druga odbramena linija išla je nešto dublje unutar Baranje, odbrambenim nasipom od poplava. Bugarske jedinice su bile delimično izgradile ove odbrambene linije i jedinice 1. brigade odmah su nastavile da ih usavršavaju i pojačavaju. Pre 6. marta počela je izgradnja i treće odbrambene linije."⁸¹

Štab III. armije NOVJ, procjenjujući topografsku i taktičku jačinu položaja 16. i 36. divizije, zaključio je da su položaji 36. divizije topografski i taktički jači od onih 16. divizije. Zaključio je isto tako i da preko odbrambenih položaja 16. divizije vode najkraći pravci kojima neprijatelj može izvršiti prodor u pravcu Blatnog jezera.⁸²

Iz obavještajnih podataka, koji su – osim od vlastitih jedinica, stizali i od Crvene armije i Bugarske armije, Štabu III. armije bilo je poznato da se od strane neprijatelja planira ofanziva forsiranjem rijeke Drave radi

⁷⁹ **Petrov**, Marinko, *Na baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 179.

⁸⁰ **Božić**, Nikola, *Mladost slobodi darovana : (sećanja boraca Prve vojvođanske brigade)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1991, str. 280.

⁸¹ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 389-390.

⁸² **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 112-113.

napada na pozadinu Crvene armije. Bilo je jasno da se sprema velika ofanziva i forsiranje Drave. Preko Štaba 12. korpusa, Štab III. armije 1. marta 1945. godine naređuje štabovima 16. i 36. divizije "pojačanu budnost svih jedinica, naročito onih na prvim položajima".⁸³

Štabovi divizija odmah naređuju svojim brigadama "da se fortifikacijski što bolje utvrde odbrambeni položaji na prvoj i drugoj odbrambenoj liniji, da se putem osmatranja budno prate neprijateljski pokreti i koncentracije na desnoj obali Drave, da se najstrože zabrani nepotrebno kretanja po položajima i besciljno otvaranje vatre iz artiljerije i minobacača, da na položaju i danju i noću mora biti najveća budnost i borbena spremnost, da se putem patroliranja preduzmu mere za hvatanje ubačenih izviđača i obaveštajaca, te da se odrede patrole koje će i danju i noću obilaziti položaje".⁸⁴

Iako je forsiranje Drave od strane neprijatelja bilo izvjesno, Štab III. armije 51. diviziju, kao korpusnu rezervu, drži dosta daleko od Drave.

Za to vrijeme neprijatelj se sprema za forsiranje Drave i jedinice njemačke 11. divizije kreću u ofanzivu.

Slika 10 - Učenici Osnovne škole Bolman na otvaranju Spomenika u Bolmanu - Bolman 1963.

⁸³ Isto, str. 112.

⁸⁴ Isto, str. 112.

Forsiranje Drave sjeverno od Narda treba izvesti 21. lovački puk 11. divizije, bez trećeg bataljona, ali s jednom pionirskom četom. Zadatak mu je da zauzme prostor istočno od Bolmana, obuhvaćajući Bolman i s juga. Za prelazak sjeverno od Belišća određen je 11. lovački puk 11. divizije s jednom pionirskom četom i trećim bataljonom 21. lovačkog puka i jednim artiljerijskim divizionom. Njihov zadatak je da zauzmu rejon Baranjskog Petrovog Sela i nastave nastupanje prema sjeveru ili prema istoku. Sjeverno od mjesta Bistrinci preko Drave treba prijeći 11. motorizovani bataljon s jednom pionirskom četom, sa zadatkom zauzimanja Novog Bezdana. Za demonstrativni prelazak kod Osijeka određen je 11. poljski dopunski bataljon.

Forsiranje je određeno bez artiljerijske pripreme. Podršku forsiranju kasnije će davati 11. artiljerijski puk sa svoja tri diviziona lakih poljskih haubica 105 mm (36 oruđa), zatim još dva diviziona istih haubica (24 oruđa), tri baterije brdskih topova 75 mm (12 oruđa) i jedna baterija poljskih topova (2 oruđa). Osim gumenih čamaca, divizija je imala i skele te desetak jurišnih čamaca za forsiranje kod Belišća i Narda.⁸⁵

U *Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* nalaze se drugačiji podaci. Prema tom izvoru kod Narda napada 22. lovački puk, kod Belišća 21. lovački puk, kod Bistrinaca 11. streljački bataljon.⁸⁶ Vjerujemo da su naknadna istraživanja autora Božića, Vasića i Savića ipak iznijela prave podatke.

Forsiranje Drave jedinice njemačke 11. divizije trebale su, dakle, izvesti iz pravca Narda i sjeverno od Belišća, napadajući jedinice 1. brigade, koja je imala dva bataljona u prvoj odbrambenoj liniji. Na prvoj odbrambenoj liniji bili su 2. bataljon u sektoru Gakovac, koga je napadao 21. lovački puk iz pravca Narda, i 4. bataljon u sektoru Repnjak, koga je sjeverno od Belišća napadao 11. lovački puk. U drugoj obrambenoj liniji bili su 1. i 3. bataljon 1. brigade.⁸⁷

Dok su se jedinice njemačke 11. divizije spremale forsirati Dravu, u Bolmanu se nalazio jedan bataljon 2. vojvođanske brigade.

⁸⁵ **Petrov**, Marinko, *Na baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 177-178.

⁸⁶ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Kn. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

⁸⁷ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sretka, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 390-391.

Prema riječima **Vidoje Bijelića**⁸⁸, petog marta uveče partizani su organizovali miting u *bircuzu* kod **Josifa Dobrokesa – Šentre**.⁸⁹

Slika 11 - Osmatračnica

Bolmanci, posebno oni koji su "služili vojsku", nisu mogli razumjeti takve postupke vojske i organizovanje mitinga, igre i pjesme. Većina njih vidjela je nekoliko "vojski", sjećali su se austrougarske (neki su je i služili), zatim vojske Kraljevine Srbije i Kraljevine Jugoslavije, pa mađarske i njemačke vojske, Crvene i Bugarske armije. Praksa partizana razlikovala se od ostalih. Održavali su mitinge, kojima su prisustvovali najviše mlađi ljudi. Na taj način najbolje su predstavljeni ciljevi partizanskog pokreta, širio se duh NOB-a i privlačili novi borci. Mitinzi su imali najveći odjek među mladima, ali poruke su bile upućene svima. Osim podizanja borbenog duha i privlačenja novih boraca, širila se ideja bratstva – jedinstva i vjera u pobjedu i oslobođenje od fašizma.

⁸⁸ **Vidoja Bijelić** (r. 1941. godine u Bolmanu), pri povjedač i koautor knjige *Bolman je bio Bolman*, najbolji je poznavalac priča o Bolmanu. Njegovo kazivanje o Bolmanskoj bici zabilježeno je 21. septembra 2014.

⁸⁹ **Šentrin bircuz** nalazio se u bolmanskoj Ulici Save Kovačevića, preko puta Hrama svetih apostola Petra i Pavla.

Ankica Stojanović⁹⁰ sjeća se tih dana i stanja u Bolmanu:

"Mi smo mišljel" da_j' sve gotovo. Rus' su prošli, partizan' su tu, kaki Švabe! Šta mi znamo kako_j' preko Drave! Išli_s' u Bistrince⁹¹, al' se nismo bojal' da će Švabe prijeći".

Jedinicama III. armije Bolmanska bitka nije bio prvi okršaj s 11. divizijom, koja je bila dio borbene grupe⁹² za likvidaciju Virovitičkog mostobrana⁹³ u februaru 1945, a ni zadnji. S tom divizijom sreće se prilikom forsiranja Drave sredinom aprila 1945. godine.⁹⁴

Na pravcu udara neprijateljske 11. divizije naći će se 1. vojvođanska brigada, jedna od najboljih jedinica III. armije, formirana 11. aprila 1943. godine na Majevici⁹⁵, a činili su je fruškogorski partizani, prekaljeni borci već i u vrijeme formiranja same brigade. Za zasluge stečene u narodnooslobodilačkoj borbi, deset godina nakon formiranja 1. vojvođanske brigade, Tito je proglašio 354. pješadijski puk, jedinicu koja ju je naslijedila, 18. proleterskom brigadom, čime je i formalno svrstana u elitne jedinice NOV i PO Jugoslavije. Osim navedenog, 1. vojvođanska brigada jedna je od rijetkih jedinica NOVJ (i jedina u Bolmanskoj bici) koja je za zasluge u borbi protiv fašizma odlikovana ordenom narodnog heroja⁹⁶. Znajući to, jasno nam je zašto je postavljena u prvu borbenu liniju te bila izložena na širokom prostoru

⁹⁰ **Ankica Stojanović** (djevojački Bojanin), živi u Bolmanu od rođenja 1930. godine.

⁹¹ Misli se na partizansko forsiranje Drave u decembru 1944. godine, koje su pokušale izvesti jedinice 51. divizije.

⁹² **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 83-84.

⁹³ "Борбе за Вировитички мостобран вођене су између НОВЈ и немачког Вермахта током месеца фебруара 1945. године с циљем Вермахта да спречи план НОВЈ да ширењем слободне територије у Славонији прекине пут доставе материјала за немачке снаге утврђене на Сремском фронту.

Снаге НОВЈ су провалом из Мађарске током септембра и октобра 1944. године ослободиле већи део Славоније и Подравину (Подравска операција), али су немачко-квислиншке снаге током фебруара 1945. године присилиле НОВЈ на неуспешну одбрану Вировитичког мостобрана и њено повлачење." Izvor:
https://sr.wikipedia.org/wiki/Вировитички_мостобран.

⁹⁴ Isto, str. 166.

⁹⁵ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 75.

⁹⁶ Isto, str. 433-434.

napadu neprijateljske divizije. Unatoč stvorenom mostobranu i početnom uspjehu neprijatelja, 1. vojvođanska brigada zaslужna je što je napredovanje 11. divizije usporeno, da bi uz pomoć drugih jedinica bilo i zaustavljeno.

Slika 12 - Borci 1. vojvođanske brigade na položaju kod Baranjskog Petrovog Sela

Dolazi i noć forsiranja i početka bitke, noć 5/6. marta 1945. godine. "Svaku noć se puškaralo, tako i tu noć, ali jače", sjeća se **Ankica Stojanović**.

2. Forsiranje Drave

Štab III. armije dostavio je 11. marta 1945. godine Generalštabu Jugoslovenske armije operativni izvještaj, u kome se navodi: "Noću 5/6 o.m. u pola noći neprijatelj je otpočeo sa forsiranjem Drave na našem dravskom sektoru na nekoliko mesta, sa glavnim snagama sa prostora Valpova, manjim snagama sa prostora Osijeka".⁹⁷

Na sektoru Gakovac nedaleko od Bolmana nalazio se 2. bataljon 1. vojvođanske brigade na koga su napale neprijateljske jedinice iz pravca Narda. "Noću između 5. i 6. marta neprijatelj nasilno forsira Dravu na nekoliko mesta. Odbrana ne samo da je bila iznenađena, nego su neki čak pohvatani na spavanju. Nastala je ogorčena borba u gustoj šumi na levoj obali Drave. Sa reke je dopiralo bruhanje motornih čamaca. Izvlačimo naše lake topove iz zaklona, da ne padnu neprijatelju u ruke. Borba je sve žešća, vodi se na život i smrt. Već smo

⁹⁷ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj.3, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.**

se izmešali. Noć je stravična. Vatra iz automatskog oružja ne prestaje. Prekida je samo sve češći prasak bombi. Povlačimo se. Padamo. Ustaje svako ko nije smrtno pogoden. Krčka kao u kotlu. Neprijatelj uvodi rezerve i pojačava pritisak. Mi se još brže povlačimo. Negde pred podne malo smo se stabilizovali. Zalegli smo sa namerom da ne odstupamo dalje. Teren je močvaran. Svi smo mokri. Tek u dva popodne dobijamo pomoć. Stiže naš Prvi bataljon, ali je neprijatelj i dalje nadmoćniji. Noć smo proveli pod neprekidnom vatrom. Ujutru dobijamo jaču pomoć. Stižu nam Dvanaesta, Četvrta i Sedma brigada. Međutim Nemci takođe dovode pojačanja, povećavaju pritisak i sve jače nadiru."⁹⁸

Slika 13 - Vojnici 11. divizije

O forsiranju Drave čitamo dalje: "Šestog marta u 1 čas posle ponoći, uz prethodnu kraću artiljerijsku pripremu, krenulo je oko 1.000 nemačkih vojnika na motornim, gumenim i ribarskim čamcima da na sektoru 1. brigade na dva mesta forsira Dravu. Prvi deo neprijatelja, nadirao je u pravcu sela Gakovca u međuprostoru između 2. bataljona 1. i 2. brigade, a drugi deo na pravcu 4. bataljona 1. brigade preko šume Repnjak prema Bakanskoj ustavi. Drugi bataljon 1. brigade je u prvom neprijateljskom naletu potopio nekoliko čamaca sa nešto neprijateljskih vojnika."⁹⁹

⁹⁸ Božić, Nikola, *Mladost slobodi darovana : (sećanja boraca Prve vojvodanske brigade)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1991, str. 265-266.

⁹⁹ Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvodanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 390.

Neprijateljsko forsiranje Drave počelo je u ponoć 5/6. marta 1945. godine istovremeno na tri mesta.

Slika 14 - Čamac s neprijateljskim vojnicima

Na sektoru Valpovo – Donji Miholjac na 1. bugarsku armiju napadale su 297. pješadijska i 104. lovačka divizija s 1. kozačkom konjičkom divizijom kao dijelom 15. kozačkog korpusa. Forsiranje je započela 297. pješadijska divizija, koja je uspjela napraviti veći mostobran, ali su bugarske snage do kraja dana šestog marta uspjele zaustaviti dalje prodiranje neprijatelja i primorati ga na odbranu.¹⁰⁰

Na odsjeku 36. divizije kod Retfale i Osijeka pokušan je demonstrativni prelazak Drave. Na položaju 6. brigade 36. divizije, 6. marta 1945. godine, "posle kraće artiljerijske pripreme između k. 85. i Šumareve kuće iskrcao se neprijatelj jačine 50-60 vojnika, pa je odmah krenuo nasipom prema severu. Naše snage u rezervi posele su drugu liniju odbrane na cesti Bilje - Osijek. U 7 časova, posle kraće artiljerijske pripreme i žestoke vatre iz celokupnog naoružanja, 6. brigada je izvela napad na neprijateljske delove koji su se iskrccali prisilivši ih da se povuku na desnu obalu Drave. U isto vreme na desnom krilu brigade na položaju 4. bataljona oko 8,00 časova pod zaštitom magle pokušao je neprijatelj da se iskrca sa 3 manja čamca (5-6 ljudi) i jednim većim čamcem od 20 do 25 ljudi. Dočekani vatrom 4. bataljona 2 čamca su toliko oštećena da im se cela posada, sem jednog vojnika, podavila. Veći čamac znatno oštećen uspeo je da se vrati na desnu obalu."¹⁰¹

¹⁰⁰ Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 345.

¹⁰¹ Ninković, M. Živan, *Šesta vojvođanska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 147.

Na položaje 5. brigade 36. divizije neprijatelj te noći nije napadao niti pokušao prelazak Drave.¹⁰²

Položaje 1. vojvođanske brigade napadala je njemačka 11. divizija na sektoru Repnjak i Gakovac. U daljem tekstu pratićemo borbu na tom mostobranu.

Kako je napomenuto, položaje kod Repnjaka, koje je držao 4. bataljon 1. vojvođanske brigade napao je 11. lovački puk 11. divizije. Na prelazu kod Bistrinaca na lijevu obale Drave prebacio se 11. streljački bataljon 11. divizije, a na sektoru Gakovac iz Narda napadao je 21. lovački puk.

Kod Žido-pustare¹⁰³ 11. streljački bataljon naišao je na jedinice 4. bataljona 1. vojvođanske brigade. Od mitraljeske i minobacačke vatre 4. bataljona neprijatelj je pretrpio gubitke i bio zaustavljen, tako da se u noći 6/7. marta 1945. godine povukao na desnu obalu Drave kod Bistrinaca. Sljedećeg dana ponovo se vratio kao divizijska rezerva.¹⁰⁴

Na sektoru Repnjak¹⁰⁵ 11. lovački puk prešao je iz Belišća i neopaženo došao na lijevu obalu Drave, zaposjeo nekoliko kuća koje su se nalazile na Repnjaku, zatim preko šume Repnjak došao do šume Prud, prešao Staru Dravu i zaposjeo nasip za odbranu od poplave. Druga kolona se također kretala šumom Repnjak, došla do nasipa za odbranu od poplave i zauzela kotu 92 ispod pustare Bakanka, do Stare Drave.

Šumski pojas je 11. lovački puk prešao bez borbe i stigao do nasipa.

Sama obala nije bila zauzeta i čuvana od strane 1. vojvođanske brigade. Šumski pojas, koji je djelimično bio poplavljen, predstavljaо je neku sigurnost da ga neprijatelj neće proći. Zbog toga što nisu bile poduzete odgovarajuće mjere, do prvih borbi došlo je tek prilikom pokušaja zauzimanja nasipa. Štab 1. vojvođanske brigade uveo je u borbu još dva bataljona, jedan iz Novog Bezdana, a drugi iz Majških Međa.

Jedinice 11. lovačkog puka uvele su rezerve i uz jaku artiljerijsku vatru potisnule jedinice 1. vojvođanske brigade i zauzele nasip.¹⁰⁶

¹⁰² **Mraović**, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 373.

¹⁰³ **Žido-pustara** – pustara južno od naselja Novo Nevesinje.

¹⁰⁴ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 115.

¹⁰⁵ **Repnjak** je ime za pojas šume, pašnjaka i močvare, na kome se nalazilo nekoliko kuća. Smješten je između rijeke Drave i Stare Drave te šume Prud. Preko Drave se nalazi Belišće.

¹⁰⁶ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 114.

Slika 15 - Marko Peričin - Kamenjar sa štabovima 1. i 2. vojvođanske brigade

Na sektoru Gakovac¹⁰⁷ jedinice 21. lovačkog puka 11. divizije prešle su Dravu kod Nardske skele te preko Gakovca, šuma Topolje i Šiblje izbile na nasip za odbranu od poplave kod Gakovca, zauzevši kоту 87, koja se nalazi na nasipu između Gakovačke Drave i šume Gakovac te rudine Gakovac. Rezerve 2. vojvođanske brigade izvele su protivnapad, ali nisu mogle spriječiti neprijatelja da zauzme nasip.

Mostobran koji je obrazovala 11. divizija kretao se od Bakanske ustave, preko kota 92 i 89 sve do kote 87. Gakovac.¹⁰⁸

Forsiranje Drave na sektoru Gakovac odvijalo se preko kompe, koja je prije rata služila za promet preko rijeke Drave, potom šumskim putem koji je od kompe, nakon što se prijeđe Drava, vodio kroz šumu Gakovac do nasipa. Odatle je Bolman bio blizu – 1,5 kilometara zračne linije do prvih kuća.

¹⁰⁷ **Gakovac** je pojas šume i pašnjaka između rijeke Drave i nasipa za odbranu od poplave. Nalazi se jugozapadno od Bolmana između šume Vučje topolje zapadno, šume Topolje istočno, Gakovačke Drave sjeverno i rijeke Drave južno. Gakovac je i rudina u Katastarskoj općini Bolman. Nekad se na pojusu šume i pašnjaka Gakovac nalazila stočarska zajednica formirana od mještana Bolmana, Novog Bolmana i Majških Međa.

¹⁰⁸ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 115.

Navedeni put bio je dobro poznat i vodio je kraj nekadašnjih seoskih pašnjaka i stočarske zajednice (od 1932. godine do rata i poslije II. svjetskog rata, sve do 1962. godine) te zaista nije jasno kako nije bio branjen, kao i prelaz preko Drave kod Nardske skele. Položaji 2. vojvođanske brigade ipak su, izgleda, bili zapadnije nego što je ranije navedeno, a ne samo do kote 88 u šumi Topolje, jer vidimo da su jedinice te brigade pokušale sprječiti 21. lovački puk da zauzme kotu Gakovac.

Položaji 1. vojvođanske brigade bili su, dakle, napadnuti na tri sektora: kod Žido-pustare, Repnjaka i Gakovca, uz napomenu da je na sektoru Gakovac napad izvršen na spoju odbrambenih položaja između 1. i 2. vojvođanske brigade. Dok je napad kod Žido-pustare bio zaustavljen, kod Repnjaka i Gakovca jedinice 11. divizije prešle su na lijevu obalu Drave praktično bez borbe, prošle kroz šumu i došle do nasipa za odbranu od poplave, gdje su ih pokušale zaustaviti jedinice 1. vojvođanske brigade, a kod Gakovca i 2. vojvođanske brigade. Ukoliko je i bilo borbe na obali Drave i u šumskom pojusu, zbog razvučenog fronta jedinice 1. brigade nisu uspjele odmah zadržati prodor neprijatelja, koji je došao do nasipa i stalno dovodio nove snage u mostobran.

Nadiranjem neprijatelja u mostobran, u borbu su se uključili 1. i 3. bataljon 1. vojvođanske brigade, koji su bili na drugom odbrambenom položaju. Štab 16. divizije reagirao je i na sektor Repnjak, još u toku noći 5./6. marta, uputio 4. brigadu, koja je bila u divizijskoj rezervi u selu Kašad u Mađarskoj.

"Posle zauzimanja položaja na nasipu 11. lovački puk uvodi u borbu svoju rezervu jačine dva bataljona, koji potiskuju delove 1. brigade i brzo izbijaju na liniju Bistrinski lug – k. 90. – Barbara-kanal, a već u 6,00 časova ujutro zauzimaju s. Bolman. U isto vreme delovi 21. lovačkog puka probijaju odbrambene položaje 2. brigade i posle teških borbi potiskuju njeno desno krilo sve do linije Đorđev dvor, Sepež, Novi Bolman, odakle jedinice ove brigade dejstvuju u bok neprijatelja nanoseći mu osetne gubitke",¹⁰⁹ opisuje dalji tok borbe **Sreta Savić - Kolja**.

Po navedenom možemo zaključiti da su jedinice 11. lovačkog puka ušle u Bolman, a ne 21. lovačkog puka koje su bile bliže selu. O nadiranju neprijatelja nakon zauzimanja nasipa Nikola Božić navodi: "Štabovi naših bataljona uvode u borbu svoje rezerve, ali je neprijatelju pošlo za

¹⁰⁹ Isto; Đorđev dvor se u Bolmanu naziva Đurđev dvor.

rukom da lako odbije njihove protivnapade. Nakon toga neprijatelj uvodi u borbu tek prebačeni 2. bataljon 11. lovačkog puka i do 6 časova uspeva da zauzme selo Novi Bezdan. Za to vreme glavnina 21. nemačkog lovačkog puka potiskuju delove Druge vojvođanske brigade sve do linije Đurđev dvor - Sepež - Bolman.¹¹⁰

Jasno je, dakle, da su u Bolman ušle jedinice 21. lovačkog puka. Nakon što su prešle Barbara-kanal, ušle su u Bolman s juga, u dio sela zvan Pariz, pokraj Jezera u Parizu, s istočne strane Jezera dijelom naselja koji se zove "Na pijesku" te sa zapadne strane Jezera, odakle su krenule prema centru naselja.

Slika 16 - Položaj na Barbara-kanalu - Bolman, mart 1945.

Od **Vidoje Bijelića** saznajemo kako su jedinice, prepostavljamo 2. vojvođanske brigade, prije samog napada izviđale položaje neprijatelja. Vidoja Bijelić o tome kaže:

*"Nakon mitinga uveče 5. marta 1945. god'ne došla_s' tri partizana iz Bab'nog groba i pitaju ko zna čerat' čamac, trebaju im ljud' koji to znadu. Pokažu im na **Mitu Matkovića** i **Sretru Vasiljevića**. Krenu Mito Matković i Sreto Vasiljević s njima uveče 5. marta, dođu do Bab'nog groba, tu_j' vojske vazdan, straže_s' na Drav'. Dođu do Drave, do jednog bunkera, tu zateknu desetak partizana. Jedan plače, nekako_j' pao na pušku pa se preb'la, preb'jo se kundak. To_j' bio mlad vojnik, tek mobilisan. Drugi ga tješe, biće još pušaka. Tu_s' vesla i čamac. Uzmu vesla Mito i Sreto, s njima petor'ca partizana uđu u čamac i odoše od obale, prijeđu Drav' tak' da im je Nard osto s desne strane. Čim su došli do druge obale, iskoče partizan' i*

¹¹⁰ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str.536.

odoše s obale, ne čuju više za_nji'. Dok su prelaz'li Drav', nis' pucal' na nji'. Noć je, čuje se kako putem od Osijeka idu tenkov' i kamion'. Kad su partizan' otišli iz čamca, nešto se pripucalo. Nije dugo bilo, kad troj'ca dotrkaše: 'Ćerajte čamac', kažu, 'voz'te!' Pa đe_s' druga dvoj'ca? Ne_b' išli brez nji', on' će poslije vikat'. Čekaju i drugu dvoj'cu, neće brez nji'! Nije bilo dugo, dotrkaše i ova dvoj'ca. Prevezu i' natrag preko Drave do onog bunkera otkale_s' kren'li. Kad, na tom bunker' više nema nikoga! Idu on' do Bab'nog groba, ni tu više nema nikog. Jutro_j' već, svanjiva. Partizan' će prema Jagodnjak', on' prema Bolman'. Krenu pa će preko Šarene čuprije u selo, kad vide ide oficir, prepoznadu ga, to_j' Žika Stojšić. U jednoj ruc' drži kap', u drugoj avtomat, voze ga iz Bolmana prema Zornicama. Ne možete ić' u Bolman, tamo_s' Nijemci, kaže on. Kad su kren'li natrag, od Sepeža vide đe partizan' nose ranitog na nosil'ma. Kažu na Sepež se puca. On' onda pravac za Jagodnjak. Kad su došli, tu već ima puno Bolmanaca."

Slika 17 - Nošenje ranjenika - Bolman, mart 1945.

Vjerujemo da je mjesto tog izviđanja bila šuma Šiblje, koja se nalazi s desne strane rijeke Drave (ne treba je miješati sa šumom Šiblje koja se nalazi s lijeve strane rijeke Drave, kraj Šibske Drave i rudina Sepeže i Brijest u bolmanskom ataru) i koja se nalazi istočno od puta i nasipa između sela Nard i Nardske skele. Dok su prolazili kroz šumski pojaz od lugarnice Babin grob do Drave i prelazili Dravu, jedinice 21. lovačkog puka prešle su Dravu kod Nardske Skele i došle do Gakovca. Buka vozila koju su čuli mogla je biti od transportnih sredstava 21. lovačkog puka, koji se kretao od Narda prema Nardskoj skeli i prevozio

ljudstvo i materijal u tek nastali mostobran. Jedinice 2. vojvođanske brigade s bunkera i lugarnice Babin grob povukle su se prema pustari Đurđev dvor jer ih je napadao 21. lovački puk iz pravca Gakovca. Jednostavno su se uputile u pravcu nadiranja neprijatelja.

Đorđe Vasić i Sreta Savić obrazlažu brz i uspješan prođor 11. divizije u Baranju i postignuti uspjeh tačnim i iscrpnim obavještenjima o rasporedu jedinica 1. vojvođanske brigade na Dravi, što im je omogućilo da svoj prođor usmjere tačno prema spoju 1. i 2. brigade. Artiljerija 11. divizije uspješno je dejstvovala po položajima na Dravi, ali i po drugoj odbrambenoj liniji na nasipu. Nedostatke III. armije vide u samom postavljanju odbrane na Dravi i manjku iskustva u odbrani rijeka, kao i u razvučenosti pješadijskih snaga po samoj obali. Osim navedenog, drugi odbrambeni položaji, oni na nasipu, nisu bili do kraja izgrađeni i na njima nije bilo dovoljno vojnika, a suradnja s artiljerijom bila je loša jer sama artiljerijska brigada nije bila spremna za odbranu Drave i nije isplanirala ciljeve za svoja oruđa.¹¹¹

Štab 16. divizije, kako je navedeno, uputio je u borbu 4. brigadu, koja se nalazila u selu Kašad u Mađarskoj, kako bi u sadejstvu s 1. vojvođanskim brigadom uništila mostobran. Stoga je 4. brigada upućena prema Novom Bezdalu. Prvi bataljon 4. brigade trebao se postaviti kod Bakanske ustave i sprijeći prođor na zapad, treći bataljon trebalo je da kod Žido-pustare izbjije na Dravu i napadne neprijatelja s leđa, dok je drugi bataljon ostao u Kašadu kao brigadna rezerva. Bataljoni su iz Kašada krenuli u tri sata ujutro i treći bataljon je stupio u borbu s neprijateljem na ivici Bistrinskog luga, ali je tada dobio zadatak da skupa s drugim bataljonom iz brigadne rezerve Barbara-kanalom izbjije na Gakovac kod Bolmana te da odatle napadnu neprijatelja u leđa jer je Bolman već bio zauzet. Kako su Nijemci već bili zauzeli Barbara-kanal, ta dva bataljona stupila su u borbu i odbacila Nijemce do Gakovca.¹¹²

Pošto su jedinice 11. lovačkog puka nadirale iz pravca Repnjaka prema Novom Bezdalu, prvi i treći bataljon 4. brigade dobijaju zadatak da zaustave prođor neprijatelja u Novi Bezdalu. A kako su dotad Nijemci već zauzeli Novi Bezdalu, Štab 4. brigade ih usmjerava prema Majškim Međama. Treći bataljon 4. brigade uspijeva dva puta ući u Novi Bezdalu,

¹¹¹ **Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 392.**

¹¹² **Lagator, Špilo, *Četvrta vojvođanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 219.**

ali ga zbog loše veze tuče vlastita artiljerija pa se povlači.

Slika 18 - Posada protivtenkovske puške 4. vojvođanske brigade na putu kod Majških Međa - mart 1945.

Prvi bataljon također je uspio ući u Novi Bezdan, ali ga ovog puta Štab 16. divizije hitno prebacuje, skupa s 3. bataljonom, u Baranjsko Petrovo Selo radi odbrane puta Baranjsko Petrovo Selo – Beremend jer 11. lovački puk napada u tom pravcu. Treći bataljon ima zadatak zaustaviti Nijemce kod Žido-pustare i Novog Nevesinja, ali se nakon borbe povlači prema staroj jugoslovenskoj granici.¹¹³

III. BORBE NA MOSTOBRANU

Noć 5/6. marta 1945. godine, i pored puškaranja koje se čuje jače nego inače, ipak prolazi mirno.

Kako su stanovnici Bolmana dočekali to jutro i šta se dešava u selu u vrijeme napada neprijatelja, pratićemo iz kazivanja **Ankice Stojanović**. Napominjemo da je kuća **Nikole Bojanina**, njenog oca, i Branka Bojanina, njenog djede, bila u tzv. Isajlovom sokaku (danas Ulica Žikice Jovanovića Španca). Njihovu su porodicu u Bolmanu zvali "Isajlovi".

¹¹³ Isto, str. 220.

"Kod nas je bio jedan partizanski kočijaš s_konj'ma. Konj' su bil' u_štal', a kočijaš lego spavat' i zaključo se u_štal'. Uj'tru oko pet sati dolazi desetar da probudi kočijaša. Kaže imadu pokret, nama ništ' drugo ne kaže. Kočijaš je bio gluv i kak' je spavo u štal' kraj konja i bio zaključan, jedva_s' ga probud'li moj otac i djeda. Lupal' su po vrat'ma dok nije otključo vrata. Desetar je o'ma' ušo unutra i poslije toga izlaze on' napolj'. Kočijaš drhće ko prut, ne_zna više ništ'. Otac i djeda_s' mu pomogli povatat' konje, a máma_j¹¹⁴ spakovala zadnji komad leba – baš je mijes'la lebac to jutro – odsiječe slanine i leba i metnu mu na_put. Ode on, a nama ništ' ne kaže. Tako_s' otišli i izvukli se, a da nam nije niko ništ' kazo.

Kako_j' svanjivalo, osjeti se da nešt' ne_valja, da nešt' nije kako_b' trebalo bit'. Bajo_j'¹¹⁵ otiš'o do_druma¹¹⁶ da vidi i čuje šta_j'. Srest' će nekog i čut' šta_j' to!

Bila_j' kod nas Vidoj'na baba¹¹⁷, Spomenkina mat'. Kaže: – Mito_j' tu noć odveden na izviđanje. Joj, kaže, nema ga još kuć', a puca se, treba bježat'. – Moja mat' kaže: – Ku'_ćemo bježat' pa puca se svaku noć. – Tak' ona, sirota, ode kuć'.

Slika 19 - Vaso Čalić
(Srpski Miletić, 1926. - Majške Međe, 6. III. 1945)

¹¹⁴ Bolmanci su nekad za baku – babu govorili "máma", s dugosilaznim naglaskom. Ovdje se, dakle, misli na baku, a ne na majku.

¹¹⁵ Misli se na oca, **Nikolu Bojanina**. U Bolmanu se nekad ocu znalo govoriti "bajo".

¹¹⁶ *Otić' do druma* – otići u centar Bolmana. Tada je jedini "tvrdi" put kroz selo bio makadamski drum koji je kroz Bolman vodio od Kačvole (Jagodnjaka) prema Petardi (Baranjsko Petrovo Selo) i prema Sentivanju (Petlovac).

¹¹⁷ Misli se na **Anicu Matković** (1914-2004), ženu **Mite Matkovića** (1910-1994), kasnije taštu **Vidoje Bijelića**, majku **Spomenke Bijelić** (r. Matković; 1941-2005). Spomenka je tada bila dijete (oko četiri godine), koju je mati Anica, po priči Vidoje Bijelića, sklonila u podrum kod Isajlović – Branka i Nikole Bojanina.

Uj'tru kaže men' moja mat': – Id' ti do májke!¹¹⁸ – U popovoj' kuć' su bil' neki partizan' pa_s' májki donos'li svako jutro mlijeko da im uzvari, pa popiju mlijeko. – Id' viđ' jesu_l' ti momci bil' kod nje. – Odem ja kod májke, májka mi kaže nije niko ojtros bio, ajdemo mi popovoj kuć' da vidimo jesu_l' tu. Kad smo došli u popov' kuć', tu nema žive duše. Vrata_s' otvorena širom. Kaže men' májka: – Id' kuć' i bjež'te, dobro nije!

Bajo ide iz sela, čuo_j' isto to. Kaže: – Ajmo vatat' konje i bježat', Nijemci's tu nakraj sela.

Odemo mi brzo kuć', povatamo konje. Pokup'la sam nešt' ruva, mog' i sestrinog. Mama_j' otišla na tavan i skin'la kobasicu da i' ponese, al' i' je zaborav'la na_trijem'. Švabe_s' već bil' kod_crkve, ne_b' tuda mogli ni proć' da smo tuda kren'li. Putem kog sretnemo, povezemo. Povezli smo čika-Jov' Bojanina, teta-Sok', Ljeposav' Popović, njijež'nog oca i mater, on su rad'li kod nas pa smo i' povezli.

Na_put' sretnemo Ljup'cu Popović i povezemo je. Kaže: – Ne_znam šta_b' urad'la da niste naišli. Bježim, a ne_znam kuda bježim, a Braca¹¹⁹ se neđe izgub'jo.

Sad su nam već puna kola svijeta, bježimo. Naiđemo putem na baba-Persu Papul'nu. Sklop'la ruke pa plače: – Nikola, nemoj me ostav'til! – Ku_ćeš, strina-Perso, kaže on, vidiš da nema mjesta više. – Sjela_j' u prednje šaraglje, dalje nije bilo mjesta.

Kad smo izišli iz sela prema Kačvol', a to se vide kola i bijele se paket' u kol'ma. Ponijel' su ljud' sto_s' stigli ponjet', a u nas puna kola svijeta.

Vidimo Mitićko vozi puna kola paketa, nekima_s' partizan' kazal' da bježe i sprem'li su se, nešt' ponijel'.

Odemo mi prvo do Bana, a onda do Kišvalube¹²⁰, do Stojana Ikonića, koga_s' zval' Brunc. Kaže on da ostanemo kod_njega, ima mjesta za sve. – Ak' Nijemci budu tak' išli kak' su kren'li, bježaćeš i ti', kaže mu Bajo. – Idemo mi dalje, preko Dunava. Dođemo do Batine, partizan' nas vrate. Kažu: – Širite panik', partizan' su oslobođ'li Bolman. – Vratimo se ope' u Kišvalub', kad tu ima svijeta iz Bolmana, koji isto bježi. Ne_mož' se u Bolman.

Od oni' koji_s' kasnije pobjegli, čul' smo da_j' moj djeda ranit to jutro.

Bio_j' u_šta_l' i napajo_j' krave. Pukla_j' granata u zadnja štalska vrata i

¹¹⁸ **Májka** (s dugosilaznim naglaskom) – nekadašnji bolmanski naziv za baku. Ovdje se misli na majčinu majku, koja je stanovala blizu centra sela.

¹¹⁹ **Braca** – Ljubica Popović svog je oca Stevana Popovića, zvanog Brk", zvala Braca.

¹²⁰ **Kišvaluba** – staro ime za Branjinu.

ran'la ga. Partizan' su povrat'li Nijemce iz Bolmana, pokupl'i ranjenike, odvel' djed' u bolnic'. Tako_j' máma sama ostala kod_kuće. Ostale_s' i neke druge starije žene, drugi_s' pobjegli.

*Mi smo ostal' kod **Stojana Brunca** u Kišvalub', nas sedmero. Kazo_j': – Kol'ko treba ja_ć' vas držat'. Od sramote ne_dam da idete dalje'. – Bio_j' dobar čoj'k."*

**Slika 20 - Minobacačko odjeljenje
Artiljerijske brigade 51. divizije -
Baranja, mart 1945.**

Dio sela bio je, dakle, obaviješten da treba bježati. Bar im je ostalo nešto vremena da uzmu neophodne stvari za jelo, nešto od odjeće i na brzinu spreme konje i kola i pođu prema sjeveru, prema Karaševu, ili prema istoku, prema Jagodnjaku. Evakuacija sela nije izvršena, a ako je ikada i bila planirana, za to jednostavno nije bilo vremena. Nijemci su se praktično ušetali u Bolman, jedinice koje su se nalazile u šumi i na nasipu nisu mogle pružiti ozbiljniji otpor. Po svemu sudeći, nije se očekivao napad u pravcu Bolmana, već zapadnije. Zbog iznenadnog napada nisu se stigli izvući ni svi borci koji su se nalazili na položajima blizu Drave pa čak ni u Bolmanu. Poznat je slučaj ranjene partizanke iz saniteta, koja nije mogla pobjeći, te su je zatekli Nijemci s južne strane Jezera u Bolmanu. Tu su je, po pričama ljudi iz sela, raskomadali bajonetima i noževima. Po podacima koji su se nekad mogli čuti u selu, rečeno je da se zvala **Milica Prodanović**.

Zlata Pejović iz Bolmana bila je bolničarka u 7. vojvođanskoj brigadi. Od komandanta **Milana Ješića - Ibre** tražila je dozvolu da posjeti svoje u Bolmanu i posjetila ih je baš 5. marta uveče. Njemački napad zatekao

ju je kod kuće, u partizanskoj uniformi. Obukla je civilnu odjeću, sakrila oružje i ostala u selu, gdje se sakrivala i preživjela bitku.¹²¹

Mnogo teže je bilo borcima koji su se zatekli u šumi i nisu se stigli na vrijeme povući. Zabilježen je slučaj bataljonskog telefoniste 2. bataljona 1. vojvodanske brigade, koji se našao u rejonu Repnjaka iza neprijateljskih jedinica i punih 17 dana se skrivaо u deblu šuplje vrbe. Noću je izlazio napiti se vode. Pronašli su ga tek po likvidaciji mostobrana. Preživio je, ali su mu amputirane noge jer su bile potpuno promrzle.¹²²

Brzina nastupanja neprijatelja omela bi svaki plan o evakuaciji sela, a vjerujemo da se o tome nije ni razmišljalo. Stanovništvo je bježalo iz sela sve dok selom nisu potpuno zavladali Nijemci. U selu su ostali uglavnom stariji muškarci i žene. Onima koji su pobegli nije dopušteno da prijeđu Dunav kod Batine pa su se vratili u ona baranjska sela u kojima se imali rodbine. Dosta ih je bilo u Branjini.

Mnoge kuće ostale su potpuno prazne. Sva stoka, osim konja, ostala je po štalama i oborima. Oni koji su ostali u selu snalazili su se kako tko zna. Stoku koja je ostala pokušavali su hraniti, ne samo svoju, već i komšijsku.

Svoja sjećanje na te dane ispričala nam je i **Justina Novaković**¹²³ iz Bolmana, čija se roditeljska kuća nalazila na sjeveroistočnoj strani Bolmana (današnja Ulica Petra Petrovića Njegoša 5), dok se kuća Ankice Bojanin nalazila na jugozapadnoj strani sela.

"Bila sam dijete od šest-sedam godina, kad su nam u jesen 1944. god'ne odvel' oca¹²⁴ i još neke ljudе iz sela. Mi smo nji' ko prat'li,

¹²¹ **Petrov**, Marinko, *Na baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 236-237.

¹²² **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvodanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 92.

¹²³ **Justina Novaković** (djevojački Nedić; rođena u Bolmanu 1937. godine).

¹²⁴ Misli se na **Jovana – Jovu Nedića** (1905-1944. ili 1945), prijeratnog drumara na odsjeku puta od Petlovca do Belog Manastira, sina Jakše **Kolara** i Mileve **Nedić**. Bio je oženjen Vukosavom – **Vukom Dvornić** (1906-1945) iz Jagodnjaka. Jovo je otac Justine **Novaković** i Stevana **Nedića** (1930-1995), poznatog bolmanskog zidara. Izvor: **Nedić**, Jovan M., **Bijelić**, Vidoja, **Nedić**, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 199-200. Jedan od autora te knjige, u kojoj se na navedenim stranicama piše o stradanju Jove Nedića, njegov je unuk **Jovan S. Nedić** (r. 1954).

gledal' smo kak' sjedaju u kola i odlaze prema Pijetlovcu. Nikad više nisam vid'la oca."

Slika 21 - Otar Jovan - Jovo Nedić, brat Stevan i mati Vukosava Justine Nedić, rođene 1937. Drumarska kuća (koja postoji i danas) s lijeve strane puta Beli Manastir - Širine (danas državna cesta D517), snimljeno prije 1937. godine.

Osim njenog oca Jovana Nedića, kao prisilni radnici nastrandali su i **Vojin Mijatović, Svetozar Zdjelarović - Cecala i Ilija Kockar.**

"Kad je bila bitka kod Batine, iz naše bašće se vid'lo kol'ko se sja od Batine. Kad su Baranj' oslobođ'li novembra te god'ne, mišljel' smo da_j' sve gotovo, da_j' kraj rata. Tog šestog marta moja mat' je uj'tru slušala i čuje da se to puca drukčije. Otišla_j' kod Spužovi¹²⁵ viđet' šta_j' to. Čika-Sreto kaže: 'Vuka, oblač' djec', moramo bježat', prešli_s' Drav' Nijemci. Puca se to već bliz'.

Bježimo mi preko_bašće. Stojeć' navr'_bašće vid'la sam kako gori prva kuća u Naroćkom sokak', to_j' sad kuća Radoslava Marjanovića. Zapal'la se kuća od pucanja. Dobro se sjećam kak' sam gledala izdaleka kak' ta kuća gori. Mi krenemo pješke preko Pijeskova¹²⁶ pa prema Belom Manastir'. Skup'li smo se na nekom čošku u Belom Manastir', ne znamo ku'_ćemo dalje. Tu_j' bilo puno ljudi iz Bolmana i dogovor'li su se da idemo ispod planine u Ban (Popovac, op. J.N.) jer je tam' bilo mirno. Mat', brat i ja smo pošli pješke za Ban, došli smo do Čočikinih¹²⁷, tu_j' već bio iz

¹²⁵ Misli se na bolmansku porodicu **Radišić. Sreten – Sreto Radišić** (1903-1969) u Bolmanu je bio poznat kao Spuž, a njegov brat **Aleksandar Radišić** (1897-1969) kao Kika.

¹²⁶ **Pijeskovi** – rudina u Katastarskoj općini Bolman, sjeveroistočno od Bolmana.

¹²⁷ Nadimak porodice **Sekanić** iz Popovca.

Bolmana Nikola Isajlov (Nikola Bojanin, op. J.N.), a Ljup'ca¹²⁸ kaže da _j'_ ona bila prekoputa kod nekog iz Bana. Još sad vidim Nikol' kak' sjedi u pročelju z'_ astalom i reže lebac i šunku i daje djec' da jedu tu šunku i lebac. Ope' su se ljud' slož'li da se ide preko Dunava, al' nam na kompi nis' dal' da prijeđemo, već smo preko planine pošli u Suljoš (Kneževi Vinogradi, op. J.N.), đe_j' moja mat' imala udanu rođenu sestru Bojanu, udanu za Todora Popovića, koja_j' umrla još prije rata. Tu smo kod rodbine bil' cijelo vrijeme borbe."

6. mart 1945.

U toku prijepodneva 6. marta njemačka 11. divizija stvorila je mostobran, koji je išao od Žido-pustare, preko Bezdana i Bolmana, do Đurđevog dvora. Jedinice 1. i 4. vojvođanske brigade branile su prođor iz sektora Repnjaka, a jedinice 2. vojvođanske brigade iz sektora Gakovca.

Slika 22 - Grupa boraca Petefi-brigade

Nakon početnog iznenađenja, jedinice 16. divizije ipak su se utvrdile i pružile jak otpor daljem prođoru neprijatelja. Štab 16. divizije uveo je u borbu i drugu brigadu iz divizijske rezerve: dva bataljona 15. vojvođanske "Petefi Šandor" brigade, koja su se nalazila u Baranjskom Petrovom Selu.

Ti bataljoni uspijevaju zauzeti dio Bolmana i zaustavljaju dalji prođor 21. lovačkog puka, ali ne uspijevaju zadržati zauzeto. 21. lovački puk potiskuje ih iz Bolmana.

¹²⁸ Ljubica Nedić iz Bolmana, rođena 1931. godine, majka Jovana S. Nedića.

Štab 5. vojvođanske brigade uputio je svoj 3. bataljon, koji je bio u brigadnoj rezervi, da čuva desni bok brigade i pomaže jedinicama 2. vojvođanske brigade te je bio je postavljen istočno od Bolmana.¹²⁹ Taj bataljon učestvovao je, skupa s Petefi-brigadom, u pokušaju da se osvoji Bolman.

O nastupanju Nijemaca i bijegu iz Bolmana, ali i o protivnapadu Petefi-brigade, Vidoja Bijelić kazuje:

"To veče, petog marta, kad je u Šentrinom bircuz' bio taj miting, stariji_s' o'šli kuć', dječurlija od 15-16 godina ostala_j' i dalje. Slušaju, puca se na Drav'. Tu_s' š_njima i partizan' pa kažu: 'To pucaju naš', prelaze prijeko'. Al' to puca sve bliže i bliže. Odu kuć' i ne spavaju do_uj'tru. Kad su čul' da_j' Švabo uišo u selo, Stevan Nedić (s materom i sestrom), Radomir Vuković - Pukela i drugi: pravac na Karašovo i za Bijeli Manastir. Pukela spopane lebac pa pod_ruk' i pravac Karašovo. Mito Janković iz Bolmana vuko_j' i vršal'cu pa_j' polupana na Širokom put' s istočne strane sela. Granata_j' ub'la Mil'cu Bošnjak. Kuće tršcare po_Bolman' gore, najviše u Naroćkom sokak¹³⁰. U sel' su ostal' stariji ljud'. Ja sam osto s mojim djedom. Ostal' su još i Đuro Matković, djeda-Stevo Ivančević, djeda-Tošo Bojanin, Stevo Nalčić. Od granate_j' pogino Tošo Bojanin – Toškalo kak' su ga zval' u_sel'. Kad bi vid'jo da nečija štala gori, neko_j' mogo otić' i pustit' marvu, neko od pucnjave nije mogo.

Švabe_s' prošle kroz naš'_avlji'.¹³¹ Ništ' ne diraju, odoše u selo Dugačkim sokakom.¹³² Oko osam-pola devet uj'tru napala_j' Švabe Petefi-brigada, iščerala i' je iz sela, doćerala preko Jezera i preko Gaja (ili Stari' Cigana kako ga još zovu), do kanala. Bilo_j' puno pogin'li i Švaba i partizana. Sa zapadne strane sela_s' ostal' Nijemci i Petefi-brigada nije mogla zadržat' selo pa_s' Nijemci ponovo osvoj'li Bolman. On' su svoje pogin'le odnijel' preko Drave, a mom djed' i Stev' Nalčiću_s' nared'li da idu zakopat' partizane. Djeda i' je poslije borbe otkopo i natovar'jo na_kola pa odnio na_groblje.

Gledimo, gori štala Romana Stankovića. Neko_j' popušćo marvu, marva trči tam'-vam'. Jedna jun'ca došla u Kockarev' avlji'. Švabo iz Draganove kuće je ubije namjerno. Djeda to gleda i kaže: 'Vraga proždro, spas'la se

¹²⁹ Mraović, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 373.

¹³⁰ Danas Ulica Petra Drapšina, zapadni dio Bolmana.

¹³¹ Kuća im je bila u dijelu sela zvanom Pariz, "Na pijesku" (danas je to Ulica Žarka Zrenjanina), na južnoj strani Bolmana, najbližoj Dravi.

¹³² Dugački sokak – danas Ulica Vuka Karadžića.

iz_vatre, a ti je sad ubi! Djeda_j' mal' znao švapski pa kad je Švabo došo i oče mlijeka, djeda kaže: – Nema! – Ima! – Ajd' viđ' sam. – Odu u_štal', djeda digne marvu pa Švabo vidi da nije krava, već vo. Nema mlijeka!

A šta tam' gori? Vidi Švabo da se puši kod djeda-Steve. Djeda-Stevo osto u Bolman' i loži pod meso u_pušnic'. Zna moj djeda ako kaže da_j' pušnica, otiće Švabo i uzeće šunku. Zato kaže: 'Jedan stari se kupa pa loži vatru'. Neće Švabo ić' viđet' šta_j'. Djeda-Stevo_j' i osto zbog šunki. Da_j' osjet'jo Švabo, uzo_b' sigurno. Da_j' uzo jedan jednu, drugi_b' uzo drugu i dok ima šunki uzimal' bi.'

Još istog dana, 6. marta 1945. godine, s Nijemcima se kod Bolmana sukobila 15. vojvođanska udarna "Petefi Šandor" brigada (u daljem tekstu: Petefi-brigada).

Mađarski bataljon "Šandor Petefi" formiran je u Slavoniji 15. avgusta 1943. godine¹³³ od strane Štaba II. korpusa NOV i PO Hrvatske u Slatinskom Drenovcu, mjestu na obroncima Papuka. Bataljon je u trenutku formiranja imao osamdeset boraca, od kojih su šezdeset bili mađarske nacionalnosti.¹³⁴ Petefi-brigada obrazovana je 31. decembra 1944. godine u selu Kiščanju (mađ. *Kiscsány*)¹³⁵ u Mađarskoj od boraca koji su se nalazili u Bataljonu "Šandor Petefi" i boraca mađarske nacionalnosti iz vojvođanskih brigada. Bolmanska bitka je inače najznačajnija borba u kojoj je učestvovala ta brigada.¹³⁶

Nakon formiranja Petefi-brigade, najbrojniji su bili vojvođanski Mađari iz Stare Moravice, njih 435, od čega su poginula 63 borca.¹³⁷ Nailazimo, međutim, i na podatke da je više od polovine boraca Petefi-brigade bilo

¹³³ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975, str. 579.

¹³⁴ **Kasaš**, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini : 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 1996, str. 184.

¹³⁵ **Kiščanj** (mađ. *Kiscsány*) – nekadašnje selo u mađarskom dijelu Baranje, jugozapadno od Pečuja. Prema hrvatskoj Wikipediji, 1934. godine sa selom Ostrovo (mađ. *Oszró*) spojeno je u naselje s imenom *Csányoszrő* (čitaj: Čanjosro). Izvor: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Ostrovo_\(Seljinska_mikroregija,_Mađarska\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Ostrovo_(Seljinska_mikroregija,_Mađarska)).

¹³⁶ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada* (poglavlje *Krvavi dani bolmanski*), Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1975, str. 495. i 506.

¹³⁷ **Kasaš**, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini : 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 1996, str. 189.

iz Bačke Topole, o čemu piše **Pal Červenak**, zavičajni historičar Bačke Topole.¹³⁸ Poslije rata pokušavalo se dokazati da je formiranje Petefi-brigade u stvari "srpska osveta", pogotovo kad je u pitanju njen učešće u Bolmanskoj bici.

Tibor Cseres u knjizi *Titoist atrocities in Vojvodina, 1944-1945 : Serbian vendetta in Bácska* navodi da je "prijavljivanje dobrovoljaca rezultat partijskih aktivista u Bačkoj Topoli, što se brzo širi po cijeloj Bačkoj. Stotine ljudi prijavilo se iz Bačke Topole, Stare Moravice, Čantavira, Ade, Mola, Feketića, Sente, Malog Iđoša, Bajše, Pačira, Bajmoka i nekoliko drugih mjesta". Autor dalje navodi: "Nemamo razloga sumnjati u njihov entuzijazam, jer su bili poprilično svjesni teških okolnosti. Ti nesretni ljudi znali su da su mogli birati samo između brigade i smrti".¹³⁹ U borbi na Bolmanskom mostobranu Petefi-brigada pokazala je požrtvovanost, hrabrost i odlučnost, čime je najbolje demantovala sve zlonamjerne priče o njenom formiranju. Ne mora se posebno naglašavati da se Petefi-brigada, koju su u većini činili Mađari, borila protiv fašista, skupa s drugim brigadama, koje su činili Srbi, Hrvati, Slovaci i drugi. Skupa su se borili i skupa i ginuli.

Petefi-brigada postojala je samo tri mjeseca jer je krajem marta 1945. godine došlo do reorganizacije Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ), koji su dobili novo ime: Jugoslovenska armija. Istovremeno je propisana i nova formacija po kojoj se ukidaju četvrte brigade u divizijama, tako da su dijelovi Petefi-brigade priključeni drugim brigadama 16. vojvođanske divizije.

Brigada je u ovoj operaciji vodila teške borbe i pretrpjela velike

¹³⁸ Više o tome:

http://www.slobodnavojvodina.com/index.php?option=com_content&view=article&id=233:faizam-ovde-nee-proi&catid=2:tema&Itemid=15

¹³⁹ **Cseres**, Tibor, *Titoist atrocities in Vojvodina, 1944-1945 : Serbian vendetta in Bácska*, <http://www.hungarianhistory.com/lib/cseres/>, 1993, str. 134; original je na engleskom jeziku, a gornji tekst prevela je **Tijana Nedić**:
 "The voluntary recruiting activities of the party activists in Bacstopolya spread fast in all of Bacska. Hundreds of people volunteered from Topolya, Moravica, Csantaver, Ada, Mohol, Feketics, Zenta, Kishegyes, Bajsa, Pacser, Bajmok and some other places too. Nothing proves the enthusiasm better than the fact that in a few days nine hundred people volunteered. (...) We can have no reason to doubt their enthusiasm, but we are pretty well aware of the horrible circumstances. **These unfortunate men understood well that they could choose of between the brigade and death.**"

gubitke. Navode se podaci od 350 mrtvih¹⁴⁰ do ukupno 190 poginulih u tromjesečnom borbenom putu Petefi-brigade, od čega u borbama kod Bolmana 160.¹⁴¹

Slika 23 - Kiš Ferenc

Komandant Mađarskog bataljona "Šandor Petefi", a kasnije i Brigade "Petefi Šandor", bio je **Ferenc Kiš**¹⁴², a za komesara je izabran **Rudolf Jontović**¹⁴³, koji – govoreći o borbama Petefi-brigade u Bolmanskoj bici – navodi da su od četiri bataljona koje je brigada imala, dva bila sa štabom brigade u selu Luč, jedan u Baranjskom Petrovom Selu, a jedan u mađarskom selu Iločka (mađ. *Illocska*). Komandant divizije **Marko Peričin – Kamenjar** javio je Štabu Petefi-brigade u 4 sata ujutro da odmah štab i sve jedinice krenu prema Bolmanu i zaustave napredovanje Nijemaca. Sat vremena nakon primitka naredbe komandanta divizije, Jontović navodi da su se susreli s njemačkim prethodnicama. U tom trenutku uz sebe su imali jednu četu i jedan bataljon. Nijemci su ušli u Bolman i žurili da zauzmu raskrsnicu puteva

¹⁴⁰ **Kasaš**, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini : 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 1996, str. 189.

¹⁴¹ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada (poglavlje Krvavi dani bolmanski)*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 506.

¹⁴² **Ferenc Kiš** (1905-1945), rođen je u Novoj Bukovici (Slavonija). Poginuo je u završnim operacijama Bolmanske bitke 21. marta 1945. Prema Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 579-580.

¹⁴³ **Rudolf Jontović** (1919-1993), general-major, u vrijeme Bolmanske bitke major.

Bolman – Beremend – Beli Manastir (odn. raskrsnicu puteva Bolman – B. P. Selo – Petlovac), odakle bi njihove operacije kretale dalje. Iako Petefi-brigada nije bila u punom sastavu, uspjela je istjerati Nijemce iz Bolmana. Sat vremena trajalo je zatišje, a Petefi-brigada pokušala je uspostaviti veze s drugim vojvođanskim brigadama, čekajući svoje ostale bataljone. Nijemci, međutim, uspijevaju u napadu istisnuti većim dijelom Petefi-brigadu iz Bolmana, ali je ona ipak uspjela zadržati dio sela.¹⁴⁴

Već u toku 6. marta, kad je počelo forsiranje Drave i nastao Bolmanski mostobran, jedinice 16. divizije uspijevaju zadržati neprijateljsku 11. diviziju i spriječiti je u daljem brzom širenju mostobrana. Petefi-brigada zaustavila je prođor 21. lovačkog puka prema raskršću puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac i prođor prema Petlovcu i Belom Manastiru. Čak je pokazala ne samo da može zaustaviti, već i izbaciti Nijemce iz već zauzetog Bolmana. Nakon početnog iznenađenja i brzog prodora prema Bolmanu, jedinice 21. lovačkog puka zaustavljene su u Bolmanu i čak u jednom trenutku istjerane iz sela. Sve to uspjela je Petefi-brigada bez punog sastava, ali uz značajne žrtve.

U tri sata popodne, toga 6. marta 1945. godine, stigla su i preostala dva bataljona Petefi-brigade¹⁴⁵ i skupa s 3. bataljonom 5. vojvođanske brigade, koji se nalazio u Novom Bolmanu, ponovo napadaju 21. lovački puk u Bolmanu.

Petefi-brigada u trenutku napada ipak ne zna kakvima snagama raspolažu Nijemci, smatrajući da se radi o jačim prethodnicama, ne o glavnini snaga. Popodne Petefi-brigada kreće u drugi juriš na Bolman i ponovo uspijeva osvojiti selo i izbaciti Nijemce iz sela. Tada dolazi do krvavih borbi, koje **Rudolf Jontović** opisuje ovako: "Ali, kad smo poverovali da smo ponovo oslobođili Bolman, odjednom se zapucalo sa svih strana. Naseli smo, zapravo, nemačkom ratnom lukavstvu. Povlačeći se, oni su izvestan broj svojih vojnika ostavili po kućama, podrumima i tavanima. Moram priznati da su uspeli da nas iznenade.

Koliko su vojnika ostavili u selu, nikad nismo doznali. Međutim, žestina vatre, naročito duž glavne ulice, svedoči da ih je bilo bar stotinu i to

¹⁴⁴ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada* (poglavlje *Krvavi dani bolmanski*), Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 504-505.

¹⁴⁵ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 537.

veoma dobro naoružanih".¹⁴⁶

*Slika 24 - Kosta Nađ, komandant III. armije,
obilazi položaje Petefi-brigade kod Bolmana - mart 1945.*

Po Bolmanu su se tada vodile ulične borbe, uz velike žrtve Petefi-brigade, koju Nijemci ponovo potiskuju iz Bolmana. Sve ukazuje na to da ni 21. lovački puk nije znao za jačinu snaga III. armije koje su im bile na putu. U trenutku kad su iskoristili iznenadenje i imali inicijativu, Petefi-brigada ih zaustavlja i čak izbacuje iz Bolmana još prije podne istog dana kad je započelo stvaranje mostobrana.

To ipak nije kraj borbi 6. marta. Petefi-brigada se ne ukopava i ne utvrđuje, već i treći put istog dana pokušava osvojiti Bolman. U prva dva juriša tog dana, uspjeli su osvojiti Bolman, ali su ih Nijemci izbacili, treći put su uspjeli osvojiti samo pola Bolmana. U noći 6/7. marta Nijemci pokušavaju potpuno izbaciti Petefi-brigadu iz Bolmana, tako da borba traje cijelu noć. Sam Rudolf Jontović navodi da je to bila prva ozbiljnija noćna borba Petefi-brigade.¹⁴⁷

Šestog aprila, prvog dana borbi na Bolmanskom mostobranu, nakon iznenadenja i početnog uspjeha i napredovanja neprijateljske 11.

¹⁴⁶ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada* (poglavlje *Krvavi dani bolmanski*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 505-506).

¹⁴⁷ Isto, str. 506.

divizije, zaustavlja ih 16. divizija. Negdje, kao u Bolmanu na primjer, uz značajne gubitke.

Štabovi 12. korpusa i III. armije istog dana uključuju u borbu i 51. diviziju pa tako, već u 7 sati ujutro 6. marta, Štab 51. divizije dobija zadatku da izvrši pokret sa svoje dvije brigade i da se prebace u rejon sela Luč i Širine. Štab 51. divizije zato upućuje svoju 12. brigadu iz Kozarca i Kamenca i 8. brigadu iz Draža, Gajića i Podolja. Još u pokretu, brigade su dobine novo naređenje da se upute prema Bolmanu i Novom Bezdanu i da popune u tom rejonu slaba mjesta 16. divizije.¹⁴⁸

"Dvanaesta brigada je od Drave bila udaljena preko 20 kilometara. Borci su skoro trčeći hitali prema Bolmanu. Čim su stigli u određeni rejon, a to je bilo oko 13 sati, odmah su uvedeni u borbu, koja je trajala čitavog dana i cele naredne noći. Dva puta je Brigada odbila noćne juriše neprijatelja, a zatim u protivjurišu odbacila ga na polazne položaje. To su bile naročito žestoke borbe, što se može videti i po gubicima koje je Dvanaesta imala: 28 poginulih, šest ranjenih i dva nestala borca".¹⁴⁹

Prvi bataljon 8. vojvođanske brigade šestog marta ujutro nalazio se u selu Gajić i tog jutra imao vježbu. Vježba je prekinuta oko osam ujutro i bataljon se počeo pripremati za pokret.

"U daljini, dole na jugu, oko Drave, čuje se potmula grmljavina artiljerije i minobacača. Odande dopire i kruženje ruskih aviona", sjeća se jedan od boraca 1. bataljona.¹⁵⁰ Bataljon kreće prema Dravi oko devet sati usiljenim maršem. Što se više približavaju Dravi, jasan im je razlog usiljenog marša, "grmljavina topova je sve jača a naleti aviona sve češći".¹⁵¹ Oko podne bataljon na putu sreće kolone izbjeglica iz Bolmana, Novog Bezdana i Majških Međa. "Letovi naših aviona su sve učestaliji. Ne bombarduju ali zato neprestano mitraljiraju."¹⁵²

8. brigada stigla je u Petlovac popodne 6. marta u 16 sati i dva svoja bataljona uputila na položaje kod Žido-pustare: jedan da pomaže 1. brigadi kao pojačanje za napad na selo Novi Bezdan, a drugi odlazi u

¹⁴⁸ Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 116.

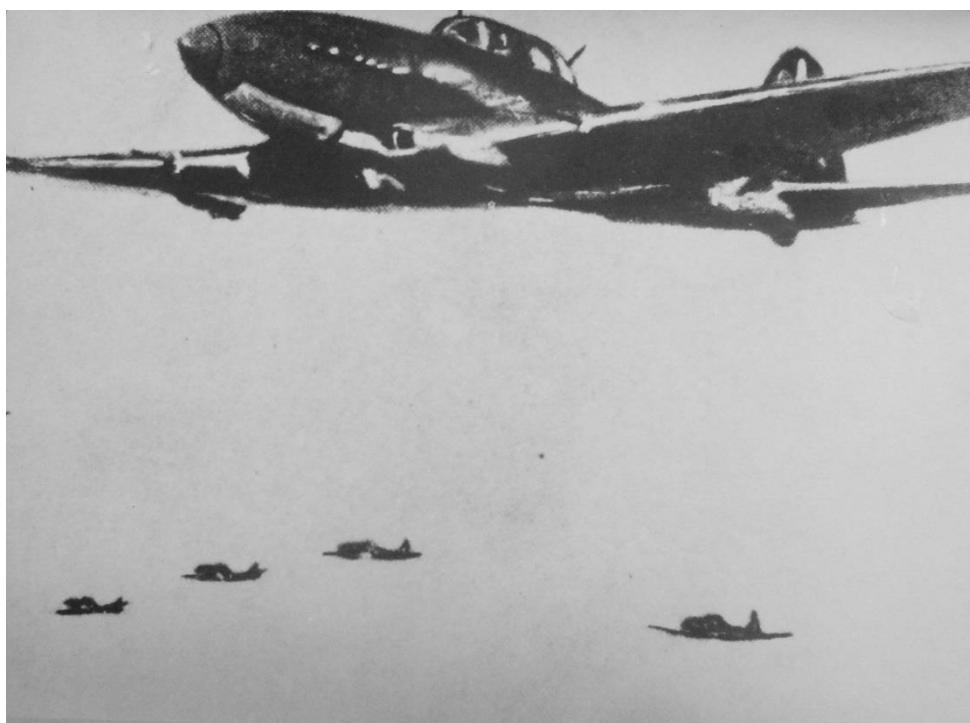
¹⁴⁹ Popov, Branislav – Miša, *Dvanaesta vojvođanska udarna brigada*, NIIRO "Vršačka kula", Vršac 1983, str. 139.

¹⁵⁰ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 538-539.

¹⁵¹ Isto, str. 539.

¹⁵² Isto, str. 539.

rejon Majških Međa.¹⁵³

Slika 25 - Šturmовici JRV u napadu na Bolman - mart 1945.

U toku šestog marta neprijateljska 11. divizija uspjela je forsirati Dravu, učvrstiti i proširiti mostobran kod Repnjaka i Gakovca, zauzeti Bolman i Novi Bezdan. U borbama s Petefi- brigadom jedinice 21. lovačkog puka pokušavaju osvojiti i sjeverni dio sela, koji drži brigada. Na sektoru Osijeka, 36. divizija je odbila napade i pokušaje prelaska Drave.

Na sektoru koji čuvaju bugarske jedinice, njemačka 297. pješadijska divizija uspijeva zauzeti veći mostobran, ali ih Bugari do kraja dana zaustavljaju i primoravaju na odbranu.

Nikola Božić, razmatrajući stanje šestog marta, smatra da "zahvaljujući sukcesivnom uvođenju u borbu naših rezervi, neprijatelju je u toku 6. marta pošlo za rukom da izvrši svoj dnevni borbeni zadatak i da znatno proširi i učvrsti svoj mostobran".¹⁵⁴

Iako je 11. diviziji pošlo za rukom da 6. marta forsira Dravu i napravi

¹⁵³ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 117.

¹⁵⁴ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani (osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 538.

mostobran, ipak je već tada bilo vidljivo da će ona teško moći izvršiti zadane borbene zadatke. Na primjeru borbi Petefi-brigade u Bolmanu, vidi se da su jedinice III. armije imale snage ne samo zaustaviti, već i odbaciti 11. diviziju.

Ipak, ovo je tek početak borbi na Bolmanskom mostobranu. U svrhu širenja mostobrana i prodora prema Belom Manastiru i Batini, 11. divizija dovodi pojačanja. Jedinice III. armije namjeravaju ne samo zaustaviti napredovanje neprijatelja, već i likvidirati mostobran.

Dok neprijatelj dovodi pojačanja u mostobran, Štab III. armije naređuje 6. marta u 20 sati da i preostale dvije brigade 51. divizije krenu prema Bolmanu i Majškim Međama.

Noću između šestog i sedmog marta, 7. i 14. brigada su u pokretu i približavaju se Bolmanu.

Šesti mart 1945. godine bio je prvi od šesnaest "krvavih dana bolmanskih", kako borbe u Bolmanskoj bici naziva **Rudolf Jontović**.¹⁵⁵

Slika 26 - Rudolf Jontović

7. mart 1945.

Ujutro sedmog marta Petefi-brigada bila je prisiljena povući se iz sjevernih dijelova Bolmana koje je dotad držala, a jedinice 21. lovačkog puka zauzimaju cijeli Bolman, nakon čega se ukopavaju, kao i Petefi-

¹⁵⁵ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada* (poglavlje *Krvavi dani bolmanski*), Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 506.

brigada. Front je stabilizovan, ali Nijemci i dalje dovode pojačanja i pripremaju se za nove napade.¹⁵⁶

U isto vrijeme zapadni dio mostobrana prema Novom Bezdanu napadaju 1. i 4. vojvođanska brigada iz pravca Baranjskog Petrovog Sela. Napad izvode 1. i 2. bataljon 1. vojvođanske brigade i dijelovi 4. brigade. U prvom napadu napreduju prema Novom Bezdanu, ali nakon protivnapada neprijatelja povlače se na početne položaje.¹⁵⁷

Istovremeno Žido-pustaru pokušava ponovo zauzeti 4. bataljon 1. vojvođanske brigade. Približio se pustari, ali je nije uspio zauzeti.

Štab III. armije, u izvještaju Generalštabu Jugoslovenske armije, poslanom 11. marta 1945. godine, navodi da je 7. marta ujutro neprijatelj zauzeo selo Bolman, da se teške borbe produžavaju cijeli dan i da u toku popodneva neprijatelj zauzima selo Majške Međe.¹⁵⁸

Frontu se toga dana približavaju 7. i 14. vojvođanska brigada.

7. vojvođanska udarna brigada iz Kneževih Vinograda upućena je prvo u Luč, zatim se prebacuje u Petlovac na pravcu neprijateljskog nastupanja.¹⁵⁹ Ta brigada (u daljem tekstu: Sedma brigada) posebno je značajna za Bolman i Bolmansku bitku. Uz Petefi-brigadu vodila je teške borbe da bi istjerala faštiste iz Bolmana, a za Bolman je značajna i po tome što je u njenom sastavu bilo boraca iz Bolmana, Novog Bolmana, Majških Međa i drugih baranjskih mjesta.

Sedma brigada formirana je 2. jula 1944. godine na Mošnickom salašu kod Batrovaca u Srijemu po odluci Glavnog štaba NOV i PO Vojvodine. Na dan formiranja imala je oko 900 boraca, od čega je 300 boraca bilo bez oružja. Za komandanta je određen **Milan Ješić – Ibra**.¹⁶⁰

U Sedmoj brigadi od Bolmanaca borio se i Vladimir – **Vlade Stajević**, poznat i po nadimku *Kruščar*¹⁶¹. Mobilisan je 23. decembra 1944.

¹⁵⁶ Isto, str. 506.

¹⁵⁷ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 392.

¹⁵⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

¹⁵⁹ **Božić**, Nikola, *Sećanja boraca VII vojvođanske brigade*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1976, str. 398.

¹⁶⁰ **Božić**, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 21.

¹⁶¹ **Vladimir Stajević** (1922-2015), u Bolmanu poznat kao *Kruščar* ili *Vlade Kruščar*, u vrijeme pisanja ove knjige bio je jedini živi borac učesnik

godine. Za vrijeme Bolmanske bitke bio je već iskusan borac jer je prije mobilizacije u Sedmu brigadu prošao obuku u Mađarskoj vojsci, gdje

Slika 27 - Radovan Stojanović, Anđelko Balaban i Vlade Stajević polažu vijenac na Bolmanski spomenik - mart 2010.

je, uz rukovanje pješadijskim oružjem, upoznao i rukovanje minama. Neko vrijeme proveo je kao mađarski vojnik, dok nije pobegao i vratio se u Bolman. Učestvovao je u Bolmanskoj bici kao borac i kurir 1. čete 3. bataljona Sedme brigade u činu desetara. Iako u dubokoj starosti, u vrijeme razgovora s autorom ove knjige¹⁶² detaljno se sjećao svog učešća u borbi:

"Šestog marta 1945. god'ne bil' smo u Šepši¹⁶³. Zima_j' bila 'ladna, al' taj dan je bio jako lijep. Kad smo uj'tru izašli na poligon, čula se artiljerijska vatra neđe iz pravca Bolmana. Kažem komandantu bataljona da_j' to neđe u Baranji, a on men' kaže da ne stvaram panik', to_j' preko Drave u Šlavuniju¹⁶⁴. Na poligon', kad smo bil' na_brd', uzmem dvogled i gledam. Nisam vid'jo Bolman, sam' Beli Manastir i šum'cu na Đukiš'¹⁶⁵. Čujem da_j' paljba odande. Kažem ope' komandir', a on men' ope' da ne stvaram panik'. Oko podne smo se vrat'li s poligona i komandir mi kaže da odem do

Bolmanske bitke iz Bolmana, a možda i cijele Sedme brigade. Dana 5. januara 2015. godine govorio je autoru ove knjige o svom ratovanju u Bolmanskoj bici. Umro je 30. septembra iste godine.

¹⁶² 5. januar 2015. godine.

¹⁶³ **Šepša** – nekadašnje ime za baranjsko selo Kotlinu (mađ. Sepse).

¹⁶⁴ **Šlavunija** – staro bolmansko ime za Slavoniju.

¹⁶⁵ **Đukiš** – rudina u Katastarskoj općini Bolman, sjeverno od Bolmana.

kuvarā da spreme ranije večer' jer doveče imamo pokret. Borcima_s' rekli da se niko ne razilazi.

Kad je bilo osam sati uveče, krenemo prema Suljoš¹⁶⁶, onda dođemo do Karanca, otale idemo u Luč. U Luč smo stigli uj'tru, tu smo jeli. Kad je bilo oko 11 sati, krećemo za Bolman. Naš bataljon je išo preko Čikluka¹⁶⁷ na Bolman. Kažu nam: Nemojte pucat', naš' su naprijed. Bila je stvarno naprijed Petefi-brigada. Nijemci su se utvrdili kod Bosanaca¹⁶⁸ i tukli iz rova¹⁶⁹, s boka iz bosanskih kuća, pa smo stal' i ležal' tu do uveče. Ja sam bio u Vinograd'ma¹⁷⁰ pod selom. Kazal' su nam da ćemo uveče poslije artiljerijske vatre napast' Bolman. Ja sam ko kurir išo jav'ti, tu đe_j sade zadruga¹⁷¹, naš' su bil' đe_j Blago bio, u tim kućama¹⁷². Artiljerijske vatre nije uopšte bilo, nis' tukli ni bacač', napadal' smo pa se povukli natrag".

Štab 51. divizije uputio je Sedmu brigadu na pravac najžešćeg neprijateljskog djelovanja, sjeverno od Bolmana, gdje se već nalazila Petefi-brigada. Sedma brigada bila je raspoređena između kote 92 (šuma Palež, na rudini Palež u Katastarskoj općini Bolman) i kote 91 (udaljena sjeverno oko 500 metara od Bolmanskog groblja i Novog Bolmana, na rudini Pijeskovi). Ta kota nalazila se na spoju 36. i 16. divizije.¹⁷³ Prema riječima Vladimira Stajevića ispada da su jedinice Sedme brigade ipak bile i bliže selu, pa dijelom i u Bolmanu, istina samo na istočnom rubu sela, u kućama sagrađenima poslije I. svjetskog

¹⁶⁶ **Suljoš** – neslužbeno ime Kneževih Vinograda (mađ. *Hercegszőllős*).

¹⁶⁷ **Čikluke** – rudina u Katastarskoj općini Bolman, sjeverno od Bolmana.

¹⁶⁸ **Bosanci** – dio Bolmana, smješten na sjeveru sela uz glavni put, najbliži raskršću puteva Bolman – B. P. Selo – Petlovac. Nastanjen je poslije I. svjetskog rata dobrotoljcima iz Bosne. Istočno od tog dijela naselja nalaze se rudine Čikluke i Međe, gdje se tada nalazila 7. brigada.

¹⁶⁹ **Rov** – naziv za kanal koji ide sjevernim rubom Bolmana, presijeca glavni put (odn. Ulicu Save Kovačevića) i odvaja naselje Bosanci od ostatka Bolmana. Napravila ga je Vojska Kraljevine Jugoslavije kao dio tadašnje protivtenkovske odbrambene linije.

¹⁷⁰ **Vinograđi** – rudina u Katastarskoj općini Bolman; nalazi se sjeverno od sela, između rudina Đukiš i Čikluke. U vrijeme Bolmanske bitke tu su još bili zasađeni vinogradi.

¹⁷¹ Misli se na zgrade nekadašnje Poljoprivredne zadruge Bolman, danas poslovni prostor tvrtke "Fermopromet", na istočnom rubu Bolmana, prema Novom Bolmanu, Ulica Save Kovačevića.

¹⁷² Misli se na kuću gdje je nekada stanovao **Blagoja Mijatović** – *Blago*, preko puta nekadašnje PZ Bolman (vidjeti napomenu 171).

¹⁷³ **Božić**, Nikola, *Sećanja boraca VII vojvođanske brigade*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1976, str. 398.

rata prema Novom Bolmanu, koje je dijelilo stotinjak metara čistine (oranica) od ostatka sela.

U trenutku kad je Sedma brigada zauzela položaje, jedinice 51. divizije držale su položaje prema zapadu na liniji sjeverna ivica Bolmana – drum pored šume Palež – Majške Međe – Baranjsko Petrovo Selo. Jedinice 12. vojvođanske brigade nalazile su se na položajima od Baranjskog Petrovog Sela do raskrsnice druma Petlovac – Bolman (sjeverno je šuma Palež i Kobjakova ciglana). Osma brigada je bila nešto isturena prema Novom Bezdanu.¹⁷⁴

Slika 28 - Kobjakova ciglana kod Bolmana - preživjeli borci poslije II. svjetskog rata

Nakon što se Petefi-brigada povukla iz Bolmana, 21. lovački puk pokušao je zauzeti raskrsnicu puteva Bolman - Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac, a 11. lovački puk napada prema Baranjskom Petrovom Selu i Beremendu. U trenutku dok neprijateljska 11. divizija pokušava proširiti mostobran, jedinice 12. korpusa prelaze u opšti napad, koji je naređen u 13,30 sati. Nije poznato tko je naredio napad: Štab 12. korpusa ili Štab III. armije, ali u njemu učestvuju sve jedinice, posebno Sedma i Petefi-brigada u napadu na Bolman, a 8. i 12. brigada na Novi Bezdan. Napad je počeo artiljerijskom pripremom, koja je trajala pola sata.

Jedinice 12. brigade izašle su iz Majških Međa i krenule u napad prema Novom Bezdanu, ali ih zaustavlja artiljerijska i pješadijska vatra, zbog

¹⁷⁴ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 120.

koje se moraju povući. U tom trenutku neprijatelj izvodi protivnapad i potiskuje jedinice 12. brigade iz Majških Međa i zauzima i Majške Međe. Odmah 12. brigada pokušava vratiti Majške Međe protivnapadom, ali ne uspijeva, ni ovom ni u dva kasnija protivnapada tog sedmog marta. Na taj način neprijatelj je postigao novi uspjeh.¹⁷⁵

Bolman od neprijatelja pokušavaju zauzeti Sedma brigada. S njene desne strane, gledajući od sjevera prema jugu, nalazi se Petefi-brigada, a s lijeve strane 5. vojvođanska brigada 36. divizije.

Napad Sedmu brigadu vodi preko raskrsnice puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac prema Bolmanu. Ta raskrsnica je, međutim, pod jakom artiljerijskom vatrom i bataljoni Sedme brigade moraju napredovati preko čistog i preglednog terena i zato se razvijaju iz marševskih kolona u streljački stroj i kao zaklon koriste preostalo raslinje, kukuruzovište i vinograde i približavaju se Bolmanu sa sjeverne i sjeveroistočne strane. Sedma brigada uspijeva u jurišu upasti u Bolman i osvojiti desetak kuća na sjeveroistočnoj strani. Jedinice 21. lovačkog puka u odbrani koriste stare bunkere koje je sagradila bivša jugoslovenska vojska i koji su bili pripremljeni za odbranu od napada upravo sa sjevera i sjeveroistoka. Također koriste i kuće i druge građevine od tvrdog materijala. Jedinice koje su se nalazile na krilu Sedme brigade, Petefi-brigada i 5. brigada, zaustavljene su nedaleko od početnih položaja i neprijatelj svu vatru usmjerava prema isturenim položajima Sedme brigade. U takvoj situaciji **Milan Ješić – Ibra**, komandant Sedme brigade, naređuje da se brigada povuče nešto unatrag iz Bolmana i utvrdi na tim položajima.¹⁷⁶

Sreta Savić navodi da je u napadu na Bolman, osim Sedme i Petefi-brigade, učestvovao bataljon Osječke i bataljon 8. brigade.¹⁷⁷

Borbe sedmog marta time nisu bile završene. Sedma brigada, nakon ukopavanja, u devet sati uveče pokušala je ponovo osvojiti Bolman, ali nije uspjela u tome. O jačini borbe koju je ta brigada vodila svjedoče i žrtve. Samo sedmog marta iz stroja je izbačeno 127 boraca.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Isto, str. 120.

¹⁷⁶ **Božić**, Nikola, *Sećanja boraca VII vojvođanske brigade*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1976, str. 399.

¹⁷⁷ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 120.

¹⁷⁸ **Božić**, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 347.

Poginulih je bilo 28, ranjenih 88 i 11 kontuzovanih.¹⁷⁹

Na istočnom dijelu mostobrana položaje je držala 2. vojvodanska brigada, koja je na početku zaustavila prodor 21. lovačkog puka prema istoku i pokušavala je istjerati Nijemce iz pustara Sepeže i Đurđev dvor južno od Bolmana. Nije uspjela u tome, ali ni neprijatelj se u njenom rejonu nije uspijevao prebaciti s desne na lijevu obalu Drave. Pokušaj Nijemaca da se iskrcaju u rejonu Monjoroš, sjeveroistočno od sela Petrijevci, zaustavile su jedinice 36. divizije.

Slika 29 - Borci Osječke brigade na položaju kod Bolmana - mart 1945.

U sastavu III. armije bila je i Osječka brigada, koja je po usmenom naređenju komandanta te armije 23. februara 1945. godine privremeno stavljena pod komandu 36. divizije.¹⁸⁰ 2. bataljon Osječke brigade bio je angažovan 7. marta 1945. godine u podne u napadu na sjeverne ivice Bolmana, a napadao je iz zapadnog dijela Novog Bolmana. Istog dana cijela Osječka brigada upućena je na marš sa zadatkom zaposjedanja položaja "na liniji zapadna ivica Grabljk šuma – selo Nedvinče – Selo Krivaj – kota 88".¹⁸¹ Sudeći po opisu tih položaja, Osječka brigada je bila blizu linije fronta samo dijelom koji je bio na zapadnoj ivici šume Grabljak (Grablje!), a dijelovi koji su zauzimali položaje na rejonu Nedvinče i Krivaj (Krivaja!) bili su iza 5. brigade, istočno od Bolmana, i nisu mogli učestvovati u napadu na Bolman sa sjeverne ivice sela. Inače, ne postoji sela Nedvinče i Krivaj, iako je tu nekada bilo salaša. Radi se o rudinama Nedvinče i Krivaja u Katastarskoj općini Jagodnjak.

¹⁷⁹ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 120.

¹⁸⁰ **Cvetković**, B. Zdravko, *Osječka udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981, str. 151.

¹⁸¹ Isto, str. 156.

S opisanih položaja 2. bataljon Osječke brigade borio se skupa s 3. bataljonom 5. brigade da potisnu Nijemce iz Bolmana.

Sedmog marta Osječka brigada je premještena u rejon sela Kopačovo i Bilje, a položaje od Jagodnjaka do Zornica zauzela je 3. vojvođanska brigada. Na mostobranu kod Donjeg Miholjca Nijemci prebacuju i 104. diviziju, ali nailaze na otpor bugarskih i sovjetskih snaga i ne postižu uspjeh.¹⁸² Zanimljivo je da se pominje i učešće "naše avijacije", koja je bombardovala i mitraljirala obje strane Drave u rejonu mostobrana.¹⁸³

Slika 30 - Raskrsnica puteva Bolman - B. P. Selo - Petlovac (kota 92), kameni krst na mjestu današnjeg Spomenika - mart 1945.

Teške borbe tog sedmog marta vođene su za raskrsnicu puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac (gdje se danas nalazi spomenik borcima III. armije) te šumicu Palež i Kobjakovu ciglanu.

Bataljon 8. brigade, za koji **Sreta Savić** kaže da učestvuje u napadu na Bolman, sudjelovao je u teškim borbama upravo u tom rejonu. S njegove desne strane nalazili su se dijelovi 14, a s lijeve strane dijelovi Petefi-brigade. Korigirana s osmatračnice na Kobjakovoj ciglani, artiljerija 8. brigade davala je podršku borbama za Bolman, ali je i zaustavljala napade neprijateljske pješadije prema Petlovcu.

¹⁸² **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 122.

¹⁸³ Isto, str. 122.

Neprijateljska artiljerija usmjeravana je s izvidnice na tornju bolmanske crkve i granatama zasipala Kobjakovu ciglanu.

Protivtenkovskim topovima artiljerijski divizion 8. brigade pokušavao je pogoditi osmatračnicu na tornju i bunkere sagrađene za odbranu za vrijeme Kraljevine Jugoslavije pred Bolmanom.

Teren je ravničarski, pregledan pa je artiljerijska i streljačka vatra time preciznija.

U toku bitke sedmog marta, na položaje jedinice 8. brigade koja se nalazila na Kobjakovoj ciglani, stigla su dva sovjetska tenka. Očekujući da će im se protivnik braniti i oklopnim sredstvima, Nijemci su bili opremljeni protivoklopnim sredstvima. Kad su se tenkovi pojavili na putu iz Petlovca, na njih je odmah otvorena artiljerijska vatra, a na njih su s raskrsnice puteva dejstvovala i dva protivkolska topa i protivtenkovske puške. Tenkovi su se od vatre sklonili na ciglanu, na koju je zatim usmjerena njemačka artiljerijska vatra. Jedan tenk je onesposobljen na ciglani, a drugi na rubu šumice Palež.¹⁸⁴ Isti izvor govori i o djelovanju ruskih reaktivnih bacača, tzv. "kaćuša"¹⁸⁵, što je podiglo moral ne samo borcima 8. brigade, već i drugim jedinicama 12. korpusa¹⁸⁶. Djelovanje "kaćuša" sedmog marta ne spominje se u drugim izvorima.

Štabovi III. armije i 12. korpusa pokušavaju utvrditi položaje i spriječiti dalji prodror neprijatelja. Tokom sedmog marta uvedene su u borbu jedinice 51. divizije, čime se pokušalo ne samo zaustaviti, već i odbaciti Nijemce, ali u tome se nije uspjelo. Neprijatelj se učvrstio na mostobranu i dovodio je stalno pojačanje i spremao se na proširivanje mostobrana.

Koliko je Štab III. armije ozbiljno shvatio situaciju, govori i podatak¹⁸⁷ da je položaje na ciglani tokom sedmog marta obišao i komandant III. armije **Kosta Nađ**. U fotodokumentaciji Muzeja Bolmanske bitke nailazimo na sliku na kojoj je Kosta Nađ u posjeti Petefi-brigadi.

¹⁸⁴ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str.554-555.

¹⁸⁵ **Kaćuša** – "tip sovjetskog minobacača poznatog po mogućnosti da istodobno opaljuje nekoliko hitaca (izumljen u toku drugoga svjetskog rata). Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 641.

¹⁸⁶ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 555.

¹⁸⁷ Isto, str. 552.

Prisustvo komandanta III. armije na liniji fronta u vrijeme najžešćih borbi znači da je komandant bio svjestan teškoća s kojima se sreću jedinice III. armije u odbrani, posebno na kritičnim mjestima i u pravcima najžešćih napada fašista. Čini se da su ne samo komande divizije i korpusa, već i same III. armije bila itekako svjesne neiskustva ne samo jedinica popunjениh neobučenim borcima, već i samog komandnog kadra pa je pokušavala kontrolirati situaciju i komandni kadar u odbrani i napadu na mostobran. Kako se navodi da je **Kosta Nađ** došao iz pravca Petlovca, jasno je da je bio u Štabu 12. korpusa, koji je bio u Petlovcu, te da je postojala zabrinutost za stabilnost položaja.

Slika 31 - Tenkovi T-34 u rejonu Bolmana - mart 1945.

O žestini sukoba s 21. lovačkim pukom u Bolmanu, govore i sljedeći podaci o učešću 7. brigade u borbama za Bolman: "U toku toga popodneva (7. marta, op. J.N.), u svega dva juriša na Bolman, brigada je utrošila 74.410 puščanih metaka i automatske municije. Minobacači su ispalili 1.100, a topovi 205 zrna. Na neprijateljske bunkere je bačeno 110 ručnih bombi, a ispaljeno 120 metaka iz protivtenkovskih pušaka".¹⁸⁸

Jedinicama koje su napadale na Bolman nije išla naruku ni činjenica da je oko sela bilo postavljeno nekoliko dobro utvrđenih bunkera, koje je izgradila Kraljevina Jugoslavija, a bili su predviđeni upravo za odbranu od napadača sa sjevera i zapada. Najveći bunker za odbranu bio je na samom rubu bolmanskog groblja, u dijelu gdje se nekad nalazilo jevrejsko groblje, ali taj bunker ipak nisu zauzeli Nijemci, već jedinice 12. korpusa.

¹⁸⁸ **Božić**, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 347.

Komandovanje jedinicama otežavao je sam položaj jedinica. Naime, bataljoni pojedinih brigada bili su izmiješani, trebalo je vremena da kuriri s naređenjima komandanata pronađu svoje bataljone duž linije fronta i uruče im naređenja. Poteškoće u nalaženju svojih bataljona bile su i u tome što su komande mijenjale neke jedinice na liniji fronta, jedne jedinice zamjenjivali su drugima da bi ih odmorile ili poslali na drugi položaj. Opasnost je bila i u tome da kuriri putem naiđu na njemačke izviđačke patrole ili da se dezorijentisu i izgube dosta vremena dok nađu svoju jedinicu.

Štab 8. brigade pokušavao je da od izmiješanih bataljona formira jedinstveni front odbrane, kako bi se olakšalo komandovanje i sadejstvo jedinica. Tri bataljona te brigade već su se nalazila u Baranjskom Petrovom Selu i okolini, prema putu koji vodi za Majške Međe. Preostali četvrti bataljon prebačen je iz rejona Kobjakove ciglane i šumice Palež na položaj kod Baranjskog Petrovog Sela, a svoj dotadašnji položaj predao je Petefi-brigadi. Radilo se, dakle, o tome da se jače utvrde položaji kod Baranjskog Petrovog Sela i bolje grupišu brigade.

Slika 32 - Mitraljezac 14. brigade na položaju kod šumice Palež - Bolman, mart 1945.

8. mart 1945.

Osmog marta 1945. godine, trećeg dana borbi na mostobranu, nakon krvavih borbi sedmog marta, dolazi do smirivanja. Obje strane su umorne, zadržavaju se na dostignutim položajima i pregrupišu se za još jače borbe.¹⁸⁹

¹⁸⁹ **Savić**, Sreta, 51. vojvođanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 122.

Na rejonu Žido-pustare drugi bataljon 1. brigade bori se s manjim njemačkim snagama, koje se pokušavaju utvrditi izvan pustare. Borbe traju čitav dan i na kraju ih bataljon uspijeva protjerati na samu pustaru.¹⁹⁰

Dijelovi 2. i Petefi-brigade napadaju Bolman, a 8. brigada brani se od napada na Baranjsko Petrovo Selo. Krajem osmog marta položaji jedinica 12. korpusa u odbrani su na liniji: rijeka Drava, Bistrinski lug, Žido-pustara, Bergerova pustara, Novi Bezdan, Majške Međe, Bolman, Đurđev dvor, Šiblje, rijeka Drava. Napad u mostobranu vrše dva puka njemačke 11. divizije, pojačani jednim samostalnim bataljonom i s dva divizionala artiljerije. Ocenjujući da su jedinice XII. korpusa već umorne, Štab III. armije traži pojačanje od Štaba 3. ukrajinskog fronta.¹⁹¹

Sjeverno i istočno od Bolmana su položaji 7. brigade, koji nisu do kraja utvrđeni i stalno su meta neprijateljske artiljerije i minobacača. Zato štab brigade premješta jedan bataljon u rezervu, smješta ga na dio bolmanskog atara zvan Vinograd, gdje je u to vrijeme stvarno bilo vinograda, a nalazi se između rudina Đukiš i Čikluge, sjeverno od Bolmana. Kod Gakovca se u međuvremenu preko Drave prebacila neprijateljska artiljerija i odatle gađa položaje Sedme brigade.¹⁹²

Najteže borbe osmog marta vodila je 8. brigada, koja je branila Baranjsko Petrovo Selo. Dva bataljona te brigade nalazila su se južno i istočno od sela. Napad na Baranjsko Petrovo Selo i položaje 8. brigade počeo je iznenada u 22,30 sati noću. Artiljerijskom i minobacačkom vatrom Nijemci su zapalili dio sela, a borbe su se vodile sve do poslije ponoći, kad je 8. brigada zaustavila Nijemce i vratila ih na početne položaje.¹⁹³

Osmog marta jedinice 4. brigade pokušavale su ponovo osvojiti Novo Nevesinje i Žido-pustaru, ali u dva napada i nakon trosatne borbe ne uspijevaju i vraćaju se na početne položaje.¹⁹⁴

¹⁹⁰ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvodanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 393.

¹⁹¹ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 122.

¹⁹² **Božić**, Nikola, *Sedma vojvodanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 348.

¹⁹³ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 560-561.

¹⁹⁴ **Lagator**, Špiro, *Četvrta vojvodanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 221.

Slika 33 - Borci 8. brigade na položaju kod B. P. Sela - mart 1945.

Štab 51. divizije koristi zatišje da izvrši promjene u rasporedu jedinica te divizije. Položaje 12. brigade od zapadnog dijela Baranjskog Petrovog Sela do kote 92 na putu prema Bolmanu zamjenjuju jedinice 8. brigade i dva bataljona Petefi-brigade, a 12. brigada se premješta na liniju Zeleno Polje – Luč – željeznička pruga sjeverno od Petlovca. U borbu se ubacuje i 14. slovačka brigada, koja se nalazila u Branjinom Vrhu, te zauzima druge položaje iza 12. brigade.¹⁹⁵

9. mart 1945.

Devetog marta 1945. godine jedinice njemačke 11. divizije kreću ponovo u napad. Nakon što je u noćnom napadu ustanovio gdje se nalaze odbrambene linije 8. brigade, neprijatelj ujutro kreće u odlučujući napad.

Položaji 8. brigade bili su postavljeni na ivici Baranjskog Petrovog Sela, u dvorištima i baščama prvih kuća. Na jugozapadnoj ivici sela nalazile su se rupe i doline pune vode i procijenjeno je da s te strane nema opasnosti pa se ta strana samo obilazila patrolama. U noćnom napadu ipak je opasnost prijetila i s te strane.

Ujutro devetog marta neprijatelj je počeo s artiljerijskom i minobacačkom pripremom za napad. Gađao je i pogodio osmatračnicu na crkvenom tornju te teški mitraljez na ivici sela. Direktnim topovskim hicima gađani se zabati i tavani kuća iza kojih su se nalazili

¹⁹⁵ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 123.

puškomitraljezi. Napad koji je uslijedio bio je usmjeren na bokove s ciljem da se opkole bataljoni na ivici sela, koji su zato bili prinuđeni da se povuku.

U žestokoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri stradavali su i mještani Baranjskoj Petrovog Sela u dijelovima koji su se našli na udaru. Osma brigada povukla se do sjeverne ivice sela, kod nekadašnje uskotračne željezničke pruge, odakle je, nakon što se konsolidovala, pokušala protivnapadom povratiti izgubljene položaje. Nije uspjela istjerati Nijemce pa sjeverno i sjeveroistočno od Baranjskog Petrovog Sela, prema pustari Zeleno Polje, utvrđuje novu odbrambenu liniju. U tri sata popodne Nijemci su ponovo izveli žestok napad na položaje 8. brigade, ali ovog puta ne uspijevaju u napadu i vraćaju se na položaje u Baranjsko Petrovo Selo.¹⁹⁶

Slika 34 - Nijemci na položaju kod B. P. Sela - mart 1945. Položaj se nalazio na nekadašnjoj uskotračnoj pruzi Beli Manastir - Beremend - Šikluš

Opisujući te događaje i napad 11. lovačkog puka na Baranjsko Petrovo Selo, koje je branila 8. brigada, **Sreta Savić** navodi da je neprijatelj u 7 sati ujutro devetog marta izveo napad iznenada, bez artiljerijske pripreme, ali uz kasniju artiljerijsku podršku, i nakon žestokih uličnih borbi s 8. brigadom, koje su trajale 45 minuta, zauzeo Baranjsko Petrovo Selo.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 561-564.

¹⁹⁷ Savić, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 123.

Prije napada na Baranjsko Petrovo Selo, još u 5 sati ujutro, neprijatelj je napao položaje 1. i 4. brigade i uspio potisnuti dijelove tih brigada i zauzeti Piškura-pustaru, koja se nalazila na području Mađarske neposredno uz granicu.¹⁹⁸

Radilo se o napadu na spoju između 3. bataljona 4. brigade i 1. bataljona 1. brigade, koji nije bio dobro povezan pa je uslijed iznenadnog napada i nepažnje odbrane došlo do prodora Nijemaca.¹⁹⁹

Nakon što je zauzeo Piškura-pustaru, neprijatelj je predveče devetog marta uspio zauzeti još i Medrović-pustaru, Banjevu i Plandište.

Banjeva je rudina između sela Novo Nevesinje i nasipa za odbranu od poplava, a Plandište dio šumskog pojasa južno od Banjeve preko nasipa i dio Torjanskog rita. U toku noći 9/10. marta jedinice 1. i 4. brigade uspijevaju vratiti Medrović-pustaru, Banjevu i Plandište.²⁰⁰

Najteže je, međutim, bilo u odbrani na koti 92, tj. na raskršće puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac, i u šumici Palež, koja se nalazi lijevo od tog raskršća, prema Baranjskom Petrovom Selu, kad se gleda iz Bolmana. Taj pojas branili su dijelovi 8, Petefi- brigade i 7. brigade na prvoj liniji te jedinice 14. brigade u rezervi. Tu neprijatelj izvodi svoj glavni udar i dijelom zbog jačine udara, a dijelom i zbog nesporazuma i loše suradnje, dolazi do ozbiljnog narušavanja linije fronta i povlačenja te prodora Nijemaca.

Glavni udar neprijatelja ponovo je došao iz pravca Bolmana. Usmjeren je bio na kotu 92 - raskršće puteva, a onda na šumicu Palež dalje prema Petlovcu. **Sreta Savić** o kritičnom trenutku navodi: "Iako su se ovim napadom pojedini delovi napred navedenih jedinica (14, 8, 15, 7. brigade) momentalno pokolebali i mestimično povlačili, brzom intervencijom bataljona 14. brigade iz divizijske rezerve, neprijatelj je zaustavljen".²⁰¹ Sporno je vrijeme u koje je izведен taj glavni udar. Dok Sreta Savić navodi da je udar neprijatelja bio u 15 sati, izvori koji govore o Petefi-brigadi navode nešto drugačiju satnicu.

¹⁹⁸ **Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, Prva vojvodjanska brigada**, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 394.

¹⁹⁹ **Lagator, Špilo, Četvrta vojvodjanska brigada**, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 221.

²⁰⁰ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

²⁰¹ **Savić, Sreta, 51. vojvodjanska divizija**, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 123.

Slika 35 - Detalj s raskrsnice puteva na koti 92 - Bolman, mart 1945.

Glavni udar izведен je ipak najviše na jedinice Petefi-brigade, koje su na koti 92 i kod šumice Palež bile u stalnim borbama s Nijemcima. Devetog marta ujutro, pred samu zoru, Nijemci su iz teških topova tukli položaje Petefi-brigade i položaje jednog bataljona 14. brigade, koji su se nalazi iza Petefi-brigade. Zbog žestoke vatre, bataljon 14. brigade počeo se neuredno povlačiti, što je izazvalo paniku kod boraca Petefi-brigade te su se i oni počeli povlačiti. Komanda brigade imala je velikih problema da konsoliduje borce i vrati ih u vojnički poredak.²⁰² Radilo se, dakle, o kritičnom trenutku u kome je bilo moguće i jači prođor neprijatelja. Pošto je u blizini Petlovca bilo i drugih jedinica, vjerujemo da ne bi došlo do raspada linije fronta, ali ipak radilo se ozbiljnoj situaciji koja je mogla dovesti do pada Petlovca. U svakom slučaju, jedinice Petefi-brigade uspjele su se konsolidovati i zaustaviti prođor Nijemaca prema Petlovcu, sigurno u suradnji s dijelovima drugih jedinica, prvo 14. a onda i 12. brigade, koja se nalazila u rezervi kod Zelenog Polja.

Zbog čestog pomjeranja jedinica, neki autori, kao npr. **Nikola Božić**, navode da je navedeni sektor, kod šumice Palež, branila 14. brigada, koja je u žestokom napadu pomjerena s položaja. Božić takođe navodi da je napad počeo u 15 sati popodne. Neprijatelj koristi uspjehe i zauzima Kobjakovu ciglanu, koja se nalazila nedaleko od raskršća puteva u smjeru Petlovca. Time ugrožava Petlovac, u kome se nalazila komanda 51. divizije s bolnicom. U kritičnoj situaciji, na pravac neprijateljskog prodora upućen je 4. bataljon 7. brigade, koji skupa s dijelovima 12. i 14. brigade potiskuje neprijatelja do ceste Bolman –

²⁰² **Kasaš**, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini : 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad 1996, str. 188.

Baranjsko Petrovo Selo, gdje ga zaustavlja snažna artiljerijska, minobacačka i mitraljeska vatra. Bataljon uspijeva izravnati liniju odbrane s 12. i 14. brigadom. Zasluga što neprijatelj nije ušao u Petlovac pripada 4. bataljonu i 2. četi 2. bataljona 7. brigade, koji su odbili napad neprijatelja pa je udarni klin napada vraćen ponovo na raskrsnicu puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Bolman.²⁰³

Slika 36 - Borci poslije rata obilaze Kobjakovu ciglanu kod Bolmana

Iako su se na pravcu udare u rezervi nalazile čak dvije brigade, neprijatelj uspijeva napadom pomjeriti liniju fronta sve do Kobjakove ciglane. U svakom slučaju, komande 16. i 51. divizije uspjele su protivudarom zaustaviti taj prođor.

Da bi smanjila pritisak neprijatelja na druge sektore, 7. brigada svojim 1. bataljonom napada na Bolman isto popodne, uspijeva ući u istočni dio Bolmana i tu vodi borbe sve do kasno uveče, kad neprijatelj napada, a bataljon je, zbog nedostatka municije i izostanka podrške drugih jedinica, prisiljen povući se. Bataljon je, dakle, udario u bok neprijatelju u trenutku dok ovaj napada Petlovac i Baranjsko Petrovo Selo, ali uspjeh bataljona ne prate druge jedinice i propuštaju šansu da istjeraju neprijatelja iz Bolmana.²⁰⁴

Štab 51. udarne divizije u izvještaju koji je poslao Štabu III. armije o ovome navodi da je u 15,20 sati neprijatelj izvršio snažan vatreni pritisak, iza koga polazi u napad na cijeloj liniji fronta, s ciljem

²⁰³ Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 348-349, 355.

²⁰⁴ Isto, str. 349.

probijanja rasporeda divizije na odsjeku 14. brigade, kod šumice Palež. Neprijatelju polazi za rukom da redove divizije pokoleba i unese zabunu, a naročito kod Petefi-brigade. Cijeli raspored divizije povlači se unazad, ali intervencijom štaba korpusa, štaba divizije i rezerve, tj. 1. bataljona 14. brigade, zaustavljen je povlačenje te je ponovo uspostavljen i sređen raspored jedinica 51. divizije. Neprijatelj tu trenutnu krizu nije iskoristio, već je samo ovladao raskrsnicom puteva na koti 92 i dijelom šumice Palež, gdje je zaustavljen.²⁰⁵

Slika 37 - Put Petlovac - Kobjakova ciglana - raskrsnica puteva (kota 92)

O borbama vođenim tih dana **Vlade Stajević** kazivao je ovako:

"Jedan dan su nas napadal' pet puta, mi smo i' kod Spomenika²⁰⁶ svaki put odbil'. Onda_s' izbil' naspram Orlovnjaka²⁰⁷ pa_s' nas tukli iza_leđa i moral' smo se povuć' na drugu linij', do Kobjakove ciglane. Tada_s' došli Rus', nismo znal' iz koje_s' jedin'ce. Imal' su radio-stan'cu i počel' su tuć' kaćušama po_Bolman'. Kazal' su nam da niko ne ide i ne izlazi iz rova, već da sam' vičemo "ura!" i Nijemci su se povukli. Iza nas, u Pijetlovcu, bil' su ruski tenkov' ako Nijemci probiju front. Čuval' su taj pravac prema Bijelom Manastir'. Tukla je Nijemce u Bolman' i naša artiljerija i ruske kaćuše. Naš' avion'_su, po dva-tri, svaki dan letal' s aerodroma u Sombor' i tukli Nijemce, koji nis' imal' protivavionice. Stalno_j' bio dvoboja minobacač'ma i mitraljez'ma. Nijemci_s' tukli s crkve u Bolman', a mi protivkolcima iz

²⁰⁵ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3.** Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 7.

²⁰⁶ **Spomenik** borcima III. armije nalazi se na koti 92, na raskršću puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac. Izgrađen je 1951. godine. Ovdje se misli na to raskršće puteva, koje Bolmanci zovu "kod Spomenika".

²⁰⁷ **Orlovnjak** – u Bolmanu naziv za nekadašnju šumu Palež.

Novog Bolmana prema tornju. Minobacače_s' Nijemci imal' u Bolman', a artiljerij' na_Braskoč²⁰⁸. Tenkov'_su im bil' u Slavonij' i odatle_s' tukli, al' nis' prelaz'li Drav'. Tukli_s' artiljerijom i Bijeli Manastir, al' ne znam otkale. Naša artiljerija_j' bila u Luč', al' nišanske sprave nis' bile ispravne i nis' tukli uopšte. Bijeće čaršape smo metal' da avion' vide đe_s' naš' položaj'. Daval' smo jak otpor i vid'li_s' da se ne mogu prob'ti".

Slika 38 - Sovjetski tenkovi i motociklistički puk iz sastava 133. korpusa na putu prema Petlovcu i Bolmanu - mart 1945.

Devetog marta vodile su se, dakle, žestoke borbe na Bolmanskom mostobranu. Neprijatelj ima uspjeha, ali ipak nešto se mijenja. Nedaleko od Bolanskog mostobrana, u mađarski Šikluš (mađ. *Siklós*), stiže 133. korpus Crvene armije²⁰⁹, koga šalje maršal Tolbuhin. Njegove dvije divizije borile su se tog dana na mostobranu kod Donjeg Miholjca, prešle u napad na 297. i 104. njemačku diviziju i, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, natjerale njemačke divizije na povlačenje te je time i smanjen mostobran. Jedan puk 133. korpusa Crvene armije upućen je i u blizinu bolmanskog mostobrana, nalazio se selima Beremend, Kašad (mađ. *Kásád*) i Old i bio u rezervi, ne uključujući se u borbu tog dana.²¹⁰

U pozadini jedinica III. armije nalazio se sada i jedan puk Crvene armije i to na mjestu odakle bi mogao djelovati u slučaju da se

²⁰⁸ Braskoč – rudina u Katastarskoj općini Bolman, zapadno od Bolmana.

²⁰⁹ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

²¹⁰ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 124.

njemačka 11. divizija na svom lijevom krilu uspije približiti mostobranu kod Donjeg Miholjca.

10. mart 1945.

Desetog marta 1945. godine nastavljene su žestoke borbe na Bolmanskom mostobranu. Jedinice 51. i 16. divizije pokušavaju osvojiti kotu 92 – raskršće puteva kod Bolmana i napadaju na Baranjsko Petrovo Selo, a neprijatelj isto tako napada iz pravca Baranjskog Petrovog Sela, Majških Međa i Bolmana.

Osma brigada i dva bataljona 1. brigade napali su Baranjsko Petrovo Selo. Jedan bataljon 8. brigade uspijeva prijeći nekadašnju željezničku prugu Beli Manastir – Petlovac – Baranjsko Petrovo Selo – Beremend pored groblja u B. P. Selu, ali se druge jedinice nisu uspjеле dovoljno približiti neprijateljskim linijama da bi ih mogle pokušati osvojiti jurišom.²¹¹

Slika 39 - Na ciglani

Teška situacija oko kote 92 i Kobjakove ciglane, odakle je njemački 21. lovački puk 9. marta napadao Petlovac i prijetio probojem fronta, kada je upotrijebljena raspoloživa rezerva – 14. brigada da bi se zaustavio napad, tjera Štab 51. divizije da pokuša povratiti Kobjakovu ciglanu.

Kao pojačanje 51. diviziji 10. marta u sektor 7. brigade stiže jedan

²¹¹ Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 564.

divizion ruskih reaktivnih minobacača "kaćuša"²¹², koje su bile raspoređene na rudini Krčevine²¹³ južno od naselja Širine. "Kaćuše" su se nalazile iza položaja 7. brigade i trebale su pomoći u zaustavljanju ofanzive 21. puka na Petlovac i dati podršku jedinicama 51. divizije radi istjerivanja neprijatelja iz Bolmana.

Osim navedenoga, u literaturi nailazimo i na podatak da je 10. marta u Beli Manastir stigao jedan motociklistički puk Crvene armije, koji se iz Belog Manastira uputio prema linijama fronta kao pojačanje.²¹⁴ Nema podataka da li je i to jedna od jedinica 57. armije, a pretpostavljamo da jeste.

Komanda 51. divizije, zbog kritične situacije kod Kobjakove ciglane, dobila je, dakle, pojačanje i osiguranje u slučaju daljeg napredovanja neprijatelja iz pravca ciglane prema Petlovcu.

Da bi povratila izgubljeno, komanda 51. divizije naređuje napad na kotu 92, Kobjakovu ciglanu i prema Majškim Međama. Napad je počeo ujutro u 9 sati.²¹⁵

Od jedinica 51. divizije u napadu su učestvovali 7. i 12. brigada. Sa sjeverne strane Bolmana napadali su 12. brigada i 2. bataljon 7. brigade, a s istočne strane 1. bataljon 7. brigade. U artiljerijskoj pripremi ovoga puta učestvovali su i "kaćuše" i ponovo prvi bataljon uspijeva prodrijeti u Bolman s istočne strane, drugi bataljon 7. brigade sa sjeverne, a 12. brigada je zaustavljena ispred makadamske ceste Bolman – Baranjsko Petrovo Selo. I pored toga što su izložene vatri iz nekadašnjih betonskih bunkera sagrađenih prije Drugog svjetskog rata, jedinice 7. brigade uspijevaju ući u Bolman i vode ulične borbe s neprijateljem. Njemački protivnapad ih prisiljava da se povuku uz gubitke od 23 poginula i 71 ranjenog borca.²¹⁶ Iako uspjeh nije bio velik, jedinice 51. divizije približile su se koti 92 i počele utvrđivati položaje, kad je u 12,15 sati počeo neprijateljski napad, nakon kratke

²¹² Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 349.

²¹³ Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 210.

²¹⁴ Petrov, Marinko, *Na baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 191.

²¹⁵ Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 124.

²¹⁶ Božić, Nikola, *Sećanja boraca VII vojvođanske brigade*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1976, str. 401.

artiljerijske pripreme. Napad je bio usmjeren preko kote 92 prema Kobjakovoj ciglani s ciljem da se probije linija fronta i osvoji Petlovac. U izvještaju koji podnosi Štab III. armije Vrhovnom štabu NOV navodi se da je napad izведен snagama preko jednog puka.²¹⁷

Slika 40 - Borci 7. brigade u napadu na Bolman - mart 1945.

Koncentracija snaga i udar u jednom pravcu bili su smišljeni s ciljem probroja fronta i proširenja mostobrana. Štabovi 12. korpusa i 51. divizije i ovog puta imaju rezervu. Sreta Savić navodi da je to Petefi-brigada²¹⁸, Nikola Božić da je to 14. brigada²¹⁹. Mišljenja smo da se ipak radilo o Petefi-brigadi, koja je poslije žestokih borbi s neprijateljem dobila priliku da se odmori. Štab III. ukrajinskog fronta Crvene armije pratio je situaciju i imao osiguranje u slučaju neuspjeha 12. korpusa u odbrani. U pozadini (Beremend, Beli Manastir) nalazio se jedan puk, koji nije ulazio u borbu, već se nalazio u rezervi. Zbog kritične situacije i napada iz pravca kote 92 i Kobjakove ciglane prema Petlovcu, puk Crvene armije približio se liniji fronta, ali još uvijek nije bio aktivran u odbrani, osim baterije "kačuša".

Ponavlja se 9. mart, kad je neprijatelj na istom dijelu fronta, na glavnom pravcu udara, ponovo imao uspjeha i gdje ponovo dolazi do kritične situacije u odbrani. Petefi-brigada, koja je bila na odmoru, upućena je hitno na glavni pravac udara, gdje je skupa s jedinicama 14. i 7. brigade pokušavala zaustaviti prodor neprijatelja.

Radilo se o žestokom napadu, koji je, uz onaj devetog marta, najkritičniji trenutak odbrane od prodora neprijatelja, što na neki

²¹⁷ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.

²¹⁸ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 124.

²¹⁹ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str.566.

način potvrđuje i izvještaj Štaba III. armije: "Naše jedinice pružaju u početku sređen otpor. Ipak ubrzo dolazi do popuštanja i kolebanja naše pešadije, koja u jednom momentu uzima ozbiljne razmere."²²⁰

Ipak, Štab 51.divizije ne povlači se iz Petlovca, već uz upotrebu rezervne brigade pokušava srediti vlastite redove, usmjeriti djelovanje artiljerije i zaustaviti neprijateljski napad.

U napadu je i neprijatelj imao isti problem: ravničarski teren, pregledan i s malim brojem mjesta koja bi pružala zaklon. Uz to ovog puta bilo je izložen i djelovanju baterije "kaćuša".

Situacija je bila izuzetno ozbiljna i teška, u Petlovcu su divizijska bolnica, sve prateće službe i jedinice. Radilo se o presudnim trenucima Bolmanske bitke. Štab 51. divizije u kritičnim trenucima neprijateljskog napada izdaje naredbu da sve jedinice divizije krenu u opšti napad na neprijatelja na cijelom frontu, kako bi se smanjio pritisak na liniju fronta kota 92 i Kobjakova ciglana.

U tom trenutku prosječna udaljenost od neprijateljskih linija je oko 300 metara, u blizini kote 92 udaljenost je svega 30-50 metara, a na liniji odbrane 8. brigade prosječna udaljenost je čak 1.000 metara, a negde i 1.600 metara. Druga nepovoljna okolnost je to što se neprijatelj branio na nasipu puta Bolman – Baranjsko Petrovo Selo i nekadašnje željezničke pruge Baranjsko Petrovo Selo – Beremend. Rub neprijateljskog mostobrana, osim navedenoga, protezao se uz sela Bolman, Majške Međe, Baranjsko Petrovo Selo, Bezdan te Žido-pustaru i Bergerovu pustaru sa zapada te Đurđev dvor s istočne strane, što je olakšavalo odbranu, za razliku od linije odbrane jedinica 51. divizije, gdje nije bilo skoro nikakvog zaklona, tako da je svaki pokret van rovova predstavljao veliki rizik.

Jedinice su dobine zadatku da u takvim uslovima poduzmu opšti napad, što je za jedinice 8. brigade bila prava katastrofa jer je udaljenost između polazne linije i jurišne linije bila velika, a prostor brisan uz nedovoljnu podršku artiljerije.²²¹

Deseti mart 1945. godine bio je najteži dan za 8. vojvodansku brigadu jer je tog dana pretrpjela najveće dnevne gubitke u toku cijelog rata. Brigada je ostala bez jedne šestine svog sastava, iz stroja je izbačeno 305 boraca, od toga 78 poginulih, 213 ranjenih i 13 nestalih.²²²

²²⁰ Isto, str. 566.

²²¹ Isto, str. 568-569.

²²² Isto, str. 564.

Slika 41 - Prijenos ranjenika 1. vojvodanske brigade na pruzi kod B. P. Sela - mart 1945.

Osma brigada je, dakle, izvršila zadatku komande divizije da se odmah napadne neprijatelj na cijelom frontu, ali zbog nedovoljne pripreme, i pored velikih žrtava, napad nije uspio. Cilj je ipak ostvaren, 8. brigada je svojim napadom ipak privukla pažnju neprijatelja i djelomično olakšala situaciju na kritičnom dijelu fronta, od kote 92 do Kobjakove ciglane. Pokrete 8. brigade neprijatelj je, osim toga, mogao jasno vidjeti s osmatračnice na crkvenom tornju u Baranjskom Petrovom Selu i napad danju, pri dobroj vidljivosti, značio je velike gubitke. U 8. brigadi najviše gubitaka imao je njen 4. bataljon, koji je imao i najteži zadatku jer su na njegovom sektoru neprijateljske linije bile udaljene 1.600 metara pa su tu poginula 54 borca i komandant bataljona **Stevan Bobocki**, tako da je kasnije taj bataljon zbog gubitaka rasformiran.²²³ Tek u toku noći svi bataljoni 8. brigade uspjeli su se vratiti na početne položaje.

Napad na ovom sektoru počeo je u 13,15 sati, a petnaest minuta kasnije na sektoru Kobjakove ciglane zaustavljen je glavni neprijateljski napad i ostale jedinice 51. divizije kreću u protivnapad i vraćaju neprijatelja na ranije položaje. Nakon toga ponovo na Bolman i kotu 92 napadaju 7. i 12. te dijelovi 5. brigade, ali bez uspjeha.²²⁴

Deseti mart 1945. godine bio je peti dan šestokih borbi u Bolmanskoj bici i označava kraj najtežeg dijela bitke. Ocjenjujući navedeno, **Sreta**

²²³ Isto, str. 576, 583.

²²⁴ **Savić**, Sreta, 51. vojvodanska divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 125.

Savić navodi da su njemačke snage uspjеле stvoriti mostobran, ali osnovni cilj ipak nije postignut: 11. divizija nije se spojila sa snagama mostobrana kod Donjeg Miholjca, a posebno nije izvršila prodor prema Batini. I pored svih nedostataka, jedinice 12. korpusa snažnom odbranom i odlučnim otporom spriječile su prodor 11. divizije, u čemu su značajnu ulogu odigrale artiljerija i avijacija, koje su neprekidno tukle prelaze na Dravi. Situacija se znatno popravila kad je u pomoć stiglo pojačanje od Crvene armije, što je izazvalo jak moralni efekt kod boraca i starješina.²²⁵

Krajem 10. marta 1945. godine položaji 12. korpusa nalazili su se, gledajući od zapada, na liniji rijeka Drava, Šuma Plandište, istočno od Medrović-pustare, sjeverno od Piškura-pustare, drum Beremend – Baranjsko Petrovo Selo, sjeverno od Baranjskog Petrovog Sela, istočnim rubom šume Palež, sjeverno od Kobjakove ciglane, Novi Bolman, rudina Sepeže, istočno od Đurđevog dvora, šuma Šiblje, Drava. Tu liniju čuvaju, gledajući od istoka, 1, 4, 8, 14, 12, 7, 3. i 2. brigada.²²⁶

Na rudini Gakovac nalazio se i salaš, čiji je vlasnik bio djeda **Radovana Stojanovića**²²⁷ iz Bolmana. O događajima na salašu u vrijeme Bolmanske bitke ispričao je sljedeće:

"Salaš je udaljen od Bolmana dva kilometra važdušnom linijom. Bio sam u vrijeme Bolmanske bitke u Sombor' u vojsci. Otac mi je bio u posjeti baš ti' dana kad je počela bitka. Mama_j' s bratom otišla sa salaša u Bolman kod svog oca Milovana, koji joj je savjetovo da bježi dalje iz Bolmana, da ne ostane u_sel'. Na_salaš' su ostal' baba i djeda. Baba se od te pucnjave uplaš'la i kroz šančeve i livade otišla do Karaševa²²⁸ i dalje u Beli Manastir. Djeda_j' osto sam. Znao_j' njemački i dočeko_j' njemačke vojnike. Pital' su ga da_l' tu ima partizana i đe se nalaze. Pokazo im je u pravcu Bolmana: tam' se nalaze. Nijemci su se raspored'li oko salaša i naprav'li nekol'ko bunkera i rovova."

²²⁵ Isto, str. 126.

²²⁶ Isto, str. 125.

²²⁷ **Radovan Stojanović** (1927-2015) iz Bolmana učestvovao je u Drugom svjetskom ratu kao borac na Sremskom frontu i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje. Neko vrijeme živio je na salašu na kome su nekad živjeli njegov otac i djeda. Taj se salaš po njemu zove Radovanov salaš.

²²⁸ **Karašovo** – rudina na granici katastarskih općina Bolman i Jagodnjak, sjeveroistočno od Bolmana. Nekad se na toj rudini nalazilo nekoliko kuća, okruženih šumom i oranicama.

Slika 42 - Borci Artiljerijske brigade 51. divizije na položaju

U izvještaju o borbama u Bolmanskoj bici, **Kosta Nađ**, komandant III. armije, izvještavajući Vrhovnu komandu, navodi da su od petog do desetog marta borbe bile vrlo žestoke i jake i da se može reći bez pretjerivanja da jedinice 12. korpusa nisu učestvovale u tako teškim borbama. Sam teren na kome se vode borbe brisan je i otvoren.

Nijemci su, naročito prvih dana, žestoko navaljivali, nastojeći da po svaku cijenu i bez obzira na gubitke prošire svoj mostobran i da se spoje sa svojim snagama prebačenim na mostobranu kod Donjeg Miholjca. Zahvaljujući požrtvovanosti i upornosti boraca i rukovodstva, uspjelo se spriječiti dalji prodor neprijatelja, uz značajnu ulogu artiljerije, koja je uspjela ostvariti vatrenu nadmoćnost i pomoći pješadiji. Dalje navodi da su jedinice umorne od neprestanih borbi i da su pretrpjele velike gubitke, da se zbog jačine neprijatelja: jedne divizije ojačane još nekim drugim dijelovima, ne može likvidirati mostobran. Očekuje se pojačanje od Crvene armije, kako bi se pristupilo potpunom likvidiranju mostobrana, što je zadatak postavljen još prvog dana od maršala Tolbuhina. Navodi da su gubici od šestog do desetog marta **601** poginuli, **2019** ranjenih i **258** nestalih boraca, a neprijateljski gubici su 3.200 izbačenih iz stroja i 30 zarobljenih.²²⁹

Navedeni gubici doveli su do problema u komandovanju jedinica 12. korpusa jer "su samo u jednoj brigadi poginula četiri komandanta bataljona".²³⁰

²²⁹ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 6.*

²³⁰ Isto.

Većina gubitaka odnosila se, vjerujemo, ipak na 7. i Petefi-brigadu, no tog desetog marta najveće gubitke pretrpjela je 8. brigada. Ukupni gubici 51. divizije, računajući i Petefi-brigadu koja im je bila operativno podčinjena, desetog marta bili su 123 poginula, 418 ranjenih i 38 nestalih. Na 8. brigadu otpadalo je više od polovine izbačenih iz stroja.²³¹

Desetog marta 1945. godine poginuo je **Stevan Stojaković**, rođen 1923. godine u Bolmanu, desetar 2. čete 2. bataljona 7. brigade.²³² O pogibiji Stevana Stojakovića čuli smo priču od **Božidara Dulića**²³³ iz Majških Međa. Po toj priči Stevan je htio doći kući i vidjeti ženu i tek rođenog sina i išao je prema prvim kućama Majških Međa. Bio je na dijelu atara zvanom Kremenara, kod majškomeđanskog groblja. Nalazio se u rovu upravo na svojoj njivi. Provirio je i digao glavu iz rova. U tom trenutku pogodio ga je metak u glavu i bio je na mjestu mrtav.

*"Stevan Stojaković je bio 23. godište", pričao nam je o tome i **Vidoja Bijelić**. "Njegov otac je bio **Damjan Marković**. Zapravo _j' trebo bit' Janković, a ne Marković, al' mu se otac i mat' nis' vjenčal' i imo _j' mater'no prezime. Stevanova mat' bila _j' **Domilija Stojaković** i Stevan je isto tak' nos'jo mater'no prezime Stojaković, a ne Marković. Kuća im je bila u Bolman'. Stevanov otac Damjan bio _j' solunski dobrovoljac i dob'jo _j' dobrovoljačku zemlju na Kremenar' i baš na toj zemlji je pogin'jo Stevan. Damjan je pobjego iz Bolmana ko i drugi, al' kad je čuo da _j' mu pogino sin Stevan kod Majški' Međa, vrat'jo se natrag. Kuća _j' ostala čitava, on i žena _s' živ, a Stevan je tu, iza leđa, oče ga mrtvog pokup'ti i neće više bježat'. Izvuko ga je, da _l' taj dan il' sutra, al' Stevan ima grob na groblju. Stevanov sin **Milorad Vučić**²³⁴, koga je Stevan išo viđet' kad je pogin'jo, živi u Majškim Međama."*

U 7. brigadi za vrijeme Bolmanske bitke borio se i **Vidoja – Vico Kovačević**²³⁵, mitraljezac u Prvom bataljonu. A taj bataljon je upravo

²³¹ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 581.

²³² **Božić**, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 546.

²³³ **Božidar** – Boško Dulić (r. 1953. godine u Majškim Međama), živi u Majškim Međama.

²³⁴ **Milorad Vučić**, sin Stevana Stojakovića, rođen je 31. januara 1945. godine.

²³⁵ **Vidoja – Vico Kovačević** (Smoljana kod Bosanskog Petrovca, 1927. – Bolman, 1990), učesnik Bolmanske bitke, a nakon rata nositelj najvažnijih

napadao na dio Bolmana gdje se nalazila i kuća Vice Kovačevića, u kojoj su još uvijek bili njegov otac i majka (u Bolmanu naziv za baku). Vico je s mitraljezom bio stotinjak metara daleko od svoje kuće i iza zaslona gledao kuću i Nijemce kako pretrčavaju dvorište. S prozora kuće virile su cijevi pušaka i mitraljeza i nije se moglo bliže. S položaja je video kad mu je poginula baka **Marija Kovačević** u trenu kad je pokušala prijeći dvorište.²³⁶

Slika 43 - Krst na koti 92 - Bolman, april 1941.

U to vrijeme na sektoru Donjeg Miholjca njemački mostobran se, pod napadima bugarskih snaga i 133. korpusa Crvene armije, sve više smanjivao. Kod Balatona u Mađarskoj, na glavnom pravcu prodora, njemačke snage vodile su borbe s Crvenom armijom i nakon početnog uspjeha zaustavljene su. Ciljevi njemačke ofanzive nisu postignuti, pogotovo ne na glavnom pravcu prodora kod Balatona. Mostobran kod Donjeg Miholjca se smanjivao, a mostobran kod Bolman nije se proširio dalje od Kobjakove ciglane.

političkih i privrednih funkcija u Bolmanu. Izvor: Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 590.

²³⁶ **Petrov**, Marinko, *Na baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 223-224.

IV. LIKVIDACIJA MOSTOBRANA

Od **11. do 16. marta 1945.** godine na cijelom frontu Bolmanskog mostobrana vladalo je relativno zatišje, što se odnosilo na pješadiju, dok je artiljerija djelovala cijelo vrijeme. Protiv neprijatelja cijelo to vrijeme djelovala je i avijacija, koja je napadala područje mostobrana, a posebno prijelaze na Dravi kod Nardske skele i Repnjaka. To vrijeme jedinice 12. korpusa koristile su za odmor.²³⁷

Prema neprijatelju ispaljivana je artiljerijska vatra za uznemiravanje, ali i za napade na artiljeriju i minobacače smještene na rubnim dijelovima naselja Bolman, Baranjsko Petrovo Selo i Majške Međe. Uz artiljeriju 12. korpusa, u napade su se nekad uključivale i "kaćuše". U napadima na neprijatelja učestvovala je i avijacija. "Pri dobroj dnevnoj vidljivosti doletali su naši i sovjetski avioni da bi bombardovali i mitraljirali neprijateljske položaje u Baranjskom Petrovom Selu, Bolmanu i N. Bezdanu. U takvim prilikama naše jedinice su svoje položaje obeležavale za to pripremljenim belim platnima a prema neprijateljskim ispaljivale crvene rakete".²³⁸

Slika 44 - Borci 5. vojvođanske brigade u jurišu na Bolman

Minobacačkim granatama, na sektoru odbrane 8. brigade, Nijemci su bacali i letke kojima su pozivali partizanske jedinice na predaju, a letak im služi kao propusnica. Uslov je bio da pobiju prije toga svoj komandni kadar i tada će dobiti zaštitu kod njemačkih vlasti.²³⁹

²³⁷ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 127.

²³⁸ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 583.

²³⁹ Isto, str. 583-584.

Na dijelu Bolmanskog mostobrana gdje su se nalazile jedinice 36. divizije, 3. brigadu zamijenila su dva bataljona 5. brigade i jedan bataljon Osječke brigade. Jedna četa 3. brigade pojačala je položaje 2. brigade kod Đurđevog dvora.²⁴⁰

Na neprijateljske položaje kod šumice Palež napad je pokušala 14. brigada, ali nije uspjela. Kod Đurđevog dvora, na lijevom krilu odbrane, 13. marta odbijen je pokušaj napada neprijatelja na jedinice 2. brigade.

O tome šta se dešavalo u Bolmanu dok su se po selu gnijezdili Nijemci, kazuje **Vidoja Bijelić**:

"Švabe koji_s' držal' linije istočno od sela dolaze u prazne kuće, pucaju po pjetlov'ma i kokoš'ma, treba im kuvat', oče jest' kuvano. Moja baba_j' znala njemački, donesu tije pjetlova i kokošiju da kuva njima. Baba kaže da nema sud, posud', nema tak' vel'ku. Nađu on'to, donesu neku lončin', tol'ku da mož' stat' dost' u nju. Onda baba ope' kaže da nema drva, nema nacijepanih. Donesu i drva, sve_j' tu i sad mora kuvat', šta će. Baba skuva i dođu Švabe da jedu. Mogla_j' baba dat' i men' da jedem, al' ne da mi. Kaže neće mi dat' tuđu kletvu. Neko kome_s' to odnijel' će proklinjat': ko_j' jeo dabogda..., neće da mi nešt' bude. Nek' jedu i nek'_idu dovragna. Dođe Švabo da jede, sjedne z'_astal i jede, mene ne nudi, a ja sam bio dijete i šta ja znam šta se smije, idem oko Švabe. Baba me istom udari po ustima da ne divanim. Metnem glav' n'_astal, tak' da mi je brada bila n'_astal', al' Švabo ništ' ne mari, jede i ode i dođe drugi. Tak' su se mijenjal' 14 dana."

Pošto nije bilo većih okršaja, položaji su se utvrdili, a aktivnosti prema neprijatelju odvijale su se minobacačkom vatrom, ali i slanjem jačih patrola. Dvanaestog marta jača neprijateljska kolona pronašla je prazninu između položaja 1. i 4. brigade i zašla 4. bataljonu 1. brigade iza leđa i tom prilikom ubijeno je nekoliko boraca, a nestalo 15. Noću između 15. i 16. marta 1. i 4. brigada su zamijenile položaje, tako da se prema Baranjskom Petrovom Selu i Novom Bezdanu tada nalazila 1. brigada, a na položajima pored Drave 4. brigada. Jugoslovenska avijacija je 16. marta počela bombardovati njemačke položaje na Bolmanskom mostobranu.²⁴¹

Iz pravca Gakovca 14. marta neprijatelj ponovo napada položaje 2. brigade istočno od Đurđevog dvora, ali je napad odbijen. U izvještaju

²⁴⁰ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 8.

²⁴¹ **Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, Prva vojvođanska brigada**, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 395.

koji 15. marta Štabu 12. korpusa šalje Štab 16. divizije navodi se da je u toku borbi na Bolmanskom mostobranu do tada poginulo 250 boraca, ranjena su 773 borca, a nestalo je 9. Njemački gubici su procijenjeni na 400 mrtvih, 570 ranjenih i 7 zarobljenih. U izvještaju se navodi da je od neprijatelja zaplijenjeno između ostalog i 7 mitraljeza "šarac".²⁴²

Komanda 91. njemačkog armijskog korpusa, u situaciji kad su kod Donjeg Miholjca sovjetske i bugarske jedinice već likvidirale dio njemačkog mostobrana, povlači dio jedinica i upućuje ih kao pomoć 11. diviziji na Bolmanski mostobran. Povukli su 1. armijski artiljerijski divizion, koji je noću 12/13. marta 1945. prebačen na Bolmanski mostobran. Iz sastava 1. kozačke konjičke divizije na Bolmanski mostobran prelazi noću 15/16. marta i 4. kubanski puk.²⁴³

16. mart 1945.

Šesnaestog marta, prema podacima **Marinka Petrova**²⁴⁴, s mađarske teritorije stigla je jedna tenkovska četa Crvene armije, koja se uključila u borbu na sektoru između 7. i 12. brigade. Tenkovi su prodrli u Bolman, praćeni jedinicama 7. brigade, i porušili kuće u kojima se zabarikadirao neprijatelj. Jedan od tenkova je, prema Marinku Petrovu, srušio toranj Hrama svetih apostola Petra i Pavla, uništivši mitraljesko i snajpersko gnijezdo. Zatim je probio crkvenu portu i mitraljezom gađao neprijatelja. Zbog artiljerije koja je gađala tenkove i neprijateljskih pojačanja, tenkovi i jedinice 7. brigade su se povukli.

Slika 45 - Sovjetski tenkovi ulaze u Bolman

²⁴² **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 9.

²⁴³ **Savić, Sreta, 51. vojvodanska divizija**, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 128.

²⁴⁴ **Petrov, Marinko, Na baranjskom ratištu : (1944-1945)**, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982, str. 230-232.

17. mart 1945.

Sedamnaestog marta jasno je da njemačka ofanziva kod Balatona nije uspjela, a na mostobranu kod Donjeg Miholjca sovjetske i bugarske jedinice smanjuju mostobran i spremaju se za njegovu potpunu likvidaciju. Pomoć koju je dobila njemačka 11. divizija treba da posluži poboljšanju njenog položaja i eventualnoj pomoći jedinicama koje se bore na mostobranu kod Donjeg Miholjca.

Štab 12. korpusa obaviješten je već o mogućnostima da se na Bolmanskom mostobranu pojave konjičke jedinice i daje instrukcije brigadama kako postaviti odbranu.

Kubanski puk, uz pomoć dva bataljona 11. divizije, napao je noću između 17. i 18. marta položaje 4. bataljona 1. brigade, ali napad nije uspio.²⁴⁵

18. mart 1945.

Nakon neuspjelog napada na 1. brigadu, s istim snagama neprijatelj je napao u jedan sat poslije ponoći 18. marta položaje 4. brigade, koja se nakon rotacije s 1. brigadom nalazila na položajima od Drave do Torjanskog rita. Napad kozačke konjice na 2. bataljon 4. brigade doveo je do kratke i krvave borbe, nakon koje se 2. bataljon povukao prema Torjancima, a odatile u selo Kašad u Mađarskoj. Povukao se i 1. bataljon 4. brigade, koji je bio ugrožen prodom konjice.²⁴⁶

Do jutra 18. marta 1945. godine neprijatelj je zauzeo i Torjance i natjerao na povlačenje dijelove 4. i jedan bataljon 1. brigade. Po jačini i pravcu neprijateljskih napada bilo je jasno da se tim taktičkim potezom pokušava utjecati na situaciju koja je za Nijemce bila kritična na mostobranu kod Donjeg Miholjca i da se pokušava privući dio sovjetskih i bugarskih snaga kako bi se olakšalo povlačenje s tog mostobrana. Da bi se osiguralo od njemačkog prodora na prostor naselja Beremend i Kašad u Mađarskoj, prebacuje se jedan pješadijski puk Crvene armije iz sastava 133. korpusa i jedan puk bugarske armije, kao i motociklistički puk Crvene armije, koji se do tada nalazio u Belom Manastiru. Skupa s 1. i 4. brigadom te jedinice pokušavaju istog dana, 18. marta, izbaciti neprijatelja iz Torjanaca. Kako bi olakšale situaciju, jedinice 51. divizije, ali i 3. brigade 36. divizije,

²⁴⁵ Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvodanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 396.

²⁴⁶ Lagator, Špiro, *Četvrta vojvodanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 223.

napadaju na Bolman, ali poslije neznatnog napredovanje prisiljene su vratiti se na polazne položaje.²⁴⁷

19. mart 1945.

Štab III. armije 19. marta 1945. godine javlja Generalštabu JA da 18. marta 1945. godine popodne "dve brigade naše 16. divizije sa jednim bugarskim pukom i jednim niskim motocikletnim pukom i jednim pešadijskim pukom, preduzimaju napad na neprijateljsku izbočinu u mostobranu i nešto severnije"²⁴⁸, uz učešće 10-ak sovjetskim tenkova. Na Žido-pustari je neprijatelju uspjelo uništiti dva tenka, a kod Majških Međa je oštećen jedan tenk. Prvi put su borci 12. korpusa učestvovali u borbi praćeni i podržavani tenkovima, što uveliko podiže njihov borbeni moral, stoji dalje u navedenom izvještaju.²⁴⁹ Nije jasno na koje se brigade odnosi taj izvještaj, a **Sreta Savić** i **Nikola Božić** ne spominju 18. marta 1945. napad na Žido-pustaru, već na Torjance.

Slika 46 - Brigadni sanitet 1. vojvođanske brigade kraj pruge u B. P. Selu

Torjanci su oslobođeni 19. marta, kada "i pored neprijateljske uporne odbrane, jedinice 4. brigade i jednog bugarskog puka uzastopnim napadima primoravaju neprijatelja na povlačenje, oslobađaju selo Torjanci"²⁵⁰ i kod Medrović-pustare uspostavljaju ranije linije odbrane.

Neki izvori²⁵¹ navode da je neprijatelja iz Torjanaca istjerala bugarska

²⁴⁷ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 131-132.

²⁴⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 24.

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 132.

²⁵¹ **Lagator**, Špiro, *Četvrta vojvođanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973, str. 223.

artiljerija, što je omogućilo jedinicama 4. brigade da krenu prema Židopustari.

Crvena armija je njemačku ofanzivu kod Balatona slomila brzo i zbog toga je njemačka Vrhovna komanda naredila Štabu Grupe armija "E" još 14. marta da evakuira mostobrane kod Donjeg Miholjca i Bolmana. Mostobrani su zadržani još neko vrijeme da bi se smanjio pritisak Crvene armije na drugim frontovima, ali i da bi se mostobrani napustili postepeno i neprimijećeno. Povlačenje tenkova i artiljerije s mostobrana kod Donjeg Miholjca počinje već 15. marta i mostobran je potpuno napušten noću 18/19. marta.²⁵²

Slika 47 - Tenkisti iz sastava 133. korpusa Crvene armije

Nakon likvidacije mostobrana kod Donjeg Miholjca, dvije divizije 133. korpusa Crvene armije i 16. bugarska divizija okreću se Bolmanskom mostobranu i prebacuju se na njegovo područje u sela Beremend i Kašad u Mađarskoj. Njemačka Komanda Jugoistoka, u situaciji gdje uz jedinice III. armije prijete još i dvije divizije Crvene armije i jedna divizija Bugarske armije, odlučuje da je krajnji rok za povlačenje s Bolmanskog mostobrana 23. mart 1945. godine.²⁵³

Štab III. ukrajinskog fronta 19. marta 1945. godine u 14,35 sati naređuje da 57. armija sa snagama 133. streljačkog korpusa (84. i 122. streljačka divizija Crvene armije), snagama 16. bugarske pješadijske divizije 1. bugarske armije, 189. samostalnim artiljerijskim pukom, 53. motociklističkim pukom, jedinicama 12. korpusa III. armije JA likvidira bolmanski mostobran te da napad počne najkasnije ujutro 22. marta

²⁵² Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 132-133.

²⁵³ Isto, str. 133.

1945. godine.²⁵⁴ Iz tog naređenja možemo vidjeti, između ostalog, i to kojoj jedinici vjerovatno pripadaju "kaćuše" koje su djelovale iza jedinica 7. brigade. Radi se vjerovatno o 189. artiljerijskom puku, a motociklistički puk koji je bio smješten u Belom Manastiru pretpostavljamo da je 53. motociklistički puk Crvene armije.²⁵⁵

Slika 48 - Motociklistički puk na putu za Torjance

20. mart 1945.

Štab 16. divizije pravi plan kako bi se likvidirao Bolmanski mostobran, koji drže njemačka 11. divizija i dva puka 1. kozačke divizije, a uz 4. kubanski puk na mostobranu se nalazi i 1. donski puk. Mostobran se u tom trenutku, 20. marta 1945. godine, protezao od sjeverne obale Drave, preko Žido-pustare, Piškura-pustare, Baranjskog Petrovog Sela, Novog Bezdana, Majških Međa, Bolmana, Đurđevog dvora pa do obala Drave.²⁵⁶

²⁵⁴ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 24.

²⁵⁵ U sastavu **III. ukrajinskog fronta** 1. januara 1945. godine nalazio se 53.

motociklistički puk (53-й мотоциклистский полк), a isto tako i 1891.samohodni artiljerijski puk (1891-й самоходный артиллерийский полк), uz 57. armiju i druge jedinice. U sastavu III. ukrajinskog fronta je i avijaciona grupa Vitruk (Авиационная группа генерал-майора Витрука) te bugarska 1. armija. Izvor:

http://bdsu.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=888&Itemid=140.

²⁵⁶ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 14.

Plan napada radi likvidacije mostobrana zajednički prave Štab III. armije i general-major **Viktorov**²⁵⁷, zamjenik komandanta 57. armije Crvene armije.²⁵⁸ Taj plan uključuje i snage 1. bugarske armije i 133. korpusa Crvene armije.

Bugarska 16. divizija treba napasti mostobran iz pravca Torjanskog rita, prema koti 90 i šumskom pojasu Plandište, koji se nalazi između rijeke Drave i nasipa za odbranu od poplava, južno od Medrović-pustare. Cilj je napredovati prema Repnjaku, a onda preko šume Prud i šume Vuče topolje prema Gakovcu. Zadatak bugarske divizije je, dakle, napad šumskim pojasom između rijeke Drave i nasipa za odbranu od poplava od sjeverozapadnog dijela mostobrana prema jugoistočnom dijelu.

Do bugarske divizije, s druge strane nasipa za odbranu od poplava, treba da napada 84. divizija Crvene armije te da nastupa prema Židopustari. Prije toga, naravno, treba zauzeti Novo Nevesinje i nakon prolaska Žido-pustare preko rudina Bakanka i Vrbak, treba doći do Prekofok-pustare i dalje prema Bolmanu s ciljem razdvajanja neprijateljskih snaga i sprečavanja da pobjegnu preko Drave.

Prema Piškura-pustari, neposredno uz granicu u Mađarskoj, plan je da napada 122. divizija Crvene armije, s ciljem da prođe južno od Baranjskog Petrovog Sela i odsječe Baranjsko Petrovo Selo od Novog Bezdana i Majških Međa. Nakon toga treba likvidirati uporište Novi Bezdan i nastupati prema Majškim Međama.

Sjeverozapadno od Piškura-pustare plan je da napada 16. divizija i da s glavninom snaga napada na Baranjsko Petrovo Selo. Na Majške Međe je trebala napadati 51. divizija, a na Bolman i Đurđev dvor 36. divizija.²⁵⁹

Na sektoru 16. divizije 4. brigada trebala je napadati sa sjeverozapada Piškura-pustaru, 1. brigada treba napadati na jugozapadni dio Baranjskog Petrovog Sela, a drugi bataljon te brigade treba napasti sa

²⁵⁷ **Viktorov**, Vasilij Semjonovič (*Василий Семёнович Викторов*; 1894-1989), general-major, zamjenik komandanta 57. armije Crvene armije. Za uspješno vođenje borbi na lijevoj obali Drave nagrađen je ordenom Kutuzova 2. stepena. Izvor:

https://ru.wikipedia.org/wiki/Викторов,_Василий_Семёнович.

²⁵⁸ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 133.

²⁵⁹ **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj 3**, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 14.

sjeverozapada uz jedinice 8. brigade, koja treba napasti Baranjsko Petrovo Selo sa sjeverozapadne strane, zauzeti groblje, a onda krenuti prema crkvi, a s drugim bataljonom, s istoka napasti na željezničku stanicu. Pomoć 8. brigadi treba pružati baterija ZIS-topova, kako bi omogućila zauzimanje željezničke stanice u Baranjskom Petrovom Selu. Osim navedenog, dvije baterije III. diviziona bacača od 120 mm i baterija topova od 76 mm trebaju pomagati napadu 1. i 8. brigadi.²⁶⁰

Plan napada bio je napravljen. Komande divizijā III. armije i 133. korpusa Crvene armije prenijele su naređenjem plan napada podčinjenim jedinicama, ali nije određeno vrijeme napada, koje će se – radi što većeg iznenadenja – narediti neposredno prije početka napada.

Komandant 133. streljačkog korpusa Crvene armije general-major **Artjušenko**²⁶¹ tražio je od komandanta III. armije da Vazduhoplovna divizija²⁶² u toku 21. marta 1945. godine djeluje u vrijeme juriša na mostobran.²⁶³

Štab III. armije je izvršio pregrupisanje snaga i sve tri divizije III. armije bile su spremne za napad na mostobran, za koji je planirano da počne 21. marta 1945. u 4 sata ujutro. Na zahtjev Štaba III. ukrajinskog fronta napad je odložen za jedan dan.²⁶⁴

Razlog za odlaganje napada bio je taj što jedinice 133. korpusa Crvene armije nisu bile spremne za napad u zakazano vrijeme, 21. marta 1945. u 4 sata ujutro, već su bile spremne tek istog dana u 16 sati. Neprijatelj je znao da predstoji napad na mostobran i to da se na zapadnoj strani mostobrana nalaze jedinice Crvene armije pa je

²⁶⁰ Isto, vidi naređenje Štaba 16. divizije.

²⁶¹ **Artjušenko**, Pavel Aleksejevič (*Павел Алексеевич Артюшенко*; 1904-1962), general-major, komandant 133. streljačkog korpusa Crvene armije. Izvor: https://ru.wikipedia.org/wiki/Артюшенко,_Павел_Алексеевич.

²⁶² Radi se o 11. vazduhoplovnoj lovačkoj diviziji NOVJ, formiranoj u Rumi, 29. decembra 1944. godine. U sastavu je imala 110 aviona sovjetske proizvodnje te oko 1.000 ljudi. Divizija je od 6. do 21. marta 1945. godine učestvovala u Bolmanskoj bici kao zaštita borbenih dejstava III. armije i u likvidaciji Bolmanskog mostobrana. Izvor: <http://www.mycity-military.com/Drugi-svetski-rat/Stvaranje-i-razvoj-vazduhoplovstva-NOVJ-1942-1945.html>.

²⁶³ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 133.

²⁶⁴ **Vasić**, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 396.

iskoristio to odlaganje napada za 22. mart 1945. godine i u prvoj polovini noći 20/21. marta 1945. godine otpočeo naglo izvlačenje svojih snaga na desnu obalu Drave preko podignutih mostova. U toku noći mostobran su napustili i 11. divizija i kozački pukovi, ostala su samo četiri bataljona 11. divizije, koji su služili za zaštitu povlačenja.²⁶⁵

Slika 49 - Bolmanska crkva u plamenu.

Crtež Željka Nedića, decembar 2015.

Na tornju Hrama svetih apostola Petra i Pavla u Bolmanu bila je njemačka izvidnica i mitraljesko gnijezdo, koje je branilo prilaz Bolmanu. Pripremajući se za istjerivanje Nijemaca iz Bolmana, artiljerija je gađala to mitraljesko gnijezdo. Hram je srušen 20. marta 1945. godine granatama "kaćuša", a mitraljezac je ostao pod ruševinama tornja.²⁶⁶

Postoje, dakle, dvije verzije rušenja tornja Hrama: jedna da je srušen tenkovskom paljbom i druga da je srušen "kaćušama". Vjerujemo ipak da je srušen "kaćušama" jer je činjenica da su iz oltara Hrama iznesene neke vrijedne stvari, a iznio ih je Božo Bojanin²⁶⁷, koji je stanovao

²⁶⁵ **Savić**, Sreta, *51. vojvodjanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 134.

²⁶⁶ **Nedić**, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 210.

²⁶⁷ **Božidar – Božo Bojanin** (Bolman, 1879-1954) bio je dugogodišnji predsjednik Pravoslavne crkvene opštine Bolman. U vrijeme Bolmanske

preko puta Hrama. Ne ih mogao iznijeti u toku pješadijske borbe. Vjerujemo da je toranj Hrama samo oštećen 16. marta, ali je i nakon toga korišten za mitraljesko gnijezdo.

Slika 50 - Božo Bojanin

U prilog tome govorio je i **Vlade Stajević**, koji je ispričao da je na crkvenom tornju bio mitraljezac i da su "kaćuše" tukle prema crkvenom tornju dok ga nisu pogodile i zapalile crkvu i ubile Nijemce na tornju. Osim tornja i crkve, "kaćuše" su zapalile i sve u okolini. Vlade Stajević je o završnim borbama u Bolmanskoj bici dalje kazivao ovako:

"Nijemci_s' povukli teško oružje, a odstupnicu_s' držal' mitraljez'ma. Na nas su pučal' iz bunkerā i rova. Miniral' su čuprije i put prema Bolman'. Naša transportna kola_s' naišla na protivtenkovsku min' i pogin'li_s' borci u njima. U napad su kren'li i tenkov'. Moj bataljon je došo kroz Majške Međe pa prema šum' i salaš'ma".

O tome kako su Bolmanci doživjeli bombardovanje kaćušama, ispričao je **Vidoja Bijelić**:

"Kad je došo Rus i kad su počele pucat' kaćuše, to_j' grm'lo. Od tog je pao

bitke, 20. marta 1945. godine, shvativši da "kaćuše" gađaju upravo crkveni toranj zbog njemačkog izviđača na njemu, izašao je iz kuća i pošao prema crkvi. Nijemac na tornju ga je vidio, ali nije pucao na njega pa je Božo ušao u oltar i iznio jevanđelje, časni krst, putir i epitrahilj. Izvor: Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 210; preuzeto iz knjige Bojanin, prof. dr. Svetomir, *Gordijev čvor mladosti*. U vrijeme pripreme knjige *Bolman je bio Bolman* to izdanje bilo je u štampi, a izdano je 2009. godine, izdavač je Manastir Kovilj, Republika Srbija.

obrliht²⁶⁸ iznad debeli' vrata. Ja sam pobjego pod krevet u_sob'. Švabo koji_j' bio u_sob' sakrio se pod_astal'. Kaže: Staljin orgulje, kaput!"

Bataljoni njemačke 11. divizije koji su ostali radi zaštite povlačenja s mostobrana, utvrđili su se na nasipu za odbranu od poplave, a pred prilazima nasipu postavili su minska polja. Ravan teren ispred nasipa i minska polja bili su prepreka za likvidiranje tog užeg mostobrana. U toku noći 21/22. marta 1945. godine i oni se povlače gumenim čamcima preko Drave.

Slika 51 - Pogled preko kukuruznog polja prema šumi i bentu (nasipu za odbranu od poplava) s rudine Bostani - Bolman, jesen 1978.

Jedinice III. armije primjećivale su da se neprijatelj povlači i samoinicijativno kreću u napad. Ponovo ti napadi nisu bili jednovremeni, već je svaka jedinica nastupala kad bi primijetila da se

²⁶⁸ **Obrliht** – prema objašnjenu Vidoje Bijelića, nekadašnji bolmanski naziv za mali prozorčić iznad ulaznih vrata u kuću (zvanih "debela vrata"), obično podijeljen u tri dijela. Kako su "debela vrata" bila od punog drveta, kroz njih nije dopirala svjetlost, pa je iznad njih bio "obrliht" kroz koji je dolazilo svjetlo. U Klaićevom rječniku: "**oberliht njem.** (Oberlicht) vidjelica, svjetlarnik, osvjetljenje odozgo; otvor za puštanje svjetlosti u zatvorene prostorije (obično na krovu itd.)". Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 960. U rječniku Stipe Benaka: "oberlikt/oberliht (...) širi prozor nad vratima". Izvor: Benak Šemenjata, Stipo, *Austrijacizmi i germanizmi u Baranji*, Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir 2015, str. 43. Rečnik SANU: **обрлихт** (...) покр. горњи отвор на прозору (...). Izvor: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika : Knjiga XVI : nokat – odvrzivati*, SANU, Novi Sad, 2001, str. 198.

neprijatelj stvarno izvlači.²⁶⁹

Treća i 2. brigada bile su spremne za napad na sektor Đurđev dvor još u noći 20. marta, ali je napad odložen. Obavještajci 3. brigade otkrili su u 4,50 sati ujutro 21. marta 1945. godine da u Bolmanu više nema neprijatelja pa ta brigada ulazi u Bolman i izlazi na Barbara-kanal kod rudine Bostani, ali ne može doći do nasipa za odbranu od poplave zbog mitraljeske i minobacačke vatre. Teren ispred nasipa bio je veoma pregledan i pod unakrsnom vatrom mitraljeza, zato su se položaji neprijatelja na nasipu tukli minobacačima. Ipak, 3. brigada uspjela je uveče 21. marta potisnuti neprijatelja s nasipa za odbranu od poplave i u toku noći dijelovi 3. i 2. brigade izbjiju na obalu Drave.²⁷⁰

Sedma brigada prišla je neprijateljskim položajima u 3,30 sati ujutro 21. marta, a u 4,00 bez borbe ulazi u Bolman i nastupa dalje, sve dok je pred nasipom za odbranu od poplave ne zaustavlja neprijateljska zaštita na užem mostobranu. Brigadu u nastupanju usporavali su minska polja i mine iznenađenja postavljene u napuštenim kućama u Bolmanu, na prozorima, vratima i bravama.²⁷¹

Sreta Savić navodi da je u Bolman prva ušla 3. brigada oko pet sati ujutro 21. marta 1945. godine, a u šest sati ušla je 7. brigada.

Dvanaesta brigada i dijelovi 14. brigade ušli su u Majške Međe u sedam sati ujutro, a jedinice 12. brigade ušle su u Bezdan u devet sati.²⁷²

21. mart 1945.

Osma brigada se u toku 20. marta pokušavala približiti Baranjskom Petrovom Selu. Jedna njena četa uspjela je doprijeti do željezničke pruge, koja se protezala sjevernim rubom sela. U ranu zoru 21. marta brigada se uspjela približiti groblju sjeverozapadno od sela, ali se zbog jake vatre morala povući. Ipak, nakon jake minobacačke vatre, neprijatelj se povukao iz Baranjskog Petrovog Sela pa su jedinice 8. brigade ušle u selo ujutro 21. marta 1945. godine.²⁷³

²⁶⁹ **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 135.

²⁷⁰ **Panić**, Radovan, *Treća vojvodanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980, str. 421-422.

²⁷¹ **Božić**, Nikola, *Sedma vojvodanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 353.

²⁷² **Savić**, Sreta, *51. vojvodanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 136.

²⁷³ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 589-590.

Nijemci su se, dakle, povlačili pa se i front sužavao. Stoga je Štab 51. divizije prema neprijatelju ostavio 7. i Petefi-brigadu, a izvukao 8. i 12., dok je 14. brigada zauzela položaje na Barbara-kanalu. Dana 21. marta 4. i 1. brigada prelaze u napad i 1. brigada prolazi kroz oslobođeno Baranjsko Petrovo Selo i Novi Bezdan i dolazi do nasipa naspram Deakove pustare, dok 4. brigada ulazi u Piškura-pustaru i naselje Novo Nevesinje. S jedinicama 16. divizije nastupaju i po jedan sovjetski i

Slika 52 - Petefi-brigada ulazi u Bolman - 21. mart 1945.

jedan bugarski puk na pravcu Žido-pustare i istog dana prijepodne izbijaju na nasip za odbranu od poplave. Nijemci brane svoj uski mostobran s nasipa za odbranu od poplave na Staroj Dravi između Bakanske ustave i šumskog pojasa Orešanče²⁷⁴ na istoku i kote 87. Gakovac na zapadu. Iako su izloženi neprekidnoj artiljerijskoj i minobacačkoj vatri te napadima avijacije, uspijevaju odbiti sve napade i tek padom mraka 21. marta 2. brigada uspijeva probiti neprijateljsku odbranu kod Gakovca i neprijatelj se povlači prema Dravi i prebacuje na drugu obalu. Do kraja 21. marta 1945. godine neprijateljski mostobran je likvidiran.²⁷⁵

²⁷⁴ **Orešanče** – u drugim izvorima: Orešanci, npr. *Veliki atlas Hrvatske, Mozaik knjiga*, Zagreb 2002, karta 53 Valpovo.

²⁷⁵ **Savić**, Sreta, *51. vojvodjanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 136.

Slika 53 - Dušan Doronjski, komandant 12. vojvođanske brigade, i Ferenc Kiš, komandant Petefi-brigade, kreću u obilazak jedinica

"Prosto kao nekom simbolikom, borbe na bolmanskom mostobranu okončane su prvog dana poslednjeg ratnog proljeća – 21. marta", sjeća se komesar Petefi-brigade **Rudolf Jontović**.²⁷⁶

Slika 54 - Rudolf Jontović govori na sahrani Feranca Kiša - Luč, 22. III. 1945.

Tog dana, 21. marta, Petefi-brigada je ušla u Bolman i nailazila na tijela poginulih boraca te brigade, ispod kojih su bile postavljene mine. Mineri uklanjaju mine, a poginuli borci se sahranjuju, dok glavnina Petefi-brigade nastupa prema nasipu za odbranu od poplave i skupa sa

²⁷⁶ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 510.

7. brigadom čisti teren od neprijatelja. Predveče 21. marta komandant Petefi-brigade **Ferenc Kiš** i komesar **Rudolf Jontović** obilaze bataljone brigade. Na kraju Majških Međa komandanta Kiša teško ranjava mitraljeski rafal i borci ga odmah pokušavaju prebaciti do divizijske hirurške ekipe, ali on umire prije nego su ga uspjeli donijeti do saniteta. Sahranjen je u Luču, gdje se prije bitke nalazio Štab Petefi-brigade. Poslednji poginuli borac Petefi-brigade tako je postao sam komandant Ferenc Kiš. Naime, reorganizacijom Jugoslovenske vojske brigada je rasformirana.²⁷⁷

Slika 55 - Sahrana poginulih boraca

Obilazeći položaje 6. brigade, 20. marta 1945. godine, dok je bio na lijevoj obali Drave kod 4. bataljona, poginuo je i komandant 16. vojvođanske udarne divizije pukovnik **Dušan Vukasović – Diogen**. Iako upozoren da je položaj opasan, komandant nije odustao od obilaska rova. Dok je izlazio iz rova pogodio ga je snajperista iz rejona Retfale u Osijeku.²⁷⁸ Za narodnog heroja Dušan Vukasović je proglašen 1953. godine.²⁷⁹

"Tako se završila jedna od najžešćih, a posle batinske bitke i najtežih bitaka u kojima je učestvovala Osma vojvođanska brigada, u kojoj je ona pretrpjela dotad i najveće borbene gubitke."²⁸⁰

²⁷⁷ Isto, str. 510-511.

²⁷⁸ **Mraović**, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985, str. 379-380.

²⁷⁹ **Milin**, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 572.

²⁸⁰ **Božić**, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 590.

V. KRVAVI DANI BOLMANSKI²⁸¹

Bolman i njegove njive, šumarci i livade pretvoreni su u ruševine i groblje.

Slika 56 - Borci pred porušenom kućom u Bolmanu

Nakon završetka bitke, lijevu obalu Drave ponovo zaposjeda 16. divizija. Prva i 2. brigada su ponovo u prvoj liniji, 1. brigada od Torjanaca do Gakovca, 2. od Gakovca do Starog Sela. Iza 1. brigade je 4. brigada, a iza 2. brigade je Petefi-brigada, koja je smještena u Bolmanu. Njemačka 11. divizija, ojačana dijelovima drugih jedinica, drži desnu obalu Drave.²⁸²

Stanovništву Bolmana još uvijek nije dopušten masovan povratak i svi koji se vraćaju u selo privremeno se evakuiraju u očekivanju daljeg razvoja događaja.

Krajem marta i početkom aprila 1945. godine 12. korpus sprema se za forsiranje Drave, gdje ih čeka stari "poznanik": njemačka ojačana 11. divizija. Situacija se sada promjenila, uloge su obrnute: 51, 16. i 36. divizija sada planiraju forsiranje Drave s konačnim ciljem oslobođenja Osijeka, a 11. divizija je u odbrani. Rejon Osijeka branio je 21. puk 11. divizije. Forsiranje Drave predvodila je 7. brigada 11. aprila 1945. godine. Osijek je oslobođen 14. aprila i jedinice III. armije nastavljaju

²⁸¹ Naslov je preuzet iz knjige Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvodanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975, str. 499, sjećanje Rudolfa Jontovića, komesara Petefi-brigade, koji je u svojim sjećanjima upotrijebio te riječi.

²⁸² Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvodanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 397.

dalje gonjenje neprijatelja.²⁸³ Nakon forsiranja Drave, razbijena je odbrana 11. divizije, koja se povlači.²⁸⁴ S 11. divizijom i s 1. kozačkom divizijom, jedinice 12. korpusa, posebno jedinice 51. divizije, vodiće borbe i dalje. Nakon borbi kod Osijeka, sukobljavaju se u Slavoniji na liniji Donji Miholjac – Krunoslavlje – Kućanci – Bokšić Lug.²⁸⁵ Nakon probijanja te linije, njemačka 11. divizija povlači se dalje, a 51. divizija je prati u nastojanju da je spriječi u bijegu iz Jugoslavije.

O tome iz njemačkih izvora koji govore o 11. diviziji (11. *Feld Division*) nailazimo na ovakav podatak:

"Stellungen südostwärts von Esseg an der Donau. Dort schwere Verluste gegen russische Panzereinheiten. Anfang Mai wurden die Restgruppen mit der 22. Infanterie-Division zur Kampfgruppe Henke zusammengefasst. Bis zum Waffenstillstand Rückzug in die Ostalpen. Dort Kapitulation vor US-Truppen. Diese lieferten die deutschen Soldaten an die Tito-Partisanen aus, was für viele jahrelange Gefangenschaft oder den Tod bedeutete."²⁸⁶

Najbolje rješenje za poraženu fašističku vojsku i njihove pomagače bilo je, naravno, da se predaju vojci zapadnih saveznika, a ne Jugoslovenskoj armiji, protiv koje su se borili i čiju su zemlju okupirali i rušili. Dio neprijateljskih snaga uspio se probiti i pobjeći, drugi su zarobljeni. Rat je završen.

Došao je trenutak nagrade i satisfakcije za one koji su se borili protiv fašizma."Na žalost, veliki broj naših najboljih drugova i sinova naše

²⁸³ Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 356-363.

²⁸⁴ Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 167.

²⁸⁵ Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 367.

²⁸⁶ U prijevodu s njemačkog (prevela Tijana Nedić): "Položaji jugoistočno od Osijeka na Dunavu. Veliki gubici zbog ruskih tenkovskih jedinica. Na početku maja su se preostale grupe spojile s pješadijskom divizijom u borbenu grupu Henke. Sve do primirja (kad su se povukli) u istočne Alpe. Tamo su se predali Američkoj vojsci. Amerikanci su ih predali Titovim partizanima, što je za većinu značilo dugogodišnje zarobljeništvo ili smrt. Izvor: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/FelddivisionenL/11FDL.htm> i <http://www.balsi.de/Weltkrieg/Einheiten/Luftwaffe/Erdkampfverbaende/Divisionen/Luftwaffen-Feld-Divisionen/11-LWFD.htm>.

zemlje nije dočekao taj trenutak sreće i radosti".²⁸⁷

Slika 57 - Sahrana boraca u B. P. Selu

1. Gubici i žrtve

Među onima koji nisu dočekali trenutak pobjede nad fašizmom su i žrtve Bolmanske bitke. U Bolmanskoj bici borili su se i ginuli u redovima III. armije Srbi, Mađari, Hrvati, Slovaci i drugi. Tačan broj nastrandalih teško je utvrditi. Od brigada najveće gubitke imale su Petefi-brigada, 7, 8. i 1.

Slika 58 - Sahrana boraca u Belom Manastiru

²⁸⁷ Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 379.

12. korpus

Podatke o gubicima 12. korpusa u Bolmanskoj bici nalazimo kod autorā **Nikole Božića i Srete Savića**.

Nikola Božić navodi da je u Bolmanskoj bici poginulo i ranjeno ukupno oko 2.000 boraca.²⁸⁸ Iz jedinica 12. korpusa poginulo je 616 boraca, 2.270 je ranjeno, a 129 je nestalo. Od toga su gubici 7. brigade 104 poginula, 302 ranjena i 31 kontuzovan, čime je brigada ostala bez petine svog sastava. Ukoliko pogledamo ukupne gubitke 7. brigade za njenih 318 ratnih dana, vidimo da je imala 572 poginula borca, što govori da je u Bolmanskoj bici imala velike gubitke. Vezano za ove podatke, Nikola Božić dalje navodi: "To su operativni podaci, izvučeni iz zvaničnih operativnih dokumenata. Stvarni gubici su nešto veći, jer nisu upisani borci koji su u bolnicama poumirali od posljedica ranjavanja, borci koji su iz brigade otpušteni zbog obolenja zadobijenih u ratu i jedan broj boraca koji su poginuli a da nisu stigli ni da ih prethodno evidentiraju u brigadnoj evidenciji. Sve to navodi nas na zaključak da je poginulo, nestalo i umrlo oko 1.000 boraca."²⁸⁹ Autor ovdje misli na ukupne žrtve 7. brigade tokom njenog ratnog puta, no iz toga možemo zaključiti da je gubitak te brigade, pa vjerovatno i drugih brigada, i u Bolmanskoj bici bio i veći nego što je to navedeno.

*Slika 59 - Prijenos kostiju 31 poginulog borca
iz Babinog Groba na jagodnjačko groblje - 29. XI. 1961.*

Sreta Savić navodi da su u Bolmanskoj bitci odnosno borbama na Bolmanskom mostobranu jedinice 12. korpusa imale velike gubitke i to:

²⁸⁸ Vjerujemo da se ovdje radi o greški. Trebalo bi stajati 3.000 boraca.

²⁸⁹ Isto, str. 354. Podatak je Božić citirao iz izdanja *Treća armija* autora S. Savića i Ž. Atanackovića, Novi Sad 1981, str. 217, 397. i 398.

- 16. divizija – 278 pогинулих, 958 ранjenих и 106 несталых борца,
- 36. divizija – 52 погинула, 223 ранена борца,
- 51. divizija – 286 погинулих, 1.089 раненых и 23 нестала борца.

Po brigadama to izgleda ovako:

- 7. brigada – 91 погинули, 351 ранjen и 2 нестала,
- 8. brigada – 84 погинула, 288 ранених и 2 нестала,
- 12. brigada – 66 погинулих, 281 ранjenи и 15 несталих,
- 14. brigada – 40 погинулих, 144 ранена и 4 нестала борца.

Укупни губици 12. корпуса били су 616 погинулих, 2.270 ранених и 129 несталих борaca.²⁹⁰

51. divizija

U izvještaju Štabu III. armije, Štab 51. divizije dana 22. marta 1945. godine navodi da je u borbama od 6-22. marta 1945. divizija pretrpjela gubitke od 354 погинула, 1.007 ранених и 138 несталих борца. U istom izvještaju iznosi se prosječna procjena da je neprijatelj имao губитке од око 3.000 ljudi избаčених из stroja.²⁹¹

O губицима Petefi-brigade говорије Rudolf Jontović, navodeći да је brigada tokom тромјесечног борбеног пута имала 190 погинулих, а у бorbama kod Bolmana 160 погинулих.²⁹²

Prva војводанска brigada u Bolmanskoj bici imala je 117 погинулих, 411 ранених и 64 нестала борца.²⁹³

16, 36. i 51. divizija

Iz spiska погинулих и несталих борца 16, 36. i 51. divizije за цijelo vrijeme trajanja рата, који се налази у архиви Удружења антифашистичких борца и антифашиста Бели Манастир²⁹⁴, Ljiljana Habuš i Radmila Slavinac направиле су списак погинулих и несталих борца у vrijeme

²⁹⁰ Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 138-139.

²⁹¹ *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 18.

²⁹² Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za изучавање историје Војводине, Нови Сад 1975, str. 506, сјећања Rudolfa Jontovića, комесара Petefi-brigade.

²⁹³ Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979, str. 397.

²⁹⁴ Spisak погинулих и несталих борца уступио нам је Nikola Opačić, предсједник удружења. Spisak је сачуван још из архива некадашnjег Удruženja борца Опćine Beli Manastir.

Bolmanske bitke od 6. do 22. marta 1945. godine. Prema tom spisku ukupno je poginulo 866 boraca (16. divizija – 388, 36. divizija – 89, 51. divizija – 389), a nestala su 272 borca (16 divizija – 196, 36. divizija – 1, 51. divizija – 75). Ukupno 1.138 poginulih i nestalih boraca.

Žrtve iz Bolmana

Iz Bolmana (a mislimo tu i na Novi Bolman te Majške Međe) prije Bolmanske bitke, tokom bitke i poslije bitke, kao borci 7. brigade poginuli su: **Balog Marko, Bogdanović Đorđe, Dobrokes Stevo, Đurđević Toša, Gligorić Đorđe, Grahovac Marija, Janković Desanka, Manojlović Mladen, Nedić Milorad, Nikolić Stevan, Kupinić Veljko, Kupinić Vojin, Kuveždanin Dušan, Nikolić Čedo, Ožan Ivan, Popović Milan – Madar, Savić Milovan i Stojaković Stevan** (ukupno 18).²⁹⁵

*Slika 60 - Milorad Nedić (1928-1944) iz Bolmana,
poginuli borac 7. vojvođanske brigade*

*Slika 61 - Vojin Kupinić (1916-1945) iz Bolmana,
poginuli borac 7. vojvođanske brigade*

²⁹⁵ **Nedić**, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 216-220.

U toku Bolmanske bitke pогинуло је од rafala i bombardovanja ili je umrlo od posljedica ranjavanja 10 bolmanskih civila: **Bijelić** Jelena, **Bijelić** Latinka, **Bojanin** Branko, **Bojanin** Tošo – *Toškalo*, **Bošnjak** Milica, **Janić** Mladen, **Kolar** Dušan, **Kovačević** Marija, **Stajević** Stevan i **Vuković** Stevan.²⁹⁶

Slika 62 - Branko Bojanin

Mladen Janić i Gliša Dobrokes

Uz поштовање свих погинулих и жртава Bolmanske bitke, poseбно сам dužan spomenuti jednoga od njih, koji je погинуо на прагу kuće u kojoj sam rođen i vjerovatno spasio život mom ocu Milanu, koji je tada bio trinaestogodišnji dječak. Radi se o **Mladenu Janiću**.²⁹⁷ O tome moj otac **Milan Nedić**²⁹⁸ priča:

*"Bilo_j' to prvog dana borbe. Pao_j' mrak. Neki_s' već pobjegli iz sela, mi još nismo. Braca-Mladen nam je bio komšija i došo_j' kod nas uveče. Bila_j' tu kod nas i njegova žena **Jelena**. Bio_j' već mrak, nije se više pučalo. Debela vrata_s' bila otvorena, druga vrata zatvorena i kroz staklo se moglo vidjet' napolj'. Braca-Mladen je bio naprijed, ja iza njega i kren'li smo napolj' iz_kujne. Nešt' sja, kazo sam jer sam vid'jo da_j' nešt' zasvijetlilo. Braca-Mladen je otvor'jo vrata i tad je eksplodira granata. Puklo_j' i pal' smo dolj'. Braca-Madena je jedan šrapnel pogod'jo u_glav',*

²⁹⁶ Isto, str. 217, 226.

²⁹⁷ **Mladen Janić** (1896-1945), poljoprivrednik iz Bolmana. Živio je u Gornjanskom sokaku, sada Ulica Ankice Dobrokes broj 7. Njegova kći Justina (r. 1919) neko vrijeme nakon rata živjela je u Bolmanu.

²⁹⁸ **Milan Nedić** – zvan *Odžačar* (r. 1932. godine u Bolmanu), po zanimanju dimnjačar (bolmanski "odžačar"), sada u penziji. Živi u Ulici Ankice Dobrokes broj 4.

na mjestu_j' umro. Mene_j' sam štrafov²⁹⁹ po glav' i od eksplozije sam skoro bio gluš. Kad se to des'lo, pobjegli smo i mi u Monoštor, a onda i dalje".

Slika 63 - Milan Nedić (prvi zdesna) u vrsti vatrogasaca DVD-a Bolman prati polaganje vijenaca na Spomenik u Bolmanu 1963.

Gliša Dobrokes (r. 1882) poginuo je nakon bitke dok je pokušavao "razminirati" svoju bašču na sjevernom dijelu Gornjanskog sokaka (današnja Ulica Ankice Dobrokes). Kako bi bio siguran da u bašči nema nagaznih mina, utjerao je ovce u bašču i sklonio se u zaklon, a pas je ovce tjerao po bašči te ako ima mina, ovce će naići na njih i aktivirati ih. Nakon što se uvjerio da je sve "čisto", prišao je ogradi da pusti ovce iz bašče i baš tada je eksplodirala mina i ubila ga skupa s nekoliko životinja.

Njemački gubici

Sreta Savić navodi da neprijatelj u nekoliko dokumenata i izjava govori o svojim gubicima, ali bez brojčanih podataka, a ako se i iznose brojčani podaci, daju se zajedno za oba mostobrana (Bolmanski i onaj kod Donjeg Miholjca) pa se govori o 1.500 izbačenih iz stroja ili 419 mrtvih i 1.400 ranjenih. Jedini konkretan podatak za Bolmansku bitku dao je u svojoj izjavi komandant 11. divizije general **Henke**³⁰⁰, koji je

²⁹⁹ **Štrafovati** – okrznuti. Kod Klaića: štrajfati, štrajfovati. Izvor: Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 1311.

³⁰⁰ Gerhard **Henke** (1895-1990), njemački general-major. Rođen je i umro u gradići Ešvege (njem. *Eschwege*), u njemačkoj saveznoj državi Hesen (njem *Hessen*). 11. divizijom komandovao je od 1. novembra 1944. do kapitulacije 8. maja 1945. U jugoslovenskom zarobljeništvu bio je do

naveo da je njegova divizija pretrpjela gubitke od 200 mrtvih i 800 ranjenih. Tu se, međutim, ne navode gubici kogačkih jedinica.³⁰¹

U izveštaju Generalštabu JA o borbama na Bolmanskom mostobranu, Štab III. armije 26. marta 1945. godine analizira borbe na mostobranu: "Bez preterivanja se može reći da su ove borbe za naše jedinice bile najjače – frontalne borbe, u kojima su one do tada učestvovali, kako po oštrini tako i po jačini neprijatelja i drugim okolnostima. Ta činjenica još više uveličava našu pobedu. Neprijatelj je zadržan po svaku cenu, kako je to bilo postavljeno pred naše jedinice i posle petnaestodnevne borbe on se nalazio na mostobranu, koji je u stvari, po nemačkom planu, bio cilj prvog dana njihovog nastupanja. Naše jedinice u ovim teškim borbama nanele su neprijatelju velike gubitke i onemogućile ga za dalje nastupanje, pretrpevši i same velike gubitke."³⁰²

2. Analiza bitke

Nikola Božić ovako analizira Bolmansku bitku:

"Potrebno je ovde nešto reći o jednom pitanju koje je još ostalo nekako po strani i kojem se ne pridaje odgovarajući značaj. To je pitanje – da li je neprijateljski mostobran kod Bolmana mogao biti i ranije likvidiran i zašto se toliko odugovlačilo sa preuzimanjem opštег napada radi njegove likvidacije, pa se neprijatelj skoro nekažnjeno povukao preko Drave? Tačnije, postavlja se pitanje da li je III. armija imala dovoljno snaga da sama likvidira nemački mostobran u vremenu između 10-17. marta do pristizanja na njega pojačanja neprijatelja, ili je to u pitanju taktički potez našeg, odnosno sovjetskog višeg komandovanja?"

Naime, postoje dokazi da je Štab III. armije na osnovu procene situacije na mostobranu, odmah posle 10. marta, kada je on počeo prelaziti u odbranu i kada je na mostobranu zavladalo relativno zatišje, predložio Štabu 3. ukrajinskog fronta da se posle pristizanja motociklističkog puka Crvene armije, pređe u opšti napad, pre nego što neprijatelju

janura 1952. godine. Izvori: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/FelddivisionenL/11FDL.htm> i http://www.geocities.ws/orion47.geo/WEHRMACHT/HEER/Generalmajor/HENKE_GERHARD.html.

³⁰¹ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 139.

³⁰² **Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11 Knj. 3** Vojnoistorijski institut, Beograd 1976, br. 24.

stignu nova pojačanja na mostobran. Štab Fronta je odbacio ovaj predlog Štaba III. armije zbog trenutne situacije na mostobranu kod Donjeg Miholjca, dajući time očigledno operativnu prednost mostobranu pred frontom 1. bugarske armije. Ovo bi se, svakako, moglo prihvati i u tom trenutku, ali ne i koji dan kasnije kada je taj mostobran već bio praktično likvidiran i kada je sa njega neprijatelj počeo da skida svoje delove i prebacuje na bolmanski. Mostobran kod Donjeg Miholjca nalazio se u bližoj operativnoj pozadini 57. sovjetske armije u Južnoj Mađarskoj, pa je prema tome, u toj situaciji, bio i daleko opasniji za jedinice 3. ukrajinskog fronta.

Teško je, međutim, shvatiti zašto ni posle 18. marta, tj. posle konačne likvidacije mostobrana kod Donjeg Miholjca i izboćine kod Torjanaca na bolmanskom mostobranu, nije odmah preduzet opšti napad naših, sovjetskih i bugarskih snaga. Taj napad je konačno utvrđen za 21. mart u 4 časa, ali je depešama našeg Generalštaba i Štaba 3. ukrajinskog fronta pomeren tek za 22. mart. Neprijatelj, međutim, nije sačekao naš napad. On je u toku noći 20/21. marta otpočeo svoje izvlačenje sa mostobrana i time izbegao konačno uništenje. Može se zahvaliti samoinicijativi i budnosti naših jedinica da neprijatelj nije ipak nekažnjeno napustio levu obalu Drave".³⁰³

Slika 64 - Učenici OŠ Bolman sa svojim učiteljima i gostima na otvaranju Spomenika u Bolmanu 29. XI. 1963.

Iznosimo ovdje i analizu borbi u Bolmanskoj bici koju daje **Sreta Savić – Kolja**, komandant 51. divizije, koja je u njoj učestvovala i čije su jedinice odigrale značajnu ulogu u samoj bici.

Sreta Savić navodi kako nije trebalo doći do iznenađenja napadom neprijatelja jer su sve jedinice i štabovi bili na vrijeme upozorenji.

³⁰³ **Božić, Nikola**, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvodanska udarna brigada)*, Novi Sad 1989, str. 592-593.

Protivnapadi jedinica 16. divizije nisu bili efikasni jer su izvođeni slabim snagama, postupno po pristizanju pojedinih brigada i divizijske rezerve i to na raznim pravcima i vremenski nekoordinirano. Osim toga korpusna rezerva – 51. divizija – bila je previše udaljena od najosjetljivijeg odbrambenog odsjeka i najvjerovatnijeg pravca napada neprijateljskih glavnih snaga. U trenutku napada bila je udaljena od njega 15 do 30 kilometara. Smatra dalje da je i divizijska rezerva bila predaleko. Pored toga što je bila predaleko, korpusna rezerva pokrenuta je dosta kasno i to dva puta s po dvije brigade i s vremenskim razmakom pristizanja od čitavih 16-20 časova.

Već 6. marta u 10 sati bilo je jasno da su kod Bolmana napadale glavne neprijateljske snage. Samo uvođenje korpusne rezerve u borbu nije bilo efikasno. Ona je uvođena po brigadama pa i po bataljonima. Njeni napadi, osim toga, nisu bili usmjereni na neprijateljske bokove, već na čelo fronta. Uvođenje korpusne rezerve po dijelovima, u razno vrijeme i na raznim mjestima, dovelo je do miješanja jedinica, što je negativno utjecalo na tok borbe.

Smatra dalje da je na Bolmanskom mostobranu neprijatelj promijenio svoju uobičajenu taktiku i napade na sve važnije objekte izvodio je noću ili pred samu zoru, zbog čega su jedinice 12. korpusa bile prinuđene raditi obratno, tj. napadati danju po brisanom prostoru, što obično nije bilo uspješno. Jedinice 12. korpusa, osim toga, još uvijek nisu dovoljno shvaćale potrebe ukopavanja, maskiranja, uzimanja zaklona, još uvijek je u pitanju bila nedovoljna obučenost u rukovanju oružjem. Zajedničko dejstvo pješadije i artiljerije nije bilo koordinirano, gađani su pogrešni ciljevi i to je izazivalo nesigurnost kod pješadije.

Savić smatra da artiljerija u cjelini nije dovoljno iskorištena, uglavnom zbog nedovoljnog iskustva u ostvarivanju koncentracije vatre na pravo mjesto, u pravo vrijeme i objedinjeno iz artiljerijskih oruđa više baterija ili diviziona. Naglašava dalje da je sadejstvo između pješadije i avijacije bilo sasvim dobro. Avijacija je od prvog do zadnjeg dana borbi na Bolmanskom mostobranu bila neumorna i aktivna, djelovala je u posrednoj i neposrednoj podršci pješadiji, gađala je neprijateljske kolone, komunikacije, prelaze preko rijeke Drave i nanosila neprijatelju gubitke i pomagala pješadiji da lakše izvrši zadatke.³⁰⁴

Posebno se osvrćemo na ulogu 7. brigade, koja se direktno borila na sektoru Bolmana, a u kojoj su se borili i Bolmanci **Vidoja Kovačević** –

³⁰⁴ **Savić**, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974, str. 140-144.

Vico, Vlade Stajević – Kruščar i drugi.

Slika 65 - Vidoja - Vico Kovačević (prvi zdesna) s Radomirom Dvorničem i folklorom iz Bolmana - Spomenik u Bolmanu 1963.

O ulozi 7. brigade u Bolmanskoj bici iznosimo podatke koje daje **Nikola Božić**:

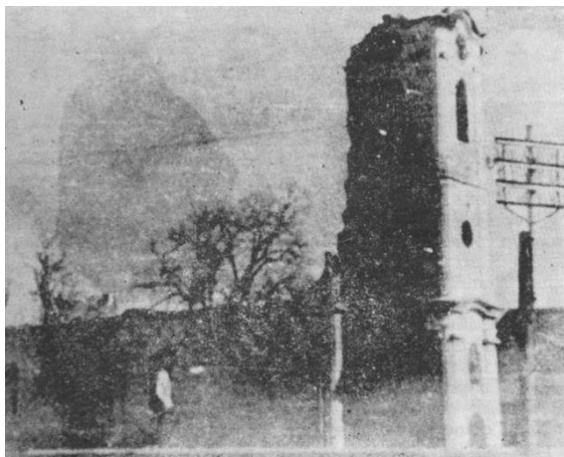
Sedma brigada je za tri dana, od 7. do 9. marta 1945. godine, na neprijatelja ispalila 232.677 zrna iz lakog pješadijskog naoružanja. Ovo dovoljno govori o tome da se Sedma brigada nalazila u žarištu bitke i na glavnom pravcu neprijateljskog udara, na samom vrhu njemačkog udarnog klina. Upornom odbranom Sedma brigada je doprinijela ne samo da se otupi i zalomi vrh njemačkog klina, koji je prvobitno bio usmjeren preko njenih položaja, nego i da se on konačno slomi i usmjeri drugim pravcima. Položaji na koje je Sedma brigada raspoređena odmah po uvođenju u borbu, ostali su u njenim rukama sve do kraja bitke. Neprijatelj u njih nije uspio da se uklini niti da ih ugrozi ni u jednom trenutku. Sedma brigada je silovito jurišala na Bolman u kome se nalazilo težište neprijateljske odbrane na mostobranu. Oko Bolmana se nalazio velik broj bunkera od armiranog betona, utvrđenih minskim poljima i žičanim preprekama, kroz koje je Sedma brigada uspijevala prodrijeti u Bolman, u sam čvor neprijateljske odbrane. Poseban doprinos pružio je 4. bataljon i 2. četa 2. bataljona Sedme brigade kod Ciglane na putu Bolman – Petlovac, kada je neprijateljski udarni klin vraćen sa Ciglane na raskrsnicu puteva. Sedma vojvođanska brigada u Bolmanskoj bici nije imala slabih mjesta, nije imala ni jednog nestalog borca, neprijatelj nije uspio da preotme ni jednu pušku, rov ili položaj.³⁰⁵

³⁰⁵ **Božić, Nikola**, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 354-355.

3. Bolman poslije bitke

Iako se znalo da slijedi neprijateljsko forsiranje Drave, nije se ništa poduzelo da se Bolman, Majške Međe, Baranjsko Petrovo Selo i Novi Bezdan evakuiraju, ako ni zbog čega drugog bar zbog toga da dobra (stoka, pšenica, stočna hrana) ne padnu u ruke Nijemcima i ne posluže im za popunu zaliha. Ovako je njemačka 11. divizija imala dovoljno vremena da iz Bolmana popuni rezerve hrane za komoru. Nijemci su odmah počeli kupiti stoku i ostalo što im je trebalo, doduše uglavnom iz napuštenih kuća. Uzeli su ono što su htjeli i iz kuća gdje je netko bio. Ako im nisu dali dobrovoljno to što su tražili, uzeli su to silom. Po pričama iz sela, desio se i slučaj da su Nijemci izudarali kundacima pušaka stariju ženu koja im nije htjela dati živad.

Postoji popis o tome kakve su štete pretrpjeli stanovnici Bolmana za vrijeme rata i okupacije. Popis je sačinjen krajem maja 1945. godine i nalazi se u arhivi Pravoslavne crkvene opštine i parohije bolmanske. U popisu su navedene osobe i vrsta zločina ili štete koju su pretrpjeli, kao i tko je počinio zločin ili štetu. Popis završava rednim brojem 495, a odnosi se na cijelo vrijeme rata, kao i na sve stanovnike Bolmana, ne samo one pravoslavne vjere. Što se tiče zločinā i štete koju je počinila njemačka vojska, navode se uglavnom "pljačka", "oštećenje kuće", "uništenje kuće", "ubijena stoka", a u slučaju Jove Bojanina naveden je "pokušaj ubistva". Nije jasno tko je sačinio taj popis. Iako na njemu nema potpisa, vjerovatno ga je napravila sama Crkvena opština Bolman jer u to vrijeme više nisu postojale političke vlasti bivše Opštine Bolman, već je vlast bila u rukama Narodnog odbora.

Slika 66 - Srušeni bolmanski Hram svetih apostola Petra i Pavla - mart 1945.

O tome kako je izgledao Bolman nakon Bolmanske bitke **Radovan Stojanović** je ispričao ovo:

"Ja sam u vrijeme Bolmanske bitke bio u vojski u_Sombor', a kasnije na Sremskom frontu. Poslije završetka rata, u_maj', moja_j' jedin'ca došla u Baranj' i uspostav'la graničnu linij' od Dunava do Drave. Došli smo do Draža i tu_j' otišo, da_l' jedan vod il' dva, da uspostave graničnu linij'. Kad smo došli do Branjine, osto_j' dio jedin'ce. Ja i moj drug Pavo iz Luča bil' smo vodič' od željezničke stan'ce Beli Manastir pa u pravcu Drave, sve do iza Torjanaca, iza rijeke Boroš, tamo_j' bila zadnja karaula. Došo sam nakon toga, sutra ili prek'sutra kuć', došo sam u Bolman.

Od Spomenika sam išo kroz Bolman, kroz Cigane³⁰⁶ do našeg salaša.

U_Bolman' se nije moglo disat' od smrada, paljev'ne i crknuti' životinja. Bio_j' to maj, poslije Uskrsa, dan-dva. Bolman je smrd'jo, nis' mogo proć' kroz selo od izgoreli' greda, mrtve stoke, nis' ljud' stigli sve sprem'ti. Bolman, svaka kuća ili druga kuća bila_j' porušita ili zapalita, ko sad kad pokazuju Vukovar. Kera nisam vid'jo u_Bolman', svuda, skroz, kroz cijelo selo, do_Cigana."

Pitanje je što bi se desilo stanovništvu Bolmana i koliko bi nastradalo od Nijemaca da nije pobjeglo. U selu je ostalo tek nešto starijih osoba, koje su čuvale imovinu ili koje zbog bolesti jednostavno nisu mogle pobjeći.

Slika 67 - Članovi DVD-a Bolman na počasnoj straži prije otkrivanja spomenika - Bolman 1963.

Osim što su svoje zalihe popunjavali u Bolmanu i drugim mjestima koje su okupirali, a nisu ih donosili iz Slavonije odakle su došli na

³⁰⁶ **Cigani** – dio naselja Bolman. Nalazi se u južnom dijelu sela i put do Sepeža i Gakovca vodi pokraj tog dijela. Tu se nekad nalazilo stotinjak kućeraka u kojima su živjeli Romi.

mostobran, Nijemci su dopuštali pljačkašima da pljačkaju Bolman, bez obzira što se radilo o području gdje su se odvijale borbe i koje je bilo blizu prvim linijama. Pljačkaši su obično dolazili noću i odvodili stoku, odnosili žito, kukuruz i drugu stočnu hranu, vrednije stvari iz kuća i slično. Iako se dobro znalo odakle su dolazili pljačkaši, da su dolazili iz slavonskih mjesteta u kojima se nalazila njemačka 11. divizija prije forsiranja Drave, poslije Drugog svjetskog rata – kako bi se sačuvalo bratstvo i jedinstvo – govorilo se da su to sve odnijeli Nijemci. U Bolmanu za te pljačke nisu krivili ni jedno slavonsko selo, već je stav bio da su to radili oni "koji idu kup'ti", a takvih je bilo svuda, "to_s' tak'i ljud', idu u tude kup'ti". Po pričama iz sela, pljačkaši ipak nisu otimali ni od koga, uzimalo se samo tamo gdje nije bilo nikoga, a gdje je netko bio kod kuće, nije se otimalo.

Kako je bilo u Bolmanu nakon završetka Bolmanske bitke ispričala je i **Ankica Stojanović**:

"Kad smo se vratili u selo, to_j' bilo strašno za gledati'. Vratili smo se kad je borba bila gotova, ja i mama i seka-Savinka³⁰⁷. Sve izgorelo, porušito, smrđi garež i stoka. Naša pajta izgorela, Brat'na³⁰⁸ stoji, čardak samljeven od bacača iz Kačvole, val'da_j' bio neka meta. Kad Brate ni crijepe nije bilo na_kuć'. Máma_j³⁰⁹ govorila da_j' bilo strašno dok je bila borba. Svaki dan je pucalo, svi pendžer' su bil' polupan'. I dok je bila borba, nekak' su pekli lebac i ložili lebnu peć.

S Nijencima nije bilo problema. Još su liječili ranjenike koji_s' ostali'. Ne_b' moj djeda ni umro da_j' osto u Bolman' kod_kuće. Pred_kraj borbe su dolazili civil' i kup'li. Nama_s' krav' odvel' i'_štale. To nije vojska odvela, već civil'. Zadnja_s' vrata od_štale bila okrenuta Darovcu³¹⁰. Tuda_s' otvorili štal' i odvel' krav'. Kad je máma došla uj'tru, nema krave, odvedena. Dolazili_s' u doljnje dijelove sela i odnosili šta nađu. To se poslije nalazilo po_vašari: sukneni' čaršapā i svega drugog što_s' poznal' da_j' odnijeto.

Poslije bitke smo bil' evakuisani' u Kozarac."

Kako su se snalazili ljudi u selu da im netko ne pokrade žito, ispričao je

³⁰⁷ **Savinka Prokić** iz Bolmana, supruga Živka Prokića, mati Đorđa Prokića i Đurđije Dvornić (udate u Popovac).

³⁰⁸ **Brato** – nekad čest bolmanski naziv za oca ili strica. Ovdje se misli na Ankicinog strica Mitu Bojanina.

³⁰⁹ **Máma** (s dugosilaznim naglaskom) – baka, a ne na majku, u ovom slučaju očeva mati

³¹⁰ **Darovac** – kanal sa zapadne strane Bolmana.

Radovan Stojanović:

"Dok su Nijemci bil', dolaz'li s' iz_prijeka da pljačkaju. Kod nas je na tavan' bilo žita, dva vagona. Djeda_j' uzo jastuk od perja i bac'jo perje po žit' i ugaz'jo da ne mogu ran'ti stoku, moradu redit' žito. Ostav'li s' to na mir' i nis' odnijel'. Kad su došli partizan', angažoval' su djed' da ih vodi do Drave."

Što od stoke i drugih dobara u Bolmanu nije uništeno bombardovanjem i pucnjavom, odnijeli su Nijemci, oni "iz_prijeka" ili je jednostavno trebalo oslobođiocima isto tako za popunu komore.

Svoje sjećanje što se dešavalo "kad je došlo oslobođenje" ispričao je i **Vidoja Bijelić**.

*"Kad je došlo oslobođenje, onda_s' partizan' bil' po sel'. Prećeral' su Nijemce preko Drave. Moja baba_j' pekla lebac taj dan i no'sla partizan'ma da jedu mekan lebac. Partizanski kuvar, **Bore** se zvao, mijes'jo_j' i peko kolačiće na masti³¹¹. Ja sam tu bio pored njega i jeo i ja ti' kolačića.*

*Sjede tak' partizan' u_našoj avlij', a jedan partizančić ide po avlij', nešt' tuva³¹² i gleda po avlij'. Djeda **Damjen** ide za_njim, a on pita djed' je_l' ima tester', ono gudalo. Kaže njem' djeda: – Imam! – Daj 'vam'! – Dade njem' djeda tester' i gleda šta će bar s testerom. Partizančić ode do čardaka, a na_čardak' pod strejom bio_j' objesit' jaram za volove. On skide jaram i rezaće ga. Djeda kaže: – Šta_ 'š to? – Pa, kaže, sve se mora uništit' što mož' neprijatelj' koristit'. – Ne_ 'š ostav'ti taj jaram, Božić ti tvoj, busne djeda na njega. – Pa Nijemac došo od Berlina brez jarma, sad će on moj jaram koristit', sad mu treba baš moj jaram. Ne_ 'š ostav'ti to! – Ostav'jo_j' jaram i otišo iz avlike. Gledaju to oni partizan' što_s' jel' lebac pa se smiju. – Otišo_j', kažu djedi, taj koji_j' čeo prerezat' jaram".*

Svaka porodica iz Bolmana osjetila je na ovaj ili onaj način Bolmansku bitku, koja je utjecala na njihove subbine. Sudbinu svoje porodice nakon Bolmanske bitke opisala je **Justina Novaković** (rođena Nedić):

"Kad je prošla Bolmanska bitka, moj brat Stevan došo_j' u Bolman viđet' naš' kuć'. Kuća_j' bila od tri sobe. Prva soba_j' bila srušita od granate, porušit je bio krov i oštećeni zidov'. Poslige_j' to brat oprav'jo. Mama, brat i ja dobil' smo švapsku kuć' u Kačvol' (Jagodnjaku, op. J.N.) i bil' smo tu mjesec i po dana. Mat' nam se razboljena, dobila_j' upal'

³¹¹ **Kolačići na masti** (zapravo *kolačić' na masti*) – bolmanski izraz za krofne.

³¹² **Tuvati** (zapravo *tuvat'*) – bolmanski izraz za "hodati okolo i nešto tražiti".

pluća. Išla_j' doktor', ali nije bilo lijeka. Umrla_j' uoč' Dova³¹³ i saranita_j' tu, u_Kačvol'. Tak' sam u_rat' ostala bez roditelja. Poslije rata_j' bila neimaština, ništ' nemaš. Ko dijete bez roditelja uzela me tetka-Pela³¹⁴ i živ'la sam u Gornjanskom sokak' dok se brat nije ožen'jo. Dok je on bio u vojsci u_Niš', ja i njegova žena Ljup'ca, od 1948. god'ne, živ'le smo same. Obilaz'li su nas djeda-Zbrka³¹⁵ i Joško Everle³¹⁶. Teško_j' bilo dok brat nije izuč'jo za zidara i počo radit'."

Porušenom i opljačkanom Bolmanu i drugim selima gdje se odvijala bitka nova država, i sama opljačkana od fašista i njihovih pomagača, teško da je mogla pomoći. Ostalo je da se svatko snađe kako zna i može.

Slika 68 - Justina Novaković, rođena Nedić - Bolman 1955.

4. Sjećanje

U znak sjećanja na "krvave dane bolmanske" palim borcima podignuta su dva spomenika na području Bolmana te spomenici u drugim mjestima gdje se bitka odvijala.

³¹³ **Dove** – u Bolmanu naziv za crkveni praznik Duhove. - **Духови, тројице, тројчиндан или педесетница** (грч. πεντηκοστή pentekostē - педесети дан) хришћански је празник којим се прославља силазак светог Духа на апостоле у Јерусалиму, 50 дана након Христовог Васкрсења.

Одатле и израз прослава педесетнице, пентекoste итд. Izvor:

[https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%85%D1%85%D0%9E%D0%9F%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%9E%D0%9A_\(%D0%BF%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%9E%D0%9A\).](https://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%85%D1%85%D0%9E%D0%9F%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%9E%D0%9A_(%D0%BF%D0%A1%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%9E%D0%9A).)

³¹⁴ Pela – **Pelagija Bošnjak** (r. Jakić; Bolman, 1894-1964), rođena sestra Justininog strica Milana Jakića i oca Jovana Nedića.

³¹⁵ Nadimak **Stevana Popovića** (Bolman, 1903-1976), koji je u mlađim godinama imao nadimak "Brk", kasnije "Zbrka" i u starosti "Djeda Zbrka". Izvor: Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 18.

³¹⁶ **Josip – Joško Everle**, zvan "Everla" (Bolman, 1928-1976), bolmanski kovač, muž Anke Everle (r. Kovačević), otac Zlate Jeličić i Luke Everlea.

Bolmanski spomenik

Centralni spomenik podignut je na koti 92 – na raskrsnici puteva Bolman – Baranjsko Petrovo Selo – Petlovac, gdje su se odvijale najteže borbe za vrijeme Bolmanske bitke. Spomenik je podignut 1951. godine. "Narod i Savez boraca NOR Općine Beli Manastir je 1951. godine podigao monumentalni spomenik i kriptu palim borcima III armije JA na raskršću puteva.

Slika 69 - Spomenik šezdesetih godina.

Kripta istovremeno služi i kao baza spomeniku i pentagonalnog je oblika, uređena od betona i uokvirena spolja betonskim parapetom. Visoki postament, odnosno dvostepeni stub kvadratične osnove koji nosi skulpturu borca izlivenu u bronzi, zidan je od pravilno tesanih i glaćanih kamenih kvadera. Sa južne strane pri vrhu prvog stepena postamenta utisnut je reljef također izliven u bronzi, koji predstavlja grupu boraca u dinamičnom pokretu i sa uzvitlanom zastavom u pozadini, dok je na vrhu drugog stepena postamenta fiksirana stojeća figura borca sa zakoračenom desnom nogom naprijed i raširenim i uzdignutim rukama, desne otvorene šake, a u lijevoj čvrsto drži vojničku pušku kao simbol pobjede nad neprijateljem. Košulja na

Slika 70 - Spomenik sedamdesetih godina

figuri borca je zavrnutih rukava do lakata, zakopčana tako da se vide široko obnažene grudi borca, na osnovu čega je autor **Nikola Kečanin**³¹⁷ i kod skulpture i kod reljefa postigao snažne realističke efekte pobjednika.

Ispod reljefa sa južne strane prvog stepena postamenta na kamenim kvaderima uklesan je latinicom prigodni tekst sa **Davičovim**³¹⁸ motom – za život, život sam dao, dok je s lijeve strane postamenta na istoj visini isti ovaj tekst samo u ciriličnom pismu. Na desnoj strani je tekst na mađarskom jeziku, stihovi Š. **Peteфија**³¹⁹ a na zadnjoj strani uklesan je tekst na slovačkom jeziku, pjesnika³²⁰ **Chalupke**.^{"321}

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture je 1971. godine Rješenjem utvrdio da spomenik ima svojstvo spomenika kulture i upisao ga u Registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku.

Može se reći da je spomenik, bar jednim dijelom, zaista podigao narod jer je novac za njegovu izgradnju prikupljan dobrovoljnim prilozima. Svi darodavci dobili su i zahvalnicu, koja je svjedočila da su dali novac za izgradnju.

Slika 71 - Oštećeni reljef na Spomeniku

³¹⁷ **Nikola Kečanin** (rođen u Čepinu; 1913-1985), akademski kipar; radio je kao profesor likovnog odgoja u daruvarskoj gimnaziji "Maršal Tito". Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Nikola_Kečanin. Više podataka o Nikoli Kečaninu i njegovim djelima može se pročitati u knjizi Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 212, napomena broj 274.

³¹⁸ **Oskar Davičo** (1909-1989), srpski pjesnik jevrejskog porijekla.

³¹⁹ **Šandor Petefi** (mađ. *Petőfi Sándor*; 1823-1849), mađarski pjesnik, rođen kao Aleksandar Petrović (mađ. *Petrovics Sándor*).

³²⁰ **Samo Chalupka** (1812-1883), slovački romantički pjesnik.

³²¹ Rješenje Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku od 8. V. 1971. godine, broj: UP-I-03-279/-1970. Iz arhive Općine Jagodnjak.

Spomenik je nekoliko puta obnavljan i dograđivan. Kad je podignut 1951. godine, imao je stepenice i dva postamenta te reljef na južnoj strani spomenika, onoj koja je okrenuta prema Bolmanu.

Sedamdesetih godina dograđena je kripta i baza spomenika pentagonalnog oblika, sagrađen betonski parapet i na postamentu podignuta skulptura borca, izlivena u bronzi, te su stavljeni natpisi. Spomenik i stepenice 1983. godine obloženi su mramornim pločama crne boje, na kojima su obnovljeni i natpisi.

U dva navrata, 1999. i 2000. godine, spomenik je vandalski oštećen. Razbijene su mramorne ploče s natpisom na ciriličnom i latiničnom pismu, dok je ploča s natpisom na mađarskom jeziku oštećena. Oštećen je i reljef na spomeniku, dok su mramorne ploče na stepenicama razbijene.

Slika 72 - Figura borca na Spomeniku

Općina Jagodnjak nastojala je da se spomenik popravi, u čemu je imala podršku Konzervatorskog odjela u Osijeku. Tek je 2012. godine sačinjen Projekt uređenja spomenika, kojeg je izradio **Zdenko Pauk**, arhitekt iz Osijeka. Po navedenom projektu su 2013. godine obnovljene mramorne ploče i natpisi na postamentu, kao i obložene stepenice postamenta mramornim pločama. U 2014. godini popravljen je zid kripte – pretprostor zajedničke grobnice na spomeniku.

Spomenik je obnovljen uz podršku i pomoć Konzervatorskog odjela u Osijeku, posebno višeg savjetnika u tom odjelu **Drage Kretića**, i to sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Općine Jagodnjak.

Spomenik u selu (pred Zadrugom)

U Bolmanu, u parku ispred zgrade Poljoprivredne zadruge Bolman, podignut je spomenik palim borcima narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora. Spomenik ima oblik trostrane prizme, visok

je 3,92 metra, s prednje, sjeverne strane, nalazi se petokraka. Na stranama spomenika uklesana su imena palih boraca i žrtava

Slika 73 - Šandor Esterajher otvara spomenik u Bolmanu, 29. XI. 1963.

fašističkog terora. Lijevo od spomenika nalazi se spomen-ploča s natpisom: "Palim borcima narodno-oslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora", s potpisom "Narod Baranje" i uz datum "29. XI. 1963."³²² Spomenik je otkrio³²³ Šandor Esterajher³²⁴ 29. novembra 1963. godine. Ispod spomenika nalazi se grobnica u kojoj su sahranjene kosti palih boraca od 6. do 22. marta 1945. godine prenesene s grobalja u Majškim Međama, Luču i sa starog groblja u Belom Manastiru.

³²² Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 213-214.

³²³ Prema posveti iz fotoalbuma o otkrivanju spomenika u Bolmanu, iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir. Kao datum otkrivanja spomenika navodi se 29. novembar 1963. godine.

³²⁴ Šandor Esterajher (mađ. Österreicher Sándor; Baja, 1895. – Sremska Kamenica, 1975), mađarski revolucionar i baranjski društveno-politički radnik. Nakon propasti Mađarske Sovjetske Republike (1919) emigrirao je u Kraljevinu SHS. Poslije Drugog svjetskog rata obavljao je brojne istaknute dužnosti. Bio je, pored ostaloga, član Sabora Narodne Republike Hrvatske (NRH) od 10. aprila 1958. do 25. juna 1963. godine. Izvor: Taslidžić, Davorin (glavni urednik), *Beli Manastir : (od Drugoga svjetskog rata do suvremenoga doba)*, Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir 2015., str. 623.

Spomen-soba Bolmanske bitke u Bolmanu

Povodom proslave 40. godišnjice Bolmanske bitke obnovljen je bolmanski Dom kulture i tom prilikom je u njemu postavljen muzej pod nazivom Spomen-soba Bolmanske bitke. Spomen-soba je postavljena na prvom spratu, iznad tadašnje trgovine, u prostoru od približno 120 kvadratnih metara. Spomen-sobu je realizirao **Marinko Petrov**³²⁵,

borac 7. brigade u Bolmanskoj bici, kasnije zaposlen u Muzeju socijalističke revolucije Vojvodine (danas Muzej Vojvodine) u Novom Sadu, odakle je, vjerujemo, i donesena muzejska građa postavljena u toj spomen-sobi. Građa je sadržavala velik broj eksponata iz vremena same bitke: fotografije, zastave i trofejno oružje. Poseban prostor bio je posvećen Petefi-brigadi.

Slika 74 - Rudolf Jontović otvara Spomen-sobu Bolmanske bitke i Petefi-brigade - Bolman, 12. V. 1985.

Spomen-soba Bolmanske bitke otvorena je 12. maja 1985. godine, kad je održana centralna proslava 40-godišnjice Bolmanske bitke, a otvorio ju je **Rudolf Jontović**, nekadašnji politički komesar Petefi-brigade, a u vrijeme otvaranja penzionisani general.

Tom prilikom izdana je i prigodna knjižica *Bolmanska bitka*³²⁶, čiji je autor također **Marinko Petrov**. Knjižica ima 16 stranica u boji i sadrži slike same Spomen-sobe i kratak opis Bolmanske bitke.

³²⁵ **Marinko Petrov** (Begeč, 1929. – Begeč, 1993), kurir Štaba 7. vojvođanske brigade, kasnije autor tri knjige: *U redovima VII vojvođanske : (doživljaji brigadnog kurira)* (1974. godine), *Pakao na Dravi : Belišće - Bistrinci, decembar 1944 - april 1945* (1979) i *Na Baranjskom ratištu : (1944-1945)* (1982). Bio je zaposlen u Muzeju socijalističke revolucije Vojvodine u Novom Sadu.

³²⁶ **Petrov, Marinko**, *Bolmanska bitka : 6. mart 1945. – 21. mart 1945. [katalog izložbe] / ekspozicioni plan i realizacija spomen-sobe Bolmanske bitke Marinko Petrov; fotooprema i slajdovi Stevan Majstorović; lektura Pero Matić, prof., [Bez izdavača], [Bolman 1985.]* (štampa: OOUR Štamparija SNP, Novi Sad).

Spomen-soba Bolmanske bitke bila je otvorena za posjetioce do 1990. godine, nakon čega je dio eksponata uklonjen, a prostor oštećen i devastiran. Preostale slike i mape sačuvane su u arhivi Općine Jagodnjak, s namjerom da se ponovo postavi Spomen-soba Bolmanske bitke, što je i učinjeno u martu 2015. godine.

Obilježavanje godišnjica

Preživjeli borci i njihove organizacije, najviše oni iz Petefi-brigade i 7. brigade, uz učešće lokalnog stanovništva, obilježavali su godišnjicu Bolmanske bitke svake godine krajem mjeseca marta, obično onog vikenda koji je najbliži 22. marta, uglavnom prije 22. marta. Samo iznimno, kao na primjer 1985. godine, obilježavanje je bilo nekog drugog datuma.

Centralno polaganje vijenaca i prigodni govor održavali su se kod centralnog spomenika, a pojedine delegacije posjećivale su i ostale spomenike (Bolman, Baransko Petrovo Selo, Petlovac) i tamo polagale vijence.

Slika 75 - Vidoja - Vico Kovačević prima plaketu od Koste Nadža na proslavi u Bolmanu 12. V. 1985.

Velika proslava godišnjice bitke održana je 12. maja 1985. godine. Toga puta centralna proslava 40-godišnjice bila je u Bolmanu. Prisutno je bilo više od deset hiljada ljudi, a govor je održao **Kosta Nadž**, nekadašnji komandant III. armije. Tom prilikom otvoreni su obnovljeni Dom kulture u Bolmanu, Spomen-soba Bolmanske bitke (sa Spomen-sobom Petefi-brigade), kao i novosagrađena Osnovna škola u Bolmanu.

Godišnjica bitke obilježavala se sve do 1991. godine. Potom se činilo da su antifašistički borci iz Bolmanske bitke zaboravljeni, posebno nakon što je i sam spomenik vandalski oštećen.

Zasluge za ponovno obilježavanje Bolmanske bitke, kao i za ponovno

uspostavljanje i njegovanje tradicije obilježavanja značajnih događaja iz NOB-a u Baranji, pripadaju profesoru **Nikoli Živkoviću** i **Nikoli Opačiću**³²⁷. Oni su radom u Udrudi antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir ponovo pokrenuli okupljanja antifašista i polaganje vijenaca na spomeniku u Batini na godišnjicu Batinske bitke, na spomeniku Crvenoj armiji u Belom Manastiru povodom Dana pobjede nad fašizmom i na spomeniku u Bolmanu na godišnjicu Bolmanske bitke. Sam Opačić o tome kaže: "Te značajne događaje i datume iz Drugog svjetskog rata, poslije ovog zadnjeg rata izazvanog raspadom Jugoslavije (1991-1995), počeli smo obilježavati nas nekolicina iz Belog Manastira i Bolmana, a onda i iz Osijeka, da bi danas na obilježavanju godišnjice Bolmanske bitke bilo prisutno i više stotina građana iz Baranje, Slavonije, Zapadnog Srijema i Vojvodine". Nakon što se u proslave uključila Udruga antifašističkih boraca i antifašista Osijek, uključili su se i SUBNOR Srbije i SUBNOR Autonomne pokrajine Vojvodine, kao i predstavnici ambasada Rusije i Ukrajine. Nikola Opačić posebno ističe da se te aktivnosti ne bi mogle održati bez aktivnog učešća Zajednice udruga antifašističkih boraca i antifašista (ZUABA) Osječko-baranjske županije iz Osijeka.

³²⁷ **Nikola Opačić** (Smilčić kod Benkovca, 25. XII. 1945), potpredsjednik Saveza antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske (SABA RH), predsjednik Zajednice udruga antifašističkih boraca i antifašista Osječko-baranjske županije (ZUABA OBŽ) i predsjednik Udruge antifašističkih boraca i antifašista (UABA) Beli Manastir.

Potiče iz porodice koja je dala nekoliko učesnika NOB-a. Osnovnu školu završio je u Erdeviku kod Šida (Srbija), a Školu učenika u privredi (ŠUP) u Belom Manastiru. Zalažući se za njegovanje i očuvanje tradicija NOB-a, bio je jedan od osnivača UABA Beli Manastir. Svojim djelovanjem zalaže se za očuvanje spomeničke baštine Baranje podignute u čast boraca NOB-a. Godine 2007. počinje s aktivnim obilježavanjem događaja iz NOB-a vezanih za Baranju polaganjem vijenaca na Batinski spomenik, Spomenik Crvenoj armiji u Belom Manastiru i Spomenik u Bolmanu.

Za svoj rad dobio je niz priznanja, od kojih navodimo ona najvažnija: odlikovanje **Red Stjepana Radića** (2013. godine) kojim ga je odlikovao tadašnji predsjednik Republike Hrvatske **Ivo Josipović**, **Medalja borca** SUBNOR-a Srbije, **Gramota** (na ruskom: povelja; 2014) kojom ga je odlikovao izvanredni i opunomoćeni veleposlanik Ruske Federacije u Republici Hrvatskoj **Robert Markarjan** (rus. *Роберт Вартанович Маркарян*) povodom 70. godišnjice Batinske bitke, **Priznanje za izvanredne zasluge** (2009) koje mu je dodijelila SABA RH, **Povelja** SUBNOR-a AP Vojvodine (2011) za njegovanje tradicije NOB-a, **Povelja** Grada Belog Manastira (2015).

Podršku obilježavanju godišnjice Bolmanske bitke daje i Općina Jagodnjak. To obilježavanje u početku se odvijalo skromno i uz mali broj učesnika, ali mu se vremenom pridaje sve veći značaj i povećava se broj učesnika. Vijence u ime Općine Jagodnjak polagali su načelnik **Andelko Balaban** iz Jagodnjaka te Bolmanci – danas obojica pokojni – **Vladimir – Vlade Stajević**, tada jedini preživjeli bolmanski borac učesnik Bolmanske bitke, i **Radovan Stojanović**.

Slika 76 - Uništeni neprijateljski top, crtež Vladimira - Vlade Stojkovića

Stanovništvo Bolmana bilo je u izuzetnim ljudskim odnosima s partizanima koji su učestvovali u Bolmanskoj bici. "To_s' sve naša djeca!", govorili su i iskreno žalili poginule. Iako nisu bili skloni komunizmu i komunističkim proslavama, kada je bila riječ o obilježavanju godišnjice Bolmanske bitke, dolazio je sav Bolman. Svatko je želio još jednom sresti prijatelje iz ratnih dana, a ako ih nisu mogli sresti na proslavi, mogli su se bar raspitati za njih kod onih koji su došli u Bolman.

O tome kako su doživljavali ljude iz Bolmana piše **Melanija Šević**³²⁸, nekada pisar u sanitetu 7. brigade, kasnije profesor u Bečeju. Povodom obilježavanja godišnjice Bolmanske bitke, 17. marta 2012. godine uputila je pismo, čije dijelove ovdje navodimo:

³²⁸ **Melanija Šević** (12. VI. 1923. – 19. XII. 2013), rođena u Molu kod Ade (istočna Bačka). U partizane je stupila 9. oktobra 1944. godine, a bila je u Šajkaškom odredu i u 7. vojvođanskoj brigadi. U brigadi je bila pisar u sanitetu. Poslije rata radila je kao profesor u Bečeju. Za učešće u NOB-u odlikovana je Medaljom za hrabrost, Medaljom zasluge za narod i Ordenom zasluge za narod sa srebrnim zracima. Podatke o svojoj sestri Melaniji dao nam je njen brat **Mihajlo Šević** iz Bečeja, Novosadska 3. Podatke smo dobili zahvaljujući SUBNOR-u Bečeji i Nikoli Opačiću.

"Poštovani borci, poštovani građani, dragi naši Bolmanci

Prošlo je više od pola veka od kada smo u novembru 1944. godine oslobodili Baranju i ušli u Bolman. Čitavog života, pri našim susretima, mi smo u našim uspomenama i srcima nosili ljubav i zahvalnost građanima Bolmana koji su nas dočekali i primili kao svoju decu. Oni su sa borcima, a posebno sa ranjenicima, delili sve što su imali, bdeli su nad nama.

(...)

Malo nas je ostalo živih i želja nam je da na ovoj svečanosti, u ovim trenucima uzbudjenja i dubokih emocija zahvalimo na ovim darovima čovečnosti i nesebičnosti iz slavnih dana naše velike NOB-e. Njihovi potomci neka čuju o držanju, hrabrosti i nesebičnosti svojih očeva, dedova i baka i neka ih prenose u ovim teškim vremenima na svoje potomke koji će nadvladati egoizam, samoživot i otuđenost u ovim olovnim vremenima. Ponesite se primerom vaših predaka, a njima neka je večna slava i hvala".³²⁹

Slika 77 - Melania Šević (1923-2013)

U trenucima kad je pisana ova knjiga ni **Melanija Šević** više nije bila među živima. Preostali su još samo neki borci Petefi-brigade te 7. i ostalih brigada koje su učestvovale u Bolmanskoj bici. A jedna od njih bila je i Osječka brigada, čiji se II. bataljon posebno istakao u borbi³³⁰ kod Bolmana. **Ivan (Ivica) Hranjec**, jedan od boraca te brigade, već teško bolestan, napisao je 1999. godine: "Drugovi! Ja sam teško

³²⁹ Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 559.

³³⁰ Prigodan referat koji je o Osječkoj brigadi napisao **Vid Medved** u Zagrebu 15. III. 1999. godine, str. 5. Referat se nalazi u arhivi ZUABA OBŽ, a ustupio ga je **Jovan - Jovo Nišević** (r. 1923), penzionisani pukovnik i učesnik NOB-a iz Osijeka.

bolestan, ne mogu više za vama koračati... i očekujem svaki dan da se sa vama rastanem i da se pridružim onima koji su davno pali i njihove kosti počivaju širom Domovine. Ja Vas posljednji put pozdravljam sa Smrt fašizmu - Sloboda narodu!"³³¹

Za vrijeme pripreme rukopisa ove knjige, 12. marta 2015. godine, umro je i **Radovan Stojanović** iz Bolmana, svjedok vremena Bolmanske bitke, o čemu je autoru knjige kazivao u septembru 2014. godine, što je i objavljeno u ovoj knjizi. Kad je počela Bolmanske bitke, on je bio u vojsci u Somboru, a kasnije se borio kao pripadnik JA na Sremskom frontu.

Slika 78 - Radovan Stojanović i Milan Jeličić polažu vijenac na Spomenik u Bolmanu 29. XI. 1963.

Potomci palih boraca i dalje dolaze posjetiti mjesto stradanja svojih roditelja ili predaka, iako je otada prošlo mnogo godina. Porodica **Ivana Goluba** (1916-1945) iz Tavankuta, borca 8. vojvođanske brigade, koji je poginuo u Bolmanskoj bici 9. marta 1945. godine, odlučila je potražiti mjesto pogibije te položiti vijenac na njegov grob.

U posjeti Bolmanu bila je njegova kćerka **Eržika Golub**, koja sada živi u Bačalmašu (mađ. Bácsalmás) u Mađarskoj, njen sin **László Baricz** (čitaj: *Laslo Barič*) te prevoditeljica **Valerija Petrekanić Koso**. U Bolman su stigli 5. oktobra 2013. godine u pratnji **Nikole Opačića**. Nakon što su razgledali spomenik u samom selu te porazgovarali s domaćinima, položili su vijenac na centralni spomeniku Bolmanske bitke, u čijoj su kripti sahranjeni poginuli borci. Nakon toga uputili su

³³¹ Isto, u prilogu referata.

se u Majške Međe kako bi im mještanin **Božidar Dulić** pokazao mjesto gdje se nalazi nadgrobni kamen podignut borcima Petefi-brigade, na kome imena nažalost više nisu čitljiva. Nismo je tada ni pitali pamti li svog oca jer je jasno da je bila dijete kad je poginuo. Njeno nastojanje da nakon toliko godina jednom ipak posjeti mjesto gdje joj je otac poginuo sve govori.³³² Gospođa Eržika Golub i njezin sin prisustvovali su i obilježavanju 70.-godišnjice Bolmanske bitke (21. marta 2015) i tom su prilikom također položili vijenac na centralni spomenik.

Slika 79 - Ivan Golub (Brdovec kod Zaprešića, 1916. - Majške Međe, 1945)

Slika 80 - Eržika Golub i njezin sin László Baricz polažu vijenac na Bolmanski spomenik na proslavi 70. godišnjice Bolmanske bitke - Bolman, 21. III. 2015.

Sjećanje na poginule i umrle saborce još uvijek čuvaju i rijetki živi borci iz Bolmanske bitke. Jedan od njih je i **Dragoljub Kapor**³³³ iz Subotice. U Bolmanu je bio na proslavi 70. godišnjice Bolmanske bitke 21. marta 2015. godine. Govoreći o sjećanjima na Bolmansku bitku, posebno je istakao trenutke koje, kako sam navodi, nikad neće zaboraviti. Bilo je to nakon bitke, kad su u Baranjskom Petrovom Selu

³³² Nedić, Jovan, *Na mjestu pogibije oca i djeda < Bolna sjećanja na Bolmansku bitku*, "Novosti", XIV, 722, 5do – Zagreb, 18. X. 2013. Isti članak objavljen je na web-stranici Općine Jagodnjak (10. X. 2013; http://www.jagodnjak.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1308:na-mjestu-pogibije-oca-i-djeda) te na web-portalu "Novosti" (22. X. 2013; <http://arhiva.portalnovosti.com/2013/10/kronika-39/>).

³³³ **Dragoljub Kapor** (89 godina), borac 3. bataljona 7. vojvodjanske brigade. Živi u Subotici.

sahranjivali pогinule borce. Borcima 14. vojvođanske (slovačke) brigade došle su u posjetu majke Slovakinje, noseći korpe od pruća u kojima se nalazila hrana. S položaja 14. brigade neke majke došle su na groblje da još jednom, prije sahrane, vide svoje sinove. Trenuci kad majke traže i nalaze svoje mrtve sinove, pokrivenе plahтом prije sahrane, njihova žalost i tuga, duboku su mu se urezali u pamćenje pa ih i danas jasno vidi. Navodi da nikad nije vidio da majke tako žale za svojom djecom kako su tada žalile Slovakinje.

**Slika 81 - Dragoljub Kapor i Vladimir - Vlade Stajević
na proslavi 70. godišnjice Bolmanske bitke - Bolman, 21. III. 2015.**

Prošlo je 70 godina od Bolmanske bitke, a Bolman nije zaboravio, a i ne treba da zaboravi, tu bitku i izginule antifaističke borce, čije kosti, unatoč svim pokušajima da se sahrane u grobnicama ispod spomenika, još uvijek leže i u nekadašnjim rovovima i u neobilježenim grobovima po bolmanskim njivama i šumarcima.

Jovan Lazić

"Kad prolaziš kroz Majške Međe, baci pogled na stranu lijevu. Kraj kuće stare, oveće, vidjećeš rano mladost uvelu"³³⁴, recitiralo se nekad u

³³⁴ Cijela pjesma glasi:

Kad prolaziš kroz Majške Međe,
baci pogled na stranu lijevu.
Kraj kuće stare, oveće
vidjećeš rano mladost uvelu.

Zastani, približi se,
tada pogled tužno skreni
i znaj da tu leži Jovan Lazić
mučki ubijeni.

spomen na **Jovana Lazića**, komunistu i revolucionaru, simbola antifašističke borbe i otpora okupatoru ne samo za Majške Međe i Bolman, već i za cijelu Baranju. Recitiralo se pokraj njegovog nadgrobnog spomenika, koji je bio s lijeve strane prtenog puta Bolman – Majške Međe, u dvorištu njegove nekadašnje kuće u Majškim Međama. Na tom mjestu spomen Jovanu Laziću i drugim žrtvama antifašističke borbe svakog 9. maja nekad su organizovale Osnovna škola Bolman i Mjesna zajednica Bolman.

Slika 82 - Vidoja Bijelić (prvi zdesna u prvom redu) i Bolmanci na proslavi Bolmanske bitke - Bolman, 29. XI. 1963.

70. godišnjica Bolmanske bitke

Bolmanska bitka najveća je bitka u Bolmanu i bližoj okolini ikada zabilježena u historiji i zaslužuje pažnju i mjesto u sjećanju.

U organizaciji Zajednice udruga antifašističkih boraca i antifašista Osječko-baranjske županije i Općine Jagodnjak 21. marta 2015. godine održano je obilježavanje 70. godišnjice Bolmanske bitke. Uz već tradicionalno polaganje vijenaca, održana je i svečana akademija u sali bolmanskog Doma kulture, uz prisustvo članova SUBNOR-a iz Apatina, Bečeja, Sombora, Sremske Mitrovice – Laćarka i Subotice, predstavnika antifašističkih udruga iz Belog Manastira, Borova, Osijeka, Požege,

Bio je mlad, odani komunista.

Volio je domovinu i svoj rodni kraj.

Baranja mu je u srcu bila oduvijek,
za svoj narod pogibe, druže, znaj.

Pjesmu je zabilježio **Božo Jeličić**, pravnik iz Belog Manastira, koji potiče iz Bolmana. Prepostavljamo da ju je napisala **Milena Bolmanac** iz Bolmana.

Slavonskog Broda, Trpinje i Vukovara. Prisutni su bili i **Damir Rimac**, izaslanik predsjednika Sabora Republike Hrvatske, saborski zastupnici iz redova nacionalnih manjina **Šandor Juhas** i **Veljko Kajtazi**, **Antun Kapraljević**, izaslanik Osječko-baranjske županija, **Jovan Jelić**, zamjenik župana Osječko-baranjske županije, **Živorad Simić**, generalni konzul, izaslanik Veleposlanstva Republike Srbije u Republici Hrvatskoj, **Vladimir Poljanin**, konzul, izaslanik Veleposlanstva Ruske Federacije u Republici Hrvatskoj, **Ivan Doboš**, gradonačelnik Grada Belog Manastira, **Deneš Šoja**, načelnik Općine Kneževi Vinogradi, predstavnici Zajedničkog veća opština (ZVO) iz Vukovara i mnogi drugi.

Tom prilikom otvorena je i obnovljena Spomen-soba Bolmanske bitke u bolmanskom Domu kulture.

I na kraju...

Prošao je i Drugi svjetski rat i svu vlast u zemlji preuzeala je komunistička partija, koja je odmah po osvajanju vlasti donijela nekoliko odluka kojima je neugodno iznenadila ne samo Bolman, već vjerujemo i mnoge pripadnike III. armije. Partija je bila i nestala, ali spomen na antifašističku borbu i borbu za slobodu protiv neprijatelja ostaje.

Bolman se nikad nije do kraja oporavio od posljedica te bitke. Bolmanci su, skupa s preživjelim borcima, iskreno žalili za poginulim antifašističkim borcima i žrtvama bitke i rata.

Od Bolmanske bitke prošlo je 70 godina. Odlaze posljednji preživjeli borci Sedme, Petefi i ostalih brigada koje su učestvovale u bici, kao i posljednji svjedoci te bitke iz Bolmana, Majških Međa, Novog Bolmana, Novog Bezdana, Baranjskog Petrovog Sela, Novog Nevesinja i Torjanaca.

Slava i čast svim antifašističkim borcima Bolmanske bitke, posebno onima palim u bici.

Sjećajući se njih, sjetimo se i onoga: **ratovi prolaze, samo borba za slobodu je vječna**.

O SLIKAMA

Slika na prvoj stranici korica – Borac bombaš. Crtež Vladimira – *Vlade Stojkovića* (vidjeti napomenu uz sliku 76).

Napomena: Na koricama je, dakle, **NASLIKAN BOMBAŠ**, a to je anagram (odn. premetaljka) s dvostrukom izmjenom (nš = kt) od naslova ove knjige: **BOLMANSKA BITKA**.

Slika na zadnjoj stranici korica – Bolmanski spomenik kako je izgledao 1971. godine (druga imena: *Spomenik /palim/ borcima Bolmanske bitke, Spomenik palim borcima u bitci kod Bolmana, Spomenik borcima Treće armije ili samo, Spomenik*).

Crnobijele slike (str. 9-132)

Slika 1 – Antifašistička borba – detalj s nekadašnje slike u Domu kulture Bolman. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 2 – Sreta Savić – *Kolja*. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 3 – Njemački plan ofanzive u martu 1945. Slika iz knjige: Schmidt-Richberg, Erich, *Der Endkampf auf dem Balkan*, Scharnhorst Buchkameradschaft GmbH, Heidelberg 1955.

Slika 4 – Maršal Fjodor Ivanovič Tolbuhin (prvi zdesna) poslije sastanka u Sigetvaru (Mađarska) 1945. godine; general-lajtnant Kosta Nađ (u sredini) s komandantom bugarskih snaga i general-lajtnantom Mihailom Nikolajevičem Šarohinom iz Crvene armije, u pratnji sovjetskih, jugoslovenskih i bugarskih oficira. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 5 – 8. vojvođanska brigada u B. P. Selu marta 1945. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 6 – Marko Peričin – *Kamenjar*. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 7 – Dušan Vukasović – *Diogen*. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 8 – Andrej Nikiforovič Vitruk. Slika s web-stranice <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f8/A.%20N.%20Vitruk.jpg/200px-A.%20N.%20Vitruk.jpg>

Slika 9 – Čekanje gostiju na proslavu Bolmanske bitke – Bolman, novembar 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 10 – Učenici Osnovne škole Bolman na otvaranju Spomenika u Bolmanu – Bolman 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 11 – Osmatračnica. Iz spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 12 – Borci 1. vojvođanske brigade na položaju kod Baranjskog Petrovog Sela. Položaji su bili na uskotračnoj pruzi Beli Manastir – Beremend – Šikluš. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 13 – Vojnici njemačke 11. divizije. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 14 – Čamac s neprijateljskim vojnicima. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 15 – Marko Peričin – *Kamenjar* sa štabovima 1. i 2. vojvođanske brigade. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 16 – Položaj na Barbara-kanalu – Bolman, mart 1945. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 17 – Nošenje ranjenika – Bolman, mart 1945. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 18 – Posada protivtenkovske puške 4. vojvođanske brigade na putu kod Majških Međa – mart 1945. godine. Slika iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 19 – Vaso Čalić (Srpski Miletić, 1926. – Majške Međe, 6. III. 1945), borac 1. vojvođanske brigade, sahranjen na groblju u Majškim Međama. S nadgrobnog spomenika presnimio Jovan M. Nedić.

Slika 20 – Minobacačko odjeljenje Artiljerijske brigade 51. divizije – Baranja, mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 21 – Otac Jovan – *Jovo Nedić*, brat Stevan i mati Vukosava Justine Nedić, rođene 1937. Drumarska kuća (koja postoji i danas) s lijeve strane puta Beli Manastir – Širine (danasa državna cesta D517), snimljeno prije 1937. godine. Iz albuma porodice Novaković, Bolman.

Slika 22 – Grupa boraca Petefi-brigade. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 23 – Kiš Ferenc. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 24 – Kosta Nađ, komandant III. armije, obilazi položaje Petefi-brigade kod Bolmana – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 25 – Šturmovici JRV u napadu na Bolman – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke. *Šturmovik* – vrsta ratnog aviona (Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978, str. 1313).

Slika 26 – Rudolf Jontović. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 27 – Radovan Stojanović, Andelko Balaban i Vlade Stajević polažu vijenac na Bolmanski spomenik – mart 2010. Snimio Jovan M. Nedić.

Slika 28 – Kobjakova ciglana kod Bolmana – preživjeli borci poslje II. svjetskog rata. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir. Ciglana je kasnije srušena i danas je tu oranica.

Slika 29 – Borci Osječke brigade na položaju kod Bolmana – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 30 – Raskrsnica puteva Bolman – B. P. Selo – Petlovac (kota 92), kameni krst na mjestu današnjeg Spomenika – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 31 – Tenkovi T-34 u rejonu Bolmana – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 32 – Mitraljezac 14. brigade na položaju kod šumice Palež – Bolman, mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 33 – Borci 8. brigade na položaju kod B. P. Sela – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 34 – Nijemci na položaju kod B. P. Sela – mart 1945. Položaj se nalazio na nekadašnjoj uskotračnoj pruzi Beli Manastir – Beremend – Šikluš. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 35 – Detalj s raskrsnice puteva na koti 92 – Bolman, mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 36 – Borci poslije rata obilaze Kobjakovu ciglanu kod Bolmana. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 37 – Put Petlovac – Kobjakova ciglana – raskrsnica puteva (kota 92). Put vodi pored Kobjakove ciglane, koja se nalazila desno nakon skretanja puta, a lijevo je rudina Đukiš, prema raskrsnici puteva Bolman – B. P. Selo – Petlovac. Snimljeno u martu 1945. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 38 – Sovjetski tenkovi i motociklistički puk iz sastava 133. korpusa na putu prema Petlovcu i Bolmanu – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 39 – Na ciglani. Borci na nekadašnjoj Kobjakovoj ciglani u martu 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 40 – Borci 7. brigade u napadu na Bolman – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 41 – Prijenos ranjenika 1. vojvođanske brigade na pruzi kod B. P. Sela – mart 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 42 – Borci Artiljerijske brigade 51. divizije na položaju. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 43 – Krst na koti 92 – Bolman, april 1941. Na slici se vidi kamion Mađarske vojske, čiji je vojnik i snimio tu fotografiju. Izvor: http://fotok.hu/picture.php?/38504/tags/3160-raba_38m_botond.

Slika 44 – Borci 5. vojvođanske brigade u jurišu na Bolman. Napad se odvija iz smjera Novog Bolmana prema Bolmanu, a borci se nalaze između ta dva naselja. Desno preko puta nalazi se močvarno zemljiste zvano Jamače i rudina Plandište. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 45 – Sovjetski tenkovi ulaze u Bolman. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 46 – Brigadni sanitet 1. vojvođanske brigade kraj pruge u B. P. Selu. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 47 – Tenkisti iz sastava 133. korpusa Crvene armije. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 48 – Motociklistički puk Crvene armije na putu za Torjance. Iz knjige "Vojvodina u borbi", Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije : Predsedništvo AP Vojvodine, Novi Sad 1963, str. 705.

Slika 49 – Bolmanska crkva u plamenu. Crtež Željka Nedića, decembar 2015.

Slika 50 – Božo Bojanin. Iz knjige Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 162.

Slika 51 – Pogled preko kukuruznog polja prema šumi i *bentu* (nasipu za odbranu od poplava) s rudine Bostani – Bolman, jesen 1978. Snimio Jovan M. Nedić.

Slika 52 – Petefi-brigada ulazi u Bolman – 21. mart 1945. godine. Na donjoj slici drugi s desna je komandant Petefi-brigade Ferenc Kiš, koji je poginuo istog dana nedaleko od Majških Međa. Iz knjige "Vojvodina u borbi", Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije : Predsedništvo AP Vojvodine, Novi Sad 1963, str. 707.

Slika 53 – Dušan Doronjski, komandant 12. vojvođanske brigade, i Ferenc Kiš, komandant Petefi-brigade, kreću u obilazak jedinica. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 54 – Rudolf Jontović govori na sahrani Ferenca Kiša – Luč, 22. III. 1945. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 55 – Sahrana poginulih boraca. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 56 – Borci pred porušenom kućom u Bolmanu. Iz knjige "Vojvodina u borbi", Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije : Predsedništvo AP Vojvodine, Novi Sad 1963, str. 707.

Slika 57 – Sahrana boraca u B. P. Selu. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 58 – Sahrana boraca u Belom Manastiru. Iz Spomen-sobe Bolmanske bitke.

Slika 59 – Prijenos kostiju 31 poginulog borca iz Babinog groba na jagodnjačko groblje – 29. XI. 1961. U organizaciji SUBNOR-a Jagodnjak i Darda, sakupljene su kosti poginulih boraca i svečano prenesene na groblje u Jagodnjaku. Na slici se vidi povorka koja se nalazi pred samim jagodnjačkim grobljem. Vijence prvo nose žene koje su u NOB-u izgubile sinove ili muževe. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

- Slika 60** – Milorad Nedić (1928-1944) iz Bolmana, poginuli borac 7. vojvođanske brigade. Slika je iz 1943, a preuzeta je iz knjige Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 205.
- Slika 61** – Vojin Kupinić (1916-1945) iz Bolmana, poginuli borac 7. vojvođanske brigade. Iz knjige Nedić, Jovan M., Bijelić, Vidoja, Nedić, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012, str. 529.
- Slika 62** – Branko Bojanin. Iz albuma porodice Stojanović, Bolman.
- Slika 63** – Milan Nedić (prvi zdesna) u vrsti vatrogasaca DVD-a Bolman prati polaganje vjenaca na Spomenik u Bolmanu 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 64** – Učenici OŠ Bolman sa svojim učiteljima i gostima na otvaranju Spomenika u Bolmanu 29. XI. 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 65** – Vidoja – Vico Kovačević (prvi zdesna) s Radomirom Dvorničem i folklorom iz Bolmana – Spomenik u Bolmanu, 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 66** – Srušeni bolmanski Hram svetih apostola Petra i Pavla – mart 1945. Iz arhive Spomen-sobe Bolmanske bitke.
- Slika 67** – Članovi DVD-a Bolman na počasnoj straži prije otkrivanje spomenika – Bolman, 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 68** – Justina Novaković, rođena Nedić – Bolman, 1955. Iz albuma porodice Novaković, Bolman.
- Slika 69** – Spomenik šezdesetih godina. Spomenik je tada imao reljef u donjem dijelu, ali je bio bez mramornih ploča i figure borca na vrhu obeliska. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 70** – Spomenik sedamdesetih godina. Tada je imao figuru borca, ali je bio bez mramornih ploča. Iz albuma porodice Dorić, Bolman.
- Slika 71** – Oštećeni reljef na Spomeniku. Iz arhive Općine Jagodnjak, snimio Mladen Đermanović 2014.
- Slika 72** – Figura borca na Spomeniku. Snimio Jovan M. Nedić 2010.
- Slika 73** – Šandor Esterajher otvara Spomenik u Bolmanu, 29. XI. 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 74** – Rudolf Jontović otvara Spomen-sobu Bolmanske bitke i Petefi-brigade – Bolman, 12. V. 1985. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.
- Slika 75** – Vidoja – Vico Kovačević prima plaketu od Koste Nađa na proslavi u Bolmanu 12. V. 1985. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika 76 – Uništeni neprijateljski top, crtež Vladimira – *Vlade Stojkovića* (1933-1979), samoukog slikara iz Bolmana, koji se negdje potpisivao i prezimenom Dobrokes. Crtež je, prema izjavi Stojkovićevog sina Željka Nedića, koji ga je i ustupio, nacrtan sedamdesetih godine 20. vijeka.

Slika 77 – Melania Šević (1923-2013). Sliku svoje sestre Melanije ustupio je njen brat Mihajlo Šević iz Bečeja, Novosadska 3, a dobivena je zahvaljujući SUBNOR-u Bečeji i Nikoli Opačiću, predsjedniku UABA Beli Manastir.

Slika 78 – Radovan Stojanović i Milan Jeličić polažu vijenac na Spomenik u Bolmanu 29. XI. 1963. Iz arhive bivše Poljoprivredne zadruge Bolman.

Slika 79 – Ivan Golub (Brdovec kod Zaprešića, 1916. – Majške Međe, 1945). Sliku je ustupila njegova kći Eržika Golub.

Slika 80 – Eržika Golub i njezin sin László Baricz polažu vijenac na Bolmanski spomenik na proslavi 70. godišnjice Bolmanske bitke – Bolman, 21. III. 2015. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika 81 – Dragoljub Kapor i Vladimir – *Vlade Stajević* na proslavi 70. godišnjice Bolmanske bitke – Bolmanski spomenik, 21.III. 2015. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika 82 – Vidoja Bijelić (prvi zdesna u prvom redu) i Bolmanci na proslavi Bolmanske bitke – Bolman, 29. XI. 1963. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slike u boji (str. 193-204)

Slika k-01 – Bolman, topografska karta s nazivima rudina. Priredio Jovan M. Nedić. Štiljanovićevo je ime koje su Majške Međe nosile između dva svjetska rata do 1941. godine te poslije rata do popisa stanovništva 1948. godine (vidjeti napomene broj 162 i 368 u knjizi "Bolman je bio Bolman", str. 120 i 262).

Slika k-02 – Položaji partizanskih i njemačkih jedinica prije početka Bolmanske bitke i pravci njemačkog napada. Priredio Jovan M. Nedić.

Slika k-03 – Bolmanska bitka, stanje na frontu 12. III. 1945. Prema mapi iz arhive Spomen- sobe Bolmanske bitke priredio Jovan M. Nedić.

Slika k-04 – "Početak Bolmanske bitke", slika bolmanskog samoukog slikara Vladimira – *Vlade Stojkovića* (1933-1979), kojemu se u nekim dokumentima navodi prezime Dobrokes, kojim je potpisana i ova slika. Nastala je, pretpostavlja se, negdje 1963. godine (Stojkovićevu biografiju vidjeti u knjizi "Bolman je bio Bolman", str. 592-593).

Slika k-05 – "Bolman u plamenu", slika bolmanskog samoukog slikara Branka Jankovića – Frica (1933-2013), inače brice, koji se kasnije odselio u Beograd. Slika je nastala u period od 1960. do 1963. godine (Fricovu biografiju vidjeti u knjizi "Bolman je bio Bolman", str. 591-592).

Slika k-06 – Proslava 40-godišnjice Bolmanske bitke (1945-1985) u centru Bolmana. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika k-07 – General Kosta Nađ govori na proslavi 40-godišnjice Bolmanske bitke u centru Bolmana – 12. V. 1985. Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

Slika k-08 – Uzvanici na proslavi 40-godišnjice Bolmanske bitke: (zdesna nalijevo) Josip Časar, nekadašnji direktor RO "Progres" Beli Manastir, rodom iz Novog Bolmana, Vidoja – *Vico Kovačević* itd. Slika iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir. Kratku biografiju Vidoje Kovačevića vidjeti u knjizi "Bolman je bio Bolman", str. 590.

Slika k-09 – Marinko Petrov (1929-1993), autor Spomen-sobe Bolmanske bitke, na otvaranju u Bolmanu 1985. (vidjeti napomenu 325 u ovoj knjizi).

Slika k-10 – Obilježavanje 64. godišnjice Bolmanske bitke 21. III. 2009. godine, govor drži Nikola Opačić (vidjeti napomenu 327 u ovoj knjizi). Snimio Jovan M. Nedić.

Slika k-11 – Nikola Opačić drži govor na obilježavanju 65. godišnjice Bolmanske bitke 20. III. 2010. godine. Snimio Jovan S. Nedić.

Slika k-12 – Na obilježavanju 68. godišnjice Bolmanske bitke 23. III. 2013. godine vjenac Općine Jagodnjak polaže načelnik Andelko Balaban i učesnik bitke Vladimir – *Vlade Stajević*. Snimio Jovan S. Nedić.

Slika k-13 – Pukovnik u penziji Jovan – *Jovo Nišević* na obilježavanju 70. godišnjice Bolmanske bitke 21. III. 2015. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika k-14 – Vladimir – *Vlade Stajević* u obnovljenoj Spomen-sobi Bolmanske bitke 21. III. 2015. (vidjeti napomenu 161 u ovoj knjizi). Snimila Ljiljana Habuš.

Slika k-15 – Obnovljena Spomen-soba Bolmanske bitke – 21. III. 2015. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika k-16 – Prisutni prate svečanu akademiju u bolmanskom Domu kulture povodom 70-godišnjice Bolmanske bitke – 21. III. 2015. Snimila Liljana Habuš.

Slika k-17 – Odavanje počasti palim borcima minutom šutnje na obilježavanju 70-godišnjice Bolmanske bitke u bolmanskom Domu kulture – 21. III. 2015. Zdesna nalijevo: Stevo Drača, potpredsjednik Pokrajinskog odbora SUBNOR-a Vojvodine, Živorad Simić, generalni konzul Republike Srbije u Republici Hrvatskoj u Vukovaru, konzul Vladimir Poljanin, izaslanik Veleposlanstva Ruske Federacije u Republici Hrvatskoj, Jovan Jelić, zamjenik župana Osječko-baranjske županije, Antun Kapraljević, predsjednik Skupštine Osječko-baranjske županije, Damir Rimac, saborski zastupnik i izaslanik tadašnjeg

predsjednika Sabora Republike Hrvatske Josipa Leke, Veljko Kajtazi, saborski zastupnik, Šandor Juhas, saborski zastupnik, Andelko Balaban, načelnik Općine Jagodnjak, Erika Jasnić iz Belog Manastira, predstavnica Zajedničkog vijeća opština iz Vukovara. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika k-18 – Općina Jagodnjak polaže vijenac na Spomenik borcima Bolmanske bitke za vrijeme obilježavanja 70-godišnjice – 21. III. 2015. Slijeva nadesno: Stevo Mlinarević, zamjenik načelnika, Vladimir – *Vlade* Stajević, borac Bolmanske bitke iz Bolmana, načelnik Andelko Balaban. Vrijenac pridržava i Vilko Špon iz Belog Manastira. Snimila Ljiljana Habuš.

Slika k-19 – Bolman, Spomenik palim borcima Bolmanske bitke, proslava 71. godišnjice 19. III. 2016. godine. Snimio Jovan M. Nedić.

Slika k-20 – Bolmanski spomenik nakon obnove u novembru 2013. godine. Snimio Mladen Đermanović 18. XI. 2013. godine.

Slika k-21 – Zahvalnica Odbora za gradnju spomenika palim borcima u bitci kod Bolmana. Zahvalnica je izdana povodom 10-godišnjice narodnog ustanka 1941-1951. Prilog Milana Dvornića iz Belog Manastira.

SPISAK POGINULIH I NESTALIH BORACA

16, 51. i 36. divizije u vrijeme Bolmanske bitke

Iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir
Spisak pripremili: Ljiljana Habuš i Radmila Slavinac (vidjeti str. 107-108)

Napomena: Ovaj spisak ne treba smatrati potpuno pouzdanim. Po svoj prilici grešaka (uključujući i abecedni redoslijed) ima i u izvoru iz koga je spisak nastao, a vjerovatno su nastale i nove greške kod prepisivanja.

Spisak poginulih boraca 16. divizije

1. Ačanski Milenko	1. brigada	37. Božanić Desimir	1. brigada
2. Acin Sava	2. brigada	38. Bogdanović Milenko	1. brigada
3. Adanski Milenko	1. brigada	39. Bojin Slavko	1. brigada
4. Alterov Branko	1. brigada	40. Bojković Nikola	2. brigada
5. Andrić Dušan	2. brigada	41. Bolić Predrag	1. brigada
6. Arambašić Jovan	4. brigada	42. Božinović Desimir	1. brigada
7. Avdalović Vojin	2. brigada	43. Božo Petar	15. brigada
8. Babić Filip	1. brigada	44. Brčin Petar	4. brigada
9. Badrljica Sredoje	1. brigada	45. Brdarski Stevan	1. brigada
10. Baić Dragoljub	1. brigada	46. Budaj Janoš	1. brigada
11. Bajić Mladen	4. brigada	47. Budimski Miron	2. brigada
12. Bakurski Dušan	2. brigada	48. Budžinski Vlada	2. brigada
13. Balaž Jožef	1. brigada	49. Buljin Rade	1. brigada
14. Balić Predrag	1. brigada	50. Caboji Mikloš	15. brigada
15. Balonga Ivan	4. brigada	51. Cacarević Aleksa	1. brigada
16. Baltić Nikola	1. brigada	52. Cukić Zoran	1. brigada
17. Barabaš Franja	2. brigada	53. Curković Kalman	15. brigada
18. Baraković Mate	2. brigada	54. Čalić Vasa	1. brigada
19. Belandžija Ivan	4. brigada	55. Ćasić Milorad	2. brigada
20. Barić Ilija	1. brigada	56. Ćesarov Živka	4. brigada
21. Barković Ljubomir	2. brigada	57. Ćirić Boško	1. brigada
22. Barović Rajko	1. brigada	58. Ćirić Đura	1. brigada
23. Batić Vlada	1. brigada	59. Ćosić Milorad	2. brigada
24. Beg Mihalj	15. brigada	60. Čalić Milena	1. brigada
25. Bertok Andrija	5. brigada	61. Čardaš Stjepan	15. brigada
26. Bešanski Dušan	4. brigada	62. Čalić Lazar	1. brigada
27. Bičanski Aleksandar	4. brigada	63. Černjak Mihajlo	1. brigada
28. Bikić Zlatko	2. brigada	64. Čiđura Samko	14. brigada
29. Bilandžija Petar	4. brigada	65. Čiplić Milivoje	2. brigada
30. Biro Stevan	1. brigada	66. Čitak Kalo	4. brigada
31. Bivan Nega	1. brigada	67. Čobanov Sava	2. brigada
32. Blažić Duško	1. brigada	68. Čubrilo Budimir	2. brigada
33. Blažić Martin	1. brigada	69. Damjanović Dušan	2. brigada
34. Bogdanov Nikola	4. brigada	70. Davidović Đera	1. brigada
35. Bošnjakov Nikola	1. brigada	71. Davidović Cvija	1. brigada
36. Botić Vlada	1. brigada	72. Davidović Milivoj	2. brigada
		73. Dedić Milosav	4. brigada
		74. Denjanin Sreten	1. brigada

75. Dižak Mihajlo	15. brigada	125. Ilišev Stevan	1. brigada
76. Dobanovačka Milica	4. brigada	126. Imanović Emref	2. brigada
77. Dokmanović Nikola	2. brigada	127. Indić Anton	4. brigada
78. Dragojerac Dušan	2. brigada	128. Irord Petar	1. brigada
79. Drapoš Janoš	2. brigada	129. Irović Anton	4. brigada
80. Drenjanin Sreten	1. brigada	130. Isakov Sava	2. brigada
81. Drljačić Dušan	2. brigada	131. Jakovljević Dragan	1. brigada
82. Drobnić Josip	2. brigada	132. Jančić Rafajilo	1. brigada
83. Dronjak Steva	1. brigada	133. Janjev Nedeljko	1. brigada
84. Dujin Mirko	4. brigada	134. Janjev Velimir	1. brigada
85. Đalić Vasa	1. brigada	135. Jelača Todor	1. brigada
86. Đeri Janoš	15. brigada	136. Jelić Martin	1. brigada
87. Đorđević Vojislav	1. brigada	137. Jeremin Slavko	2. brigada
88. Đurić Ljubiša	4. brigada	138. Joakim Jožef	15. brigada
89. Đurić Mirko	2. brigada	139. Jolić Vasa	4. brigada
90. Đurić Mirko	2. brigada	140. Jončić Rafailo	1. brigada
91. Đurik Paja	1. brigada	141. Jonjev Nedeljko	1. brigada
92. Eraković Momčilo	2. brigada	142. Jonjov Velimir	1. brigada
93. Erdeljan Miladinka	1. brigada	143. Jovanov Joca	2. brigada
94. Erdeljan Sava	1. brigada	144. Jovanović Dušan	1. brigada
95. Erdeljanov Milan	2. brigada	145. Jovanović Jelica	4. brigada
96. Feldi Korelj	15. brigada	146. Jovanović Svetozar	1. brigada
97. Ferlvi Arpad	15. brigada	147. Jovanović Žika	1. brigada
98. Filip Franje	2. brigada	148. Jovanović Žarko	2. brigada
99. Filipović Jovo	2. brigada	149. Jovelić Ljuboje	1. brigada
100. Gaja Stevan	2. brigada	150. Jupić Miladin	1. brigada
101. Gajicki Đorđe	2. brigada	151. Jurković Stevan	1. brigada
102. Gajić Nikola	1. brigada	152. Kadar Janoš	2. brigada
103. Galetin Milan	1. brigada	153. Kalinić Srđan	1. brigada
104. Garoj Mihalj	1. brigada	154. Kaloper Pavle	2. brigada
105. Glavinić Radivoj	2. brigada	155. Kanižai Lajoš	15. brigada
106. Glumičić Petar	1. brigada	156. Kerau Joca	2. brigada
107. Gulušin Svetozar	4. brigada	157. Kevaga Petar	2. brigada
108. Govorčin Panta		158. Kiš Franjo	15. brigada
109. Grčin Luka	1. brigada	159. Kiš Ivan	15. brigada
110. Grdanović Petar	3. brigada	160. Klicin Uroš	4. brigada
111. Grujić Milutin	1. brigada	161. Knežev Miodrag	4. brigada
112. Hajvez Antol	15. brigada	162. Koci Jože	4. brigada
113. Havelić Matija	4. brigada	163. Kojadinović Petar	1. brigada
114. Hić Gojko	4. brigada	164. Kokotović Mile	1. brigada
115. Hodik Mirko	2. brigada	165. Kolonić Ištvan	4. brigada
116. Homa Evgenija	2. brigada	166. Korica Marica	2. brigada
117. Homa Mihajlo	2. brigada	167. Kormenu Petar	2. brigada
118. Hribljan Stevan	4. brigada	168. Koronci Andrijaš	4. brigada
119. Hrnjić Muraga	1. brigada	169. Kosanović Živa	4. brigada
120. Huber Đorđe	1. brigada	170. Kostadinović Mita	1. brigada
121. Husak Pol	1. brigada	171. Koškar Andrija	15. brigada
122. Iličin Sava	2. brigada	172. Kovač Đorđe	1. brigada
123. Ilić Bora	1. brigada	173. Kovač Stevan	
124. Ilić Paun	4. brigada	174. Kovačević Branislav	1. brigada

175. Kovačević Đura	1. brigada	225. Nađ Bela	1. brigada
176. Kožaraž Stevan	15. brigada	226. Nađ Josip	4. brigada
177. Kračun Živa	1. brigada	227. Nađ Josip	15. brigada
178. Krstekanić Ratomir		228. Nađ Petar	15. brigada
179. Krsto Dušan	1. brigada	229. Nedin Arsa	4. brigada
180. Lakatoš Vilmoš	2. brigada	230. Nenin Milovan	2. brigada
181. Lakker Bela	15. brigada	231. Nešić Boško	1. brigada
182. Lovrić Dane	2. brigada	232. Neškov Bogdan	4. brigada
183. Lavrić Đura	2. brigada	233. Nikolajev Milenko	2. brigada
184. Lazar Stevan	2. brigada	234. Nikolić Milivoje	2. brigada
185. Lekić Jovan	2. brigada	235. Nikolić Nenad	1. brigada
186. Lončarević Pinton		236. Nikolić Uroš	1. brigada
187. Lovrić Đura	2. brigada	237. Nosonjin Dušan	1. brigada
188. Lutkić Jelica	4. brigada	238. Novakov Miroslav	4. brigada
189. Malešev Sredoje	4. brigada	239. Novakov Momčilo	2. brigada
190. Mali Milenko	1. brigada	240. Novaković Slobodan	1. brigada
191. Maluckov Dragoljub	1. brigada	241. Novakovski Mihajlo	2. brigada
192. Mandarić Emil	4. brigada	242. Obradović Borislav	4. brigada
193. Manojlović Petar	1. brigada	243. Obradović Rudin	2. brigada
194. Marjan Branko	2. brigada	244. Odadžić Ilija	2. brigada
195. Marinac Milutin	4. brigada	245. Okijaš Petar	15. brigada
196. Marin Vlastimir	2. brigada	246. Oralović Mita	1. brigada
197. Marinković Đura	1. brigada	247. Ostojić Stanislav	1. brigada
198. Marinković Milorad	2. brigada	248. Ovari Ferenc	15. brigada
199. Marković Dušan	1. brigada	249. Pajić Nova	1. brigada
200. Marković Žarko	4. brigada	250. Palančai Janoš	15. brigada
201. Martinov Boško	2. brigada	251. Pandurović Dragiša	1. brigada
202. Martinov Stevan	2. brigada	252. Pastor Imre	15. brigada
203. Mašek Franja	1. brigada	253. Pavlov Žika	2. brigada
204. Mazančić Stevan	1. brigada	254. Pecić Milan	2. brigada
205. Medančić Rada	1. brigada	255. Peče Jovan	2. brigada
206. Mendragić Omer	2. brigada	256. Peči Lajoš	2. brigada
207. Mesaroš Ištvan	4. brigada	257. Pernjak Paja	4. brigada
208. Mezej Andraš	4. brigada	258. Pertić Josip	2. brigada
209. Mezen Đura	2. brigada	259. Petar Josip	2. brigada
210. Mezinka Laza	1. brigada	260. Pete Janoš	4. brigada
211. Miletić Petar	4. brigada	261. Petrović Dušan	1. brigada
212. Miletić Rada	4. brigada	262. Petrović Mirko	4. brigada
213. Milošević Jovan	4. brigada	263. Petrović Radomir	2. brigada
214. Milošević Vlada	1. brigada	264. Petrović Svetozar	1. brigada
215. Milovanov Svetozar	1. brigada	265. Pinter Jovan	1. brigada
216. Milovanović Dušan	2. brigada	266. Piperski Živan	4. brigada
217. Miljački Braško	1. brigada	267. Pipov Ivan	1. brigada
218. Mitrović Branislav	4. brigada	268. Pisarov Živa	2. brigada
219. Mitrović Dragoljub	1. brigada	269. Popadić Živa	2. brigada
220. Momirović Đorđe	1. brigada	270. Popov Aleksandar	4. brigada
221. Mrkušić Aleksandar	4. brigada	271. Popov Aleksandar	4. brigada
222. Muc Radislav	1. brigada	272. Popov Aleksandar	1. brigada
223. Munčan Dušan	4. brigada	273. Popov Dobrivoje	1. brigada
224. Munčan Veselin	1. brigada	274. Popov Radivoj	2. brigada

275. Popović Miladin	2. brigada	325. Šajn Božidar	1. brigada
276. Popović Štefan	1. brigada	326. Šerfezi Ilija	
277. Povoljin Martin	1. brigada	327. Šlezijak Sava	2. brigada
278. Prica Dragutin	4. brigada	328. Šoški Ištvan	15. brigada
279. Prodanović Radovan	1. brigada	329. Šošnjarić Zvonimir	1. brigada
280. Puđa Voja	1. brigada	330. Štribl Laslo	15. brigada
281. Purić Lazar	2. brigada	331. Švarc Jovan	4. brigada
282. Radić Gojko	2. brigada	332. Tadin Radivoje	2. brigada
283. Radivojević Ostoja	2. brigada	333. Takač Ferenc	15. brigada
284. Radonić Dušan	2. brigada	334. Tanjrić Ivan	2. brigada
285. Radosavac Živa		335. Tarda Mihail	1. brigada
286. Rajković Žarko	2. brigada	336. Taralski Ljubomir	1. brigada
287. Ralić Omer	2. brigada	337. Tekal Karlo	15. brigada
288. Rakač Joakim	4. brigada	338. Tenji Šandor	15. brigada
289. Ranković Nikola	1. brigada	339. Terek Stevan	2. brigada
290. Rapajić Nikola	2. brigada	340. Timko Nestor	4. brigada
291. Ratić Vranjo	2. brigada	341. Toth Stjepan	15. brigada
292. Rižalji Šimon	1. brigada	342. Tomić Petar	1. brigada
293. Rogulja Milan	2. brigada	343. Tomić Sava	1. brigada
294. Rokvić Bogdan	2. brigada	344. Topalov Sava	1. brigada
295. Rudumski Franja	2. brigada	345. Tot Aleksandar	2. brigada
296. Rumi Mihajlo	4. brigada	346. Tot Ištvan	
297. Sabadiš Milan	2. brigada	347. Tot Janko	2. brigada
298. Sabo Andrej	4. brigada	348. Tot Stevan	2. brigada
299. Sabo Imre	1. brigada	349. Trbojević Mane	2. brigada
300. Sabo Šandor	2. brigada	350. Trbojević Vuk	4. brigada
301. Salaj Franjo	2. brigada	351. Trcanić Ivan	2. brigada
302. Saravolac Mil	1. brigada	352. Trećakov Petar	1. brigada
303. Saski Ištvan	15. brigada	353. Trifunović Đorđe	1. brigada
304. Savković Mosije	4. brigada	354. Trifunović Lazar	1. brigada
305. Segedi Slavko	2. brigada	355. Turu Šandor	2. brigada
306. Segi Stevan	4. brigada	356. Ugarak Jova	1. brigada
307. Seke Jovan	1. brigada	357. Umbrišić Pavle	1. brigada
308. Senti Petar	4. brigada	358. Uvoli Vasa	1. brigada
309. Sič Aleksandar	2. brigada	359. Varadak Slobodan	4. brigada
310. Sič Mihajlo	1. brigada	360. Varga Gabor	15. brigada
311. Simić Živojin	4. brigada	361. Veg Mihalj	1. brigada
312. Srdanov Velja	2. brigada	362. Veriga Josip	
313. Stanaćev Slobodan	4. brigada	363. Vidakov Milan	1. brigada
314. Stanković Milan	1. brigada	364. Vidić Vesa	1. brigada
315. Stantić Dane	2. brigada	365. Virag Mihajlo	2. brigada
316. Stefanov Živko	4. brigada	366. Vislavski Mihajlo	2. brigada
317. Stojagić Bogdan	2. brigada	367. Vislavski Nikola	2. brigada
318. Stojanov Jeremije	4. brigada	368. Vrcan Đorđe	2. brigada
319. Stojanović Lazar	1. brigada	369. Vrlanski Dušan	1. brigada
320. Stojanović Živko	4. brigada	370. Vučković Đorđe	4. brigada
321. Stojkov Joca	1. brigada	371. Vujanović Lazar	2. brigada
322. Subotički Jovan	4. brigada	372. Vujić Đoka	4. brigada
323. Svilar Ilija	1. brigada	373. Vukadinov Sava	1. brigada
324. Szavičko Omer	15. brigada	374. Vukadinov Spasojka	1. brigada

375. Vukov Ignat	1. brigada	33. Bošnjak Pavao	7. brigada
376. Vulić Đoka	4. brigada	34. Bošnjak Sava	7. brigada
377. Zagorčić Miladin	2. brigada	35. Božić Milan	7. brigada
378. Ziramov Petar	1. brigada	36. Božin Laza	12. brigada
379. Zrinušić Ivan	4. brigada	37. Brajko Jaša	8. brigada
380. Žabek Alojz	2. brigada	38. Brankov Stevan	7. brigada
381. Žarm Janoš		39. Brtka Jano	7. brigada
382. Živanović Čedomir	4. brigada	40. Brzak Radovan	12. brigada
383. Živić Dušan		41. Bugarski Toša	8. brigada
384. Živković Đura	1. brigada	42. Bulin Milivoj	8. brigada
385. Živković Petar	2. brigada	43. Buljovčić Marko	8. brigada
386. Živković Petar	2. brigada	44. Burnić Luka	7. brigada
		45. Cesarov Milenko	7. brigada
		46. Cima Ivan	7. brigada
		47. Crnković Stevan	8. brigada
		48. Curkić Stevan	8. brigada
		49. Cvetković Bartol	7. brigada
		50. Ćotić Antuna Josip	8. brigada
		51. Ćurić Slavko	12. brigada
		52. Ćurkić Stevan	8. brigada
		53. Čalić Ranko	8. brigada
		54. Čapelja Đorđe	8. brigada
		55. Čavić Milan	7. brigada
		56. Čeh Andrija	7. brigada
		57. Čekić Milivoj	7. brigada
		58. Čel Andraš	7. brigada
		59. Čelić Ranko	8. brigada
		60. Čepelja Đorđe	8. brigada
		61. Čikaš Jovan	7. brigada
		62. Čima Ivan	8. brigada
		63. Dakim Veselin	12. brigada
		64. Daragić Veselin	7. brigada
		65. Davidov Radosav	7. brigada
		66. Davudovac Milenko	7. brigada
		67. Deišedi Vince	8. brigada
		68. Dejanović Katica	8. brigada
		69. Devnje Dragan	7. brigada
		70. Dimitrijević Sava	12. brigada
		71. Doroški Novak	12. brigada
		72. Dotlić Slavko	7. brigada
		73. Dragosavljević Aleksandar	7. brigada
		74. Dudić Jovan	
		75. Dulić Andrija	8. brigada
		76. Đakovački Mladen	8. brigada
		77. Divjak Samuilo	14. brigada
		78. Đorđević Zdravko	7. brigada
		79. Đukić Marko	8. brigada
		80. Đukić Svetozar	8. brigada
		81. Đurasković Renija	8. brigada

Spisak poginulih boraca 51. divizije

1. Ačanski Đena	7. brigada		
2. Ačanski Đeno	7. brigada		
3. Aganski Dejan	7. brigada		
4. Andđelković Miroslav	7. brigada		
5. Andđelković Živan	12. brigada		
6. Ankin Stipa	7. brigada		
7. Antolović Josipa	7. brigada		
8. Anušić Dušan	7. brigada		
9. Arsenijević Borislav	7. brigada		
10. Babiek Pavel	14. brigada		
11. Babijanović Anton	8. brigada		
12. Bačvanski Ljuba	12. brigada		
13. Bagljoš Paljo	7. brigada		
14. Barišić Ivan	8. brigada		
15. Bartoš Đura	7. brigada		
16. Begović Žika	12. brigada		
17. Ben Josip	7. brigada		
18. Beniš Ede	8. brigada		
19. Benka Jovan	14. brigada		
20. Berberović Josip	8. brigada		
21. Bešlić Grgo	8. brigada		
22. Bidler Andrija	8. brigada		
23. Bireš Janoš	7. brigada		
24. Bireš Stevan	7. brigada		
25. Blagojev Ivan	7. brigada		
26. Boboski Stevan	8. brigada		
27. Bodsić Milan	7. brigada		
28. Bogdanov Radomir	7. brigada		
29. Balatinac Matija	7. brigada		
30. Borišić Ivan	8. brigada		
31. Bošković Jovan	8. brigada		
32. Bošković Zora	7. brigada		

82. Đurđev Mita	12. brigada	132. Ileš Stevan	8. brigada
83. Đurić Mita	12. brigada	133. Ilić Nikola	7. brigada
84. Đurković Radivoj	8. brigada	134. Imrić Lajčo	8. brigada
85. Emedi Dionisije	8. brigada	135. Imširović Fehim	8. brigada
86. Evetović Marko	8. brigada	136. Ivkov Živa	12. brigada
87. Fabek Pavle	8. brigada	137. Ivković Antun	8. brigada
88. Fabok Pavel	14. brigada	138. Ivković Geza	8. brigada
89. Fijala Mirko	8. brigada	139. Ivošev Marin	12. brigada
90. Fiola Miško	8. brigada	140. Jakšić Jovan	12. brigada
91. Gageš Jano		141. Jarmacki Marko	7. brigada
92. Garai Jano		142. Jesenski Đuro	7. brigada
93. Gerenović Luka	8. brigada	143. Jetić Todor	7. brigada
94. Gesemberg Ivan	12. brigada	144. Jovanov Milan	12. brigada
95. Gigić Antun	12. brigada	145. Jovanović Obrad	12. brigada
96. Gladišić Mita		146. Kantardžić Đorđe	7. brigada
97. Glogić Anton	8. brigada	147. Kanton Marko	8. brigada
98. Glumac Milan	8. brigada	148. Kapešov Novak	12. brigada
99. Gojković Dragić	8. brigada	149. Karajković Hasan	7. brigada
100. Golub Ivan	8. brigada	150. Karapalija Milan	7. brigada
101. Gomboš Isidor	8. brigada	151. Karlečik Mihalj	
102. Gorenović Luka	8. brigada	152. Katanović Bogdan	7. brigada
103. Goseemberg Ivan	12. brigada	153. Kasapandžić Milan	7. brigada
104. Grahovac Marija	8. brigada	154. Kekić Marko	7. brigada
105. Grbanov Radivoj	7. brigada	155. Kenić Marko	7. brigada
106. Grčić Antun	12. brigada	156. Klač Milica	8. brigada
107. Grđas Andeo	7. brigada	157. Klajić Dušan	7. brigada
108. Grgić Stevo	8. brigada	158. Klevenčić Josip	12. brigada
109. Gregorić Stevana	7. brigada	159. Klušković Antun	8. brigada
110. Gregurić Jovan	7. brigada	160. Knežević Momir	12. brigada
111. Grozdić Slobodan	12. brigada	161. Kolar Andrej	14. brigada
112. Grubanov Radivoj	7. brigada	162. Kolar Pavle	14. brigada
113. Grubetić Jovan	12. brigada	163. Kolarac Branko	12. brigada
114. Gugsić Mirko	7. brigada	164. Konovec Blaško	8. brigada
115. Guljaš Pavel		165. Kopilović Marko	8. brigada
116. Hadžiković Stjepan	7. brigada	166. Kopilović Vojislav	8. brigada
117. Hrpanj Mile	14. brigada	167. Kos Ostojić	7. brigada
118. Hegeduš Josip	7. brigada	168. Kostić Pera	7. brigada
119. Heš Stevan	8. brigada	169. Kostić Vitomir	12. brigada
120. Hodak Marko		170. Kotur Bela	8. brigada
121. Hodolić Milan	7. brigada	171. Kovač Martin	7. brigada
122. Hornijak Andrej	14. brigada	172. Kovač Stevan	14. brigada
123. Horvat Vlajko	7. brigada	173. Kovačev Tima	7. brigada
124. Horvatski Mijo	8. brigada	174. Kovačević Pero	7. brigada
125. Horvatski Petar	12. brigada	175. Kovločec Franjo	8. brigada
126. Horvatski Stevan	8. brigada	176. Krajc Ivan	8. brigada
127. Hric Andrija	8. brigada	177. Kralik Mišo	14. brigada
128. Huđec Jovan	7. brigada	178. Kristić Žarko	8. brigada
129. Huskić Suljo	7. brigada	179. Krstić Pera	7. brigada
130. Idrivavić Stevo	8. brigada	180. Ksipanović Bogdan	7. brigada
131. Ihaz Stevan	7. brigada	181. Kučok Luka	8. brigada

POGINULI I NESTALI BORCI || 149

182. Kudumlija Martin	12. brigada	232. Milinković Đoka	
183. Kujundžić Mijo	8. brigada	233. Milošev Negovan	7. brigada
184. Kunčak Stefan		234. Milovanov Sava	7. brigada
185. Kuhaš Marin		235. Mindum Jozef	
186. Lagumerski Vukašin	12. brigada	236. Mešković Vukica	12. brigada
187. Laki Mihajlo	12. brigada	237. Mirkov Vasa	7. brigada
188. Lapić Todor	7. brigada	238. Miškov Stevan	12. brigada
189. Lazarov Paja		239. Mocko Stevan	14. brigada
190. Lazić Matija	7. brigada	240. Mojzeš Stevan	12. brigada
191. Ledić Mihajlo	14. brigada	241. Mrdalj Stevan	12. brigada
192. Lenhart Palo		242. Mucalo Draga	7. brigada
193. Letić Bela	8. brigada	243. Mucić Vujica	12. brigada
194. Letić Martin	8. brigada	244. Mukov Vasa	7. brigada
195. Letić Todor	7. brigada	245. Mumalov Draga	
196. Levarske Pavle		246. Musin Josip	8. brigada
197. Lisić Tihomir	8. brigada	247. Nađ Matija	8. brigada
198. Litovski Jano	7. brigada	248. Nađ Nikola	7. brigada
199. Lodenski Vujica	8. brigada	249. Nanac Mihajla	7. brigada
200. Lukić Boža	5. brigada	250. Našon Jano	7. brigada
201. Lukin Petar	7. brigada	251. Nedeljković Čeda	7. brigada
202. Lulić Petar	8. brigada	252. Nedeljković Rada	7. brigada
203. Main Jovan	14. brigada	253. Negrue Laza	12. brigada
204. Majdić Gustav	8. brigada	254. Nemet Stevo	7. brigada
205. Majera Mišo	14. brigada	255. Nikolić Čeda	7. brigada
206. Majski Nenad	7. brigada	256. Nikolić Đoka	
207. Makač Jan	7. brigada	257. Nikolić Gavra	14. brigada
208. Makar Ivan	8. brigada	258. Nikolić Stevan	7. brigada
209. Maksimović Živko	7. brigada	259. Nimić Milorad	7. brigada
210. Milić Milenko	7. brigada	260. Nošan Jano	7. brigada
211. Marijanušević Antun	8. brigada	261. Njeguć Laza	12. brigada
212. Marinković Draga	12. brigada	262. Oberesić Stevan	12. brigada
213. Marinković Dragiša	12. brigada	263. Očušta Đura	7. brigada
214. Marošević Martin	7. brigada	264. Omaška Đuro	7. brigada
215. Mataković Josip	8. brigada	265. Orikin Stipa	7. brigada
216. Matković Antun	8. brigada	266. Orčić Geza	8. brigada
217. Matković Josip	8. brigada	267. Oslić Pero	8. brigada
218. Matuš Pavle	14. brigada	268. Panić Milan	7. brigada
219. Mavrenski Vujica	8. brigada	269. Panik Pavo	14. brigada
220. Medančić Ljubomir	7. brigada	270. Pantelić Nebojša	8. brigada
221. Medovčić Ljubomir	7. brigada	271. Paroški Negovan	7. brigada
222. Medved Pavle	14. brigada	272. Partalo Miloš	7. brigada
223. Mičalov Drago	7. brigada	273. Paskaš Ilija	12. brigada
224. Mihaljević Milan	8. brigada	274. Patarec Rada	7. brigada
225. Milanković Đoka	12. brigada	275. Paunović Milorad	7. brigada
226. Milanković Nikola	12. brigada	276. Pava Mita	7. brigada
227. Miler Đura	8. brigada	277. Pavlica Ilija	12. brigada
228. Miličević Milica	7. brigada	278. Pažin Vinko	7. brigada
229. Milić Milenko	7. brigada	279. Peić Kukoljac Marko	8. brigada
230. Milić Petar	8. brigada	280. Peić Nikola	8. brigada
231. Milić Stevan	12. brigada	281. Pejak Uroš	

282. Pejić Franja	8. brigada	333. Stanislavljević Ostoja	12. brigada
283. Peronja Drago	7. brigada	334. Stanković Vukica	
284. Petaković Božidar	12. brigada	335. Stanojević Lazar	8. brigada
285. Petković Radovan	7. brigada	336. Stanjo Mihajlo	
286. Petojević Rada	8. brigada	337. Stevković Veca	
287. Petrik Jano	8. brigada	338. Stojančić Kamenko	12. brigada
289. Petrov Nedeljko	12. brigada	339. Stojaković Stevan	7. brigada
290. Petrović Zdravko	12. brigada	340. Stojišin Dragoljub	7. brigada
291. Pezić Franko	8. brigada	341. Strajnić Milan	Artbrigada
292. Pinter Martin	8. brigada	342. Stupovski Andrej	14. brigada
293. Platiša Ilija	8. brigada	343. Subotin Spasoje	7. brigada
294. Poliovka Janko	7. brigada	344. Sudarević Žarko	8. brigada
295. Polovina Jela	8. brigada	345. Surepak Srećko	
296. Poljak Marko		346. Suvačarević David	12. brigada
297. Poljaković Stevan	8. brigada	347. Šahmanović Hasan	7. brigada
298. Popla Sava	12. brigada	348. Šehić Zahid	8. brigada
299. Popošilov Ilija	12. brigada	349. Šević Milorad	7. brigada
300. Popov Dragomir	8. brigada	350. Šimek Paljo	7. brigada
301. Popov Živko	7. brigada	351. Šimek Miša	7. brigada
302. Popović Života	12. brigada	352. Šimunović Stevan	7. brigada
303. Porpoha Miloš	12. brigada	353. Škuljec Juraj	14. brigada
304. Prčić Đuro	8. brigada	354. Tadić Antun	12. brigada
305. Prelitić Josip	8. brigada	355. Tahačka Paljo	7. brigada
306. Prlujić Đuro	8. brigada	356. Tataji Ivan	8. brigada
307. Puhalika Pajo	7. brigada	357. Telđeši Vladislav	12. brigada
308. Racpetin Marko	8. brigada	358. Todorović Ilija	12. brigada
309. Radić Nikola	7. brigada	359. Tondaji Jan	14. brigada
310. Radivojkov Đoka	7. brigada	360. Trnovski Jana	7. brigada
311. Rafai Petar		361. Trnovski Pajo	7. brigada
312. Rakin Veselin	12. brigada	362. Tucaković Sredoje	7. brigada
313. Raspetin Marko	8. brigada	363. Vajdić Danijelka	8. brigada
314. Rašić Milan	7. brigada	364. Vasić Andrija	12. brigada
315. Ratarac Rade	7. brigada	365. Veličkov Svetislav	8. brigada
316. Rubi Jana	7. brigada	366. Veličković Božidar	12. brigada
317. Rudić Jeremija	8. brigada	367. Vestek Pera	7. brigada
318. Rujić Blaško	8. brigada	368. Višnjić Đoka	
319. Rus Milan		369. Vitujević Milan	7. brigada
320. Ružić Slobodan	12. brigada	370. Viti Ana	14. brigada
321. Sabadoš Samuilo	14. brigada	371. Vladislavljević	
322. Sabo Stipan	8. brigada	Milorad	7. brigada
323. Saks Mihajlo	12. brigada	372. Vlajkov Đura	7. brigada
324. Savić Jovan	7. brigada	373. Vlasek Andrija	7. brigada
325. Savić Milica	7. brigada	374. Vlaškalić Milan	7. brigada
326. Skenderović Joso	8. brigada	375. Vojnić Hajduk Lojzija	8. brigada
327. Skedžić Milka	12. brigada	376. Vojnović Stevo	8. brigada
328. Smiljanić Dara	8. brigada	377. Vološin Mihajlo	12. brigade
329. Solarov Živa		378. Vujičić Žarko	7. brigada
330. Sremčić Branko	7. brigada	379. Vujičin Zdravko	7. brigada
331. Srnka Samuel	14. brigada	380. Vujić Vitomir	12. brigada
332. Stajić Radivoj	8. brigada	381. Vujić Vukašin	12. brigada

382. Vujkov Đura	7. brigada	37. Juhas Stjepan	5. brigada
383. Vukmanov Anton	8. brigada	38. Kapić Mirko	6. brigada
384. Vukmanov Marko	8. brigada	39. Kerečki Bogdan	5. brigada
385. Uvalić Relja	12. brigada	40. Kojić Milinko	5. brigada
386. Zahorec Mihalj	14. brigada	41. Kovač Josip	3. brigada
387. Zlok Paljo	7. brigada	42. Lambert Marija	6. brigada
388. Žebeljan Milivoj	12. brigada	43. Lukić Boža	5. brigada
389. Žigić Nenad	8. brigada	44. Mačković Slavko	6. brigada

Spisak poginulih boraca 36. divizije

1. Andrijević Sava	3. brigada	51. Milin Grga	5. brigada
2. Bada Mihajlo	3. brigada	52. Milošević Lazar	3. brigada
3. Bajić Dragoljub	1. brigada	53. Minarić Martin	5. brigada
4. Beljin Zdravko	5. brigada	54. Miščević Jovica	11. brigada
5. Božin Nikola	3. brigada	55. Momirović Đorđe	5. brigada
6. Brkić Crvijan	5. brigada	56. Munčan Boža	5. brigada
7. Budimski Mihajlo	3. brigada	57. Nedić Bora	5. brigada
8. Cinčurak Samko	14. brigada	58. Oberknežev Sava	14. brigada
9. Čemešović Borivoje	3. brigada	59. Panić Ivan	3. brigada
10. Čobanov Milanko	3. brigada	60. Pergal Florijan	5. brigada
11. Čvorkov Dragutin	5. brigada	61. Prodanović Milja	5. brigada
12. Dadić Milan	3. brigada	62. Radivojević Ljubiša	6. brigada
13. Damjanović Slobodan	5. brigada	63. Radmanović Dušan	3. brigada
14. Deretić Nikola	Artbrigada	64. Radonjin Ljubica	5. brigada
15. Divjak Joca	3. brigada	65. Radovanović Dušan	3. brigada
16. Domonji Jano	6. brigada	66. Ramač Đuro	3. brigada
17. Dosić Aca	6. brigada	67. Ramač Janko	3. brigada
18. Dožudić Milan	3. brigada	68. Repac Mirko	11. brigada
19. Dragišić Stevan	5. brigada	69. Sabo Petar	3. brigada
20. Dražić Milan	3. brigada	70. Salaj Paljo	3. brigada
21. Đukanović Lazar	5. brigada	71. Smuđa Viktor	6. brigada
22. Dželetović Borivoj	3. brigada	72. Srebin Joca	3. brigada
23. Fakšan Žika	5. brigada	73. Stevanović Stevan	6. brigada
24. Fodok Pavel	14. brigada	74. Šaš Pajo	14. brigada
25. Gabor Stjepan	3. brigada	75. Šuster Jan	14. brigada
26. Gajić Joca	5. brigada	76. Tabaković Živko	6. brigada
27. Glavaš Stevan	3. brigada	77. Tadi Ilija	6. brigada
28. Gligorić Milan	5. brigada	78. Takač Viktor	3. brigada
29. Glumac Stanko	5. brigada	79. Tašin Mladen	5. brigada
30. Golubović Vidosav	5. brigada	80. Tolaković Živko	6. brigada
31. Grujić Jelenko	3. brigada	81. Urošević Živorad	3. brigada
32. Gubrinković Jovan	3. brigada	82. Vlašić Stevan	5. brigada
33. Hailer Josip	15. brigada	83. Vojnović Jovan	5. brigada
34. Jakovljević Paun	5. brigada	84. Vojnović Miloš	5. brigada
35. Jelinović Milena	5. brigada	85. Vojt Vladislav	5. brigada
36. Ješnović Milena	5. brigada	86. Vukin Milenko	3. brigada

87. Živakov Đorđe
 88. Živakov Maksim
 89. Živaković Cveja

5. brigada
 5. brigada
 5. brigada

42. Finta Jovan
 43. Fir Josip
 44. Fulić Pavle
 45. Golubov Mita
 46. Gorčin Đura
 47. Gret Svetozar
 48. Grujičin Radovan

49. Hafman Ferenc
 50. Hajszani Đorđe

51. Havaljić Lacko
 52. Hočka Stevan
 53. Holović Jožef
 54. Horvat Stevan
 55. Hričan Matija
 56. Ilić Milan
 57. Irletić Dragomir
 58. Ivković Sava
 59. Jakob Ištvan
 60. Jankulil Milan
 61. Janoš Šandor
 62. Jevtović Dragutin
 63. Jojić Đura
 64. Jovanović Mitar
 65. Jovičić Vitomir
 66. Joži Jolir
 67. Kacilj Dragutin
 68. Kerekeš Šandor
 69. Kereš Karolj
 70. Kiš Jovan
 71. Klajić Branislav
 72. Klebečko Šandor
 73. Kojari Petar
 74. Kolenpar Steva
 75. Kolar Franja
 76. Kondić Svetozar
 77. Korak Milan
 78. Koriš Imre
 79. Kovač Josip
 80. Kovač Mihajlo
 81. Kozarski Sredoje
 82. Kraišnjiković Stojadin
 83. Krstić Mića
 84. Kurjurovski Đorđe
 85. Kuruen Jovan
 86. Kurunda Jožef
 87. Kuzmanović Mara
 88. Lagdlin Paun
 89. Lak Lajoš
 90. Lakatoš Mihalj
 91. Lazar Đorđe

Spisak nestalih boraca 16. divizije

1. Alagić Mihajlo
2. Anitić Ištvan
3. Babarum Đorđe
4. Babić Radojica
5. Bajić Sever
6. Balog Mihalj
7. Berbulj Jovan
8. Barsodi Đorđe
9. Berčkej Margit
10. Beden Josip
11. Belac Stevan
12. Beljanski Ivan
13. Benčik Imre
14. Bileš Mihajlo
15. Blesakov Bartul
16. Bogdanov Milivoj
17. Bojić Žika
18. Bolesnikov Vukašin
19. Borbulj Jovan
20. Borko Androš
21. Boršadi Đorđe
22. Božin Radovan
23. Branislavljević Miladin
24. Brankov Đura
25. Bubreg Ivan
26. Busla Jovan
27. Busla Mihalj
28. Ćirić Danilo
29. Čador Petar
30. Čakovari Jožef
31. Čanji Imre
32. Činčar Jožef
33. Čipa Karolj
34. Davidov Joca
35. Dimić Aleksandar
36. Dimitriesko Josip
37. Dimović Mladen
38. Dupan Ivan
39. Engehala Lajoš
40. Fabri Vladislav
41. Ferković Aleksandar

92. Lorik Ištvan
93. Letić Proka
94. Luckar Zvonimir
95. Mađar Gusta
96. Magaši Jozef
97. Majlinger Stjepan
98. Manjin Jovan
99. Marković Dušan
100. Markov Mile
101. Markov Milan
102. Martinski Karolj
103. Marton Lajoš
104. Mate Janoš
105. Mesaroš Janoš
106. Mesaroš Janoš
107. Midić Stevan
108. Mihajlov Petar
109. Mijatović Jovan
110. Mijin Sevap
111. Miko Sava
112. Milin Ilija
113. Milosavljević Ivan
114. Miroslavljević Vlada
115. Mitrić Mihajlo
116. Moler Mišo
117. Molnar Jovan
118. Molnar Mihalj
119. Nadrljanski Đura
120. Nađ Šandor
121. Najdek Stevan
122. Nataki Josip
123. Nikolajev Lazar
124. Nikolić Živa
125. Nikšić Miloš
126. Novak Jovan
127. Novak Laslo
128. Odorlić Franja
129. Olah Franja
130. Oprin Ljubomir
131. Ostojin Simo
132. Otaji Dušan
133. Pantelić Živorad
134. Pap Jozef
135. Papjaci Petar
136. Paunović Sima
137. Penzeš Mihalj
138. Penjarski Svetozar
139. Perkućin Živa
140. Petrak Polje
141. Pincel Stevan
142. Polanov Milenko
143. Pribišov Desimir
144. Purkov Miladin
145. Rac Šandor
146. Racpeti Vladimir
147. Radojčić Živan
148. Radosavac Živa
149. Radosavljević Branko
150. Rajda Ferenc
151. Ranciger Matija
152. Rau Šandor
153. Raupeti Vladimir
154. Ristanović Radiša
155. Robiček Đorđe
156. Rončić Jakob
157. Roža Petar
158. Sabo Stevan
159. Sabo Josip
160. Salma Ištvan
161. Savić Anka
162. Savković Milutin
163. Sejuz Lajoš
164. Sekul Lajoš
165. Sivč Jovakim
166. Sivčev Marko
167. Sivčev Živica
168. Sančelov Steva
169. Stepanov Milorad
170. Stisanov Sava
171. Stojiškić Živan
172. Suknjak Ištvan
173. Svetlijić Paja
174. Šandor Janoš
175. Šaponjac Mile
176. Šerfezi Mija
177. Šikić Dušan
178. Šiman Aleksandar
179. Tonka Janoš
180. Toraski Ljubomir
181. Tot Šandor
182. Trbojević Petar
183. Uralj Andraš
184. Varga Mihajlo
185. Večetić Nikola
186. Velikić Jovan
187. Veskov Miladin
188. Vida Lajoš
189. Videc Nikola
190. Vučković Draga
191. Vujičić Lazar

192. Vukajlović Nada
 193. Vukosavljev Budisav
 194. Zamborac Đorđe
 195. Zavišić Ivan
 196. Žorž Petar

34. Krizmanić Mato
 35. Magneti Đivođep
 36. Marjanov Milan
 37. Mical Kosta
 38. Mihaljević Andrija
 39. Mikole Antun
 40. Moljac Jovan
 41. Nakarada Savo
 42. Nikolić Milenko
 43. Novota Jovan
 44. Pajević Slavko
 45. Pinter Martin
 46. Platiša Ilija
 47. Popošilov Ilija
 48. Praletić Joso
 49. Praljak Adam
 50. Radakov Petar

Spisak nestalih boraca 36. divizije

1. Isak Josip

Spisak nestalih boraca 51. divizije

1. Ampelić Franjo
 2. Antunović Stipan
 3. Babinović Antun
 4. Bajin Žarko
 5. Balažević Koloman
 6. Barbur Viktor
 7. Bartulović Antun
 8. Belaj Andrija
 9. Belić Marko
 10. Benčić Jovan
 11. Beneš Geza
 12. Bobić Jakob
 13. Bojanović Miloš
 14. Borjanović Miloš
 15. Cepelo Đorđe (8. brigada)
 16. Dimitrijević Nenad
 17. Đukić Svetozar
 18. Elesin Mile
 19. Glavinić Svetozar
 20. Glid Nandor
 21. Gršić Bela
 22. Harnik Pavel
 23. Holik Pavel
 24. Horvatić Zvonko
 25. Hrđan Mihajlo
 26. Jevrić Miodrag
 27. Jovanović Lazar
 28. Kalipardžić Đorđe
 29. Kantardžić Đorđe
 30. Keca Milica
 31. Kesler Bogdan
 32. Kolar Matija
 33. Kovačević Ivan

51. Radić Nikola
 52. Ragadić Franjo
 53. Ranalićev Ivan
 54. Sekulić Rada
 55. Slezak Stevan
 56. Stanimirov Ivan
 57. Stanković Mihajlo
 58. Stančić Franjo
 59. Stefanović Vladimir
 60. Stipanović Stipa
 61. Stipić Lojzija
 62. Supek Jan
 63. Šajn Dušan
 64. Šarčević Laslo
 65. Šimek Paja
 66. Tatić Antun
 67. Todorović Ilija
 68. Tumbas Antun
 69. Tumbas Marko
 70. Ugrinčić Slavko
 71. Višnjić Pavle
 72. Vološin Mihajlo
 73. Vujić Lazar
 74. Vukmanov Marko
 75. Živanović Jovan

Rekapitulacija:

Divizija	Poginuli	Nestali	Ukupno
16.	388	196	584
36.	89	1	90
51.	389	75	464
	866	272	1.138

RECENZIJA

U ovoj knjizi **Jovana M. Nedića** se na osnovu korištene literature i usmenih kazivanja ukazuje na okolnosti i stanje u Baranji na kraju Drugog svetskog rata.

Autor u svom delu koje je pred nama govorи o Bolmanskoj bici, situaciji i okolnostima oko nje, brigadama i jedinicama koje su učestvovale u njoj, kao i o stanovnicima sela Bolman i Baranje.

Valja se podsetiti da je Bolmanska bitka u Bolmanu imala svoj muzejski postav po koncepciji vojničke sobe. Taj je postav preko noći 1991. godine nestao. To je, nema sumnje, bio čin pokušaja brisanja prošlosti, što rečito govorи o neslaganju društvene sredine sa antifašističkim ratom.

Međutim, ako je ova knjiga napisana u cilju tumačenja i odbrane Bolmanske bitke sa istorijske distance od 70 godina, sa zadatkom da se postojeće činjenice objektivno rasvetle, onda je autor postigao cilj i svrhu pisanja. U suprotnom ovo je još jedna knjiga bibliografskog karaktera. Kako uopšte, tako i u bici na Bolmanu, platforma borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika svesno potencira nacionalnu ravnopravnost i socijalnu jednakost. Takvu platformu su politički prihvatile i tri divizije 12. korpusa NOVJ.

Autor nas čitaoce svojim radom "Bolmanska bitka" kroz paradigmu Bolmana osvećuje i vraća istorijskoj istini. Bilo je neophodno da se Bolmanska bitka posmatra i oceni ne samo kao segment, već i kao celoviti deo u ratnim operacijama jugoistočne i srednje Evrope, u kontekstu velike operacije Budimpešta – Beč koju vodi sovjetska Crvena armija, što ovoj operaciji daje saveznički karakter.

Konkretno, delo Jovana M. Nedića treba shvatiti i kao patriotski rad, kao obol stanovnicima Bolmana koji su stradali, izgubili svoje živote i svoja dobra. Stoga je autor nakon 70 godina i njima dao prostora da u knjizi iznesu, kao živi svedoci, svoja sećanja o tom istorijskom događaju. Nema dileme da je ta relativno značajna operacija NOR-a uzela svoj danak i žrtve, ali je isto tako činjenica da je istorijski obeležila Bolman, o čemu autor rečito govorи.

Autor daje široku deskripciju Bolmanske bitke, nastojeći da izbegne zamku prikrivanja istorijske istine i preterane naracije. Koristeći bibliografiju Vojnoistorijskog instituta iz šezdesetih godina 20. veka veoma precizno navodi hronologiju događanja, raspoređenu po

datumima odnosno danima operacije, po maniru ratnog dnevnika. Tu literaturu autor osvežava sećanjima i pričom nekolicine starijih stanovnika Bolmana koji su bili svedoci Bolmanske bitke.

Autor s pravom postavlja pitanje odmaknute linije i čekanja, očigledno je to bila taktika, a i čekanje na ishod velike nemačke operacije koja se u isto vreme vodila na potezu Nađkanjiža – Budimpešta. U ovom delu jasno se postavlja dilema "mostobran ili smrt", borba po svaku cenu, to je ipak rat. Veoma su tipične priče seljana, od kojih se ističe kazivanje **Vidoje Bijelića**. To je priča o šunki i ratu, idilična priča koja šunku izjednačava sa dobrim i sigurnim životom. Malo-malo pa vojske prolazeći kroz Bolman nekome odnesu šunku, a na kraju i oslobodioci. Autor svakako kroz autentične priče o Bolmanskoj bici postavlja interesantnu temu koja ima činjenično uporište: da li je nekada okupator bio bolji od oslobodioca? Okupator u njegovoј priči ponešto ostavlja iza sebe, a oslobodioci su počistili tavane.

Ovaj rad je, nema sumnje, novo istorijsko štivo, recenzija poznatih događaja, osvežena i osnažena autentičnom naracijom, što je najbolje preporučuje čitaocu.

Pero Matić, prof.

SAŽECI

SAŽETAK NA RUSKOM – Резюме на русском языке

В этой книге речь идёт о Болманском сражении, являющимся названием для битвы с целью восстановления и ликвидации Болманского предмостового укрепления, ведущимся с 6-ого по 21-ое марта 1945-ого года между единицами 12-ого корпуса 3-й армии Народноосвободительного войска (НОВЮ) и 3-его украинского фронта Красной армии (КА) против единиц совместных групп армий „Е“ нацистской Германии.

Операция форсировки реки Дравы известна на сербско-хорватском языке под названием „Шумски ђаво“ („Лесной чёрт“, по-немецки „Waldteufel“, по-английски „Forest devil“) а является частью большей операции названной по-немецки „Frühlingserwachen“ (на сербско-хорватском „Пролетно / Пролећно/ буђење“ или "Велика операција" („Весеннее пробуждение“ или „Большая операция“, по-английски „Spring Awakening“), проведённая немецким Вермахтом, а целью которой было повторительное завоевание Будапешта и нефтяных полей в Венгрии.

Во главе 2-ой “Возникновение предмостового укрепления“ описываются подготовки для форсировки реки Дравы немецкими единицами а также и защитительные планы 12-го корпуса 3-й армии НОВЮ и приводятся единиц участвующие в сражении, их числовые составы войск и вооружений. В той же самой главе описываются форсировка реки Дравы и сражения с целью установления предмостового укрепления.

Глава 3-ья „Сражения на предмостовом укреплении“ описывает день ото дня как велись сражения (с 6-ого по 10-ое марта 1945-ого года), а глава 4-ая „Ликвидация предмостового укрепления“, также день ото дня (с 11-ого по 21-ое марта 1945-ого года), саму ликвидацию предмостового укрепления и конец сражения.

Во главе 5-ой „Болманские кровавые дни“, названной по словам участника в сражении комиссара Петефи бригады Рудольфа Йонтовича, описываются последствия сражения, даётся анализ сражения, наводятся воспоминания и описываются позднейшие отмечания годовщин битвы и воздвижение памятника погибшим героям.

В состав книги входят также и карты, чтобы читателям облегчить понимание течения сражения, а также и множества фотографий относящихся к самому времени этого сражения и послевоенных отмечаний. В приложении приведён список погибших участников Болманского сражения (16-ая, 36-ая и 51-ая дивизий 12-ого корпуса 3-ей армии НОВЮ) из архива Союза антифашистских бойцов и антифашистов Белого Манастира.

В сражениях против фашистов в Болманском сражении, в рядах 16-ой, 36-ой и 51-ой дивизий, участвовали бойцы различных национальностей - сербы, хорваты, венгры, словаки, русины... Вместе сражались и погибали и именно их совместная борьба против фашизма даёт Болманскому сражению особую стоимость и значение.

В это время пока находилась на левом берегу реки Дравы 3-ья армия касательно оперативности была подчинена командующему 3-его украинского фронта Фёдору Ивановичу Толбухину, маршалу СССР и народному герою Югославии. Во время сражений на Болманском предмостовом укреплении с 6-ого по 21-ое марта 1945-ого года единицы 3-ей армии были успешно поддержаны воздушным флотом „Витрук“ из состава советской 10-ой атаковой воздушной дивизии и 236-ой истребительной дивизии командованной генерал-майором Андреем Никифоровичем Витруком, в то время командующим 10-ой гвардейской истребительной воздушной дивизией КА. Артиллерийскую поддержку единицам 3-ей армии подавал 189-ый независимый артиллерийский полк КА, пока в запасе был 53-ий полк мотоциклов с колясками 3-его украинского фронта КА. В самом конце Болманского сражения, в ликвидации Болманского предмостового укрепления, частично участвовал 133-ий стрелковый корпус КА, состоящий из 84-ой и 122-ой стрелковых дивизий.

Отмечая 2015-ого года 70-ую годовщину Болманского сражения, Община Ягодняк помогла подготовку и выпуск этой книги.

Превели: **Драгиша³³⁵** и **Драга Шакић³³⁶**, Бели Манастир

³³⁵ **Dragiša Šakić** je profesor ruskog jezika i književnosti te knjižničar. Rođen je 1949. godine u Kneževim Vinogradima. Gimnaziju je završio u Belom Manastiru 1968. godine, a diplomirao je 1973. na Filozofskom fakultetu u Prištini. Od 1971. do 1991. predavao je ruski jezik i književnost, a od 1991. do danas je knjižničar školske knjižnice u Gimnaziji Beli Manastir. Završio je i izvanredni studij knjižničarstva u Osijeku.

SAŽETAK NA MAĐARSKOM – ÖSSZEFOGLALÓ

Ebben a könyvben a Bolmáni csata leírása van, a harcok egyes részeinek elnevezése a "Bolmáni hidfő" védelmi vonal létrehozása és likvidálásánál, mely küzdelem 1945. március 6.-ikától március 21.-ikéig tartott a Jugoszláv Népfelszabadító hadsereg 12. hadtest III. hadserege és a Vörös hadsereg 3. Ukrán arcvonala a náci Németország "E" csoport hadserege ellen.

A Dráva folyó átkelését erőltető hadművelet (szerb - horvát nyelven úgy ismert mint "Šumski đavo") "Erdei ördög" (németül "Waldteufel", angolul "Forest devil") és a hadművelet nagyobb része németül "Frühlingserwachen" (szerb - horvátul "Proljetno /Prolećno/ buđenje" vagy "Velika operacija") "Tavaszi ébredés", vagy "Nagy hadművelet" (angolul "Spring Awakening"), amit a német Wehrmacht indított melynek a célja Budapest és a Magyarországi kőolajmezők újboli elfoglalása volt.

"II. A hidfő létrehozása" fejezet leírja a német egységek felkészülését a Dráva folyó hadműveletre és a Jugoszláv Népfelszabadító hadsereg 12. hadtest III. hadserege védekezési tervét, valamint felsorolja ebben a küzdelemben résztvevő egységeket, a harcosok számát és a fegyverzetüket. Ez a fejezet tartalmazza még a Dráva folyó hadművelet leírását és a harcokat a védelmi vonal létrehozására.

"III. Harcok a hídfőnél" fejezet leírja hogyan folytak a harcok 1945. március 6.-ikától "március 10.-ig, "IV. A hídfő likvidálása" című fejezet pedig 1945. március 11.-ikétől" március 21.-ig, majd magát a védelmi vonal likvidálását és a csata végét.

"V. A bolmáni véres napok" ez a fejezet a csata egyik résztvevője **Jontović Rudolf** a Petőfi-brigád biztosának elbeszélése alapján kapta ezt a címet, leírja az ütközet következményét, a harcok elemzését, felsorol megemlékezéseket, leírja a későbbi évfordulók alkalmából tartott ünnepségeket és az elesett harcosok emlékére emelt emlékűvet.

Ez a könyv térképeket is tartalmaz a harcok lefolyásának könnyebb megértése céljából, valamint sok-sok képet a csata idejéből és a háború

³³⁶ Draga Šakić (djivojački Vukobratović) profesorica je ruskog jezika i sociologije.

Rođena je 1946. godine u selu Grabušić kod Korenice, a studirala je Zagrebu. U Beli Manastir došla je 1970. godine, tu se udala i odradila cijeli radni vijek, predavajući ruski jezik i sociologiju u Gimnaziji Beli Manastir i Ekonomskoj školi. Ruski jezik je predavala autoru ove knjige Jovanu M. Nediću (1-4. razred; 1973-1977) i njegovom saradniku na knjizi Jovanu S. Nediću (2-4. razred; 1970-1973).

utáni ünnepségekről. A könyvhöz mellékelve van az Antifasiszta harcosok egyesülete és a Beli Manastir - i antifasiszta egyesület arhívumából kapott adatok alapján a Bolmáni csatában elesett harcosok névsora, akik a Jugoszláv Népfelszabadító hadsereg 12. hadtest III. hadseregének 16., 36. és 51. hadosztályaiban harcoltak.

A Bolmáni csata fasiszták elleni küzdelmeiben, a 16., 36. és 51. hadosztály soraiban vegyes nemzetiségi harcos vett részt- Szerbek, Horvátok, Magyarok, Szlovákok, Ruszinok. Együtt harcoltak és vesztették életüket és ez az ő közös harcuk a fasizmus ellen adja meg a Bolmáni csatának a rendkívüli értékét és jelentőségét.

A Bolmáni csatában részt vett a 15. Vajdasági "Petőfi-Sándor" roham brigád is, úgy ismert mint Petőfi-brigád, tagjai Vajdasági és Szlavóniai magyarok voltak. A brigád háborus útján itt volt a legnehezebb küzdelmük, ahol különösen kitüntek a harcokban, de nagy veszteségek és áldozatok árán. A csata végén, a Petőfi-brigád utolsó elesett hőse maga a brigád parancsnoka Kiss Ferenc volt.

Azt hogy az életüket vesztett hősök nincsenek elfelejtve, bizonyítja **Golub Erzsébet** (*Erzsika*), az elesett **Golub Ivan** leánya, aki a Magyarországi Bácsalmáson él. Ő a fiával **Baricz Lászlóval** 2013. október 5.-én ellátogattak Szeglakra (Majške Međe) megnézni azt a helyet ahol az édesapa-nagyapa elesett, utána megkoszorúzták a Bolmáni csata hőseinek központi emlékművét. Golub Erzsébet és fia jelen voltak a Bolmáni csata 70. évforduló megünneplésén is 2015. március 21.-én, és szintén koszorút helyeztek el a központi emlékműnél.

A Bolmáni csata 70.-ik évfordulója alkalmából 2015.-ben a Kácsfalusi (Jagodnjak) járás segítette e könyv előkészítését és kiadását.

Preveo: **Karolj Eri**³³⁷

³³⁷ **Karolj Eri** (mad. *Éri Károly*, u knjigu rođenih upisan kao Karlo Eri), zvani Karčika, umirovljenik iz Belog Manastira. Rođen je 10. IX. 1937. godine u Zmajevcu, gdje je i živio do 1977. godine kad se preselio u Beli Manastir. Završio je vanredno srednju i višu ekonomsku školu u Zagrebu i radio u više baranjskih firmi na radnim mjestima u knjigovodstvu i računovodstvu. Svojim stručnim znanjem i iskustvom pomagao je u radu baranjskim poljoprivrednim zadrugama, posebno Poljoprivrednoj zadruzi Bolman. U Bolmanu je čuo mnoge priče o Bolmanskoj bici, a jedan njegov bratić, **Ferenc Tot** (mad. *Toth Ferenc*; 1926-1991) iz Pačira (Bačka), učestvovao je u Bolmanskoj bici kao borac poznate Petefi-brigade.

SAŽETAK NA SLOVAČKOM – ZHRNUTIE V SLOVENSKOM JAZYKU

V tejto knihe sa opisuje Bolmansky boj, čo je spoločný názov za boje na likvidácii bolmanského predmostia, ktoré sa viedli od 6. do 21. marca 1945. roka, medzi jednotkami 12. korpusa III armády Národnoslobodzovacieho vojska Juhoslavie (NOVJ) a 3. ukrajinského fronta Červenéj armády (ČA) proti jednotiek Skupiny armády „E“ nacistického Nemecka.

Operácie začali núteňím rieky Dravi, známe ako: na srbochorvátskom jazyku: „Šumski ďavo“ (nemecky: „Waldteufel“, anglicky: „Forest devil“, po slovenský: „Lesný diabol“), a časť je väčšej operácie pod názvom: nemecky: „Frühlingserwachen“ (srbochorvátsky: „Proljetno / Prolećno / budjenje“ ili „Velika operacija“, anglicky: „Spring Awakening“, po slovenský: „Jarné budenie“ alebo „Veľká operacia“), ktorú viedol nemecký Wehrmacht, a ktorej cieľ bol znova opsadiť Budapešť a ropné polia v Mad'arsku.

V kapitole II „*Vznik predmostia*“ opisujú sa prípravy na nútenie rieky Dravi zo strany nemeckých jednotiek a obranné plány 12. korpusa III armády NOVJ, a napočítane sú jednotky ktoré účinkovali v boji, ich počet a zbraň ktorú použivali. Táto kapitola opisuje nútenie rieky Dravi a boje na usporiadanie predmostia.

V kapitole III „*Boje na predmosty*“ opisujú sa každodenné boje (6-10. III 1945), a v kapitole IV „*Likvidácia predmostia*“, taktiež každodenné (11-21. III 1945), samá likvidácia predmostia a koniec boja.

V kapitole V „*Krvavé bolmanske dni*“ pomenované po slovách účasníka boja komesára Petefi brigady **Rudolfa Jontoviča**, opisujú sa nasledky a analýza boja, uvadyajú sa spomienky na oslavu vyročia boja, ako aj odhalovanie pamätníka padlým bojovníkom.

Kniha obsahuje mapy boja čo prispieva k ľahšiemu porozumeniu, ako aj množstvo fotografií tej doby, a povojnových osláv. V prílohe je uvedený i soznam padlých bojovníkov Bolmanského boja (16, 36 a 51 divizie 12. korpusa III armády NOVJ) z archíva Spolku antifašistických bojovníkov i antifašistov Beli Manastir.

V Bolmanskom boji proti fašizmu, v radoch 16, 36 a 51 divizie, účinkovali bojovníci rôznych národností – Srbi, Chorvati, Maďari, Slováci, Rusini. Spolu bojovali a hinuly, a práve ich spoločný boj proti fašizmu dáva tomuto všetkému osobitnú hodnotu a význam.

V zostave 51. divizie, pod komandoú **Andrea Pecnika – Ďord'a**, bojovala aj 14. vojvodinská úderna brigáda, zvanná i 1. slovenská brigada. V kňihe sú zaznamenané slová Dragol'uba Kapora zo Subotice, účastníka Bolmanského boja, ktorý hovoriac o boji, zvlášť vytíčil moment ktorý nikdy nezabudne, a ktorého sa, i po 70-tých rokoh, pamäta. Ako matky slovenky prišli a priniesli jedlo bojovníkom a ako oplakávali a žialili svojich padlých sinov. Napriek tažkostiam zažitím vo vojne, toto sa pamäta ako niečo najťašie čo dožil vo vojne.

V roku 2015. zaznamenali 70-ročnicu Bolmanského boja, a obec Jagodňák podporila prýpravu a viedanie tejto kňihi.

Do slovenčiny preložila: **Vlasta Arbetová**³³⁸, Báčska Palanka

³³⁸ **Vlasta Arbet** (slovački Arbetová; djevojački Janać, slovački Janačová) rođena je 15. VIII. 1957. godine u Bačkoj Palanci, gdje je završila osnovnu školu na slovačkom i gimnaziju na srpskohrvatskom. Studirala je pravo u Novom Sadu. Radila je u građevinskom poduzeću "Građevinar" u Bačkoj Palanci. Vlastin otac Petar (Jožefa) Janać (1927-2016), fotograf, bio je miner u Omladinskoj četi 1. vojvođanske brigade i učestvovao je krajem Drugog svjetskog rata u borbama vođenima u Baranji. Vlasta je udata za Janka Arbeta, rođenog 1954. godine također u Bačkoj Palanci, koji je s Jovanom S. Nedićem studirao matematiku u Novom Sadu, otkad i datira njihovo prijateljstvo, koje je kasnije preraslo i u porodično prijateljstvo.

САŽЕТАК НА РУСИНСКОМ – РЕЗИМЕ ПО РУСКИ

У тей кнїжки описана Болманска битка, що мено за борби на успоставяню и ликвидациі Болманского мостобрану, хтори водзени од 6. по 21. март 1945. року медзі ёдинку 12. корпусу III армii Народношлебодительного войска Югославии (НОВЮ) и 3. українскага фронта Червеней армii (ЧА) проців ёдинкох Групи армийох "E" нацистичнай Немецкай.

Операция форсированя рики Драви позната на сербско-горватским языку як "Шумски ђаво" (немецким "*Waldteufel*", английским "*Forest devil*") и часц є векшай операциі наволаней по немецкі "*Frühlingserwachen*" (по сербско-горватски "Прольетно /Пролећно/ буђење" лєбо "Велика операција", по английски "*Spring Awakening*"), хтору порушал немецкі Вермахт, а хтойер бул ціль ознова завжац Будимпешту и нафтни поля у Мадярской.

У поглавю "*II Наставане мостобрану*" описаны приихтованя за форсироване рики Драви з боку немецких ёдинкох и одбрамбени плани 12. корпусу III армii НОВЮ, тиж так наведзены ёдинки хтори участвовали у битки, іх числови стан и наоружане. Исте поглаве описуе форсированя Драви и успоставяне мостобрану.

Поглаве "*III Борби на мостобрану*" описуе по дньох як ше одвивали борби (6-10. III 1945), а поглаве "*IV Ликвидация мостобрана*", исто так по дньох (11-21. III 1945), саму ликвидацию мостобрану и конец битки.

У поглавю "*V Кирзави днiй болмански*", наволаным по словох учашнiка битки комесара **Рудолфа Йонтовича**, описую ше пошлiдki битки, дава анализа борбох, наводза здогадованя и описую познейши преслави рочнiцох битки и дзвиганю памятнiка погинутим борцом.

Кнїжка у себе ма мапи же би ше лёгчайше порозумел цек борбох, як и множество сликох зоз часу битки и зоз повойновых преславох. У прилогу дати попис погинутых борцох Болманской битки (16, 36. и 51. дивизий 12. корпусу III армii НОВЮ) зоз архиву Здружения антифашистичных борцох и антифашистох Бели Манастир.

У борбох проців фашистох у Болманской битки, у шорох 16, 36. и 51. дивизий участвовали борци рижних национальносцох – Серби, Горвати, Мадяре, Словаки, Руснаци... Вёдно ше борели и гинули и

баш прето їх заєднїцка борба процив фашизму дава Болманскай битки окремну вредносць и значене.

Означуюци 2015. року 70-рочнїцу Болманскай битки, Општина Ягодняк помогла пририхтоване и видаване тей кнїжки.

Preveo: **Mihajlo Džudžar**³³⁹

(преведол: **Михайло Джуджар**), Ruski Krstur

³³⁹ **Mihajlo Džudžar** je rođen 1958. godine u Ruskom Krsturu, gdje i danas živi. Završio je srednju grafičku školu i poslije trideset godina rada u štampariji "Ruske slovo" ostao je bez posla i firme pa je spas potražio, kao i mnogi Ruskokrsturčani, u baštovanstvu i proizvodnji paprike. U širim jugoslovenskim okvirima poznat je kao ljubitelj enigmatike, a posebno anagramiranja.

SAŽETAK NA NJEMAČKOM – ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Buch handelt es sich über die Schlacht von Bolman, was der Name für die Schlacht um die Festlegung und die Entfernung des Brückenkopfes in Bolman ist. Die Schlacht dauerte von 6. bis 21. März in 1945, zwischen den Einheiten der 3. Armee der Volksbefreiungsarmee Jugoslawiens und der 3. Ukrainischen Front der Roten Armee gegen die Fraktion Einheiten der deutschen Nazi Armeegruppen "E".

Der Sturmangriff auf die Drau ist bekannt unter dem Namen "Waldteufel" (serb-kro. "Šumski đavo", eng. "Forest Devil"). Es ist ein Teil der größeren "Operation Frühlingserwachen" (serb-kro. "Proljetno /Prolećno/ buđenje" oder "Velika operacija", eng. "Spring Awakening"), die von der deutschen Wehrmacht durchgeführt war, mit dem Ziel Budapest und die ungarischen Ölfelder zurückzuerobern.

In dem Kapitel "*II. Die Erstehung des Brückenkopfes*" werden Vorbereitungspläne für den Sturmangriff auf die Drau und Verteidigungspläne der 12. Armeetruppe beschrieben. Dieses Kapitel enthält eine Liste von allen Einheiten, die in der Schlacht teilgenommen haben, gefolgt von der Beschreibung des Angriffs auf die Drau und der Schlacht für die Errichtung des Brückenkopfes.

Das Kapitel "*III. Kampf auf dem Brückenkopf*" berichtet über die täglichen Kämpfe von 6. bis 10. März 1945, und das Kapitel "*IV. Zerstörung des Brückenkopfes*" erzählt über die folgenden Tage (11.-21. März 1945) und die Zerstörung und das Ende der Schlacht.

In dem Kapitel "*V. Blutige Tage von Bolman*", genannt nach den Wörtern von **Rudolf Jontović**, einen der Schachteilnehmer und den Kommissar der Petefi Brigade, lesen wir über die Folgen der Schlacht, Kampf Analysen und Erinnerungen, genauso wie über die späteren Feiern des Jahrestages der Schlacht, so wie die Errichtung des Denkmals für die gefallenen Kämpfer.

Viele Mappen sind im Buch enthalten, damit der Leser einfacher den Verlauf der Schlachten verfolgen kann, ergänzt mit vielen Fotografien aus der Schlacht und den Nachkriegs-Feiern. In dem Anhang befinden sich die Namen der gefallenen Kämpfer (16., 36., 51. Division des 12. Korps der Volksbefreiungsarmee Jugoslawiens), die von den Antifaschisten Kämpfern und Antifaschisten Verein aus Beli Manastir übernommen sind.

In dem Kampf gegen die Faschisten in der Schlacht von Bolman haben Leute von verschiedenen Nationen teilgenommen, denn in den 16., 36., und 51. Divisionen waren Serben, Kroaten, Ungaren, Slowaken, Russinen... Die Tatsache, dass diese verschiedenen Nationen zusammen kämpften und starben, was ihren gemeinsamen Kampf gegen Faschismus in der Schacht von Bolman einen besonderen Wert und Bedeutung gibt.

In 2015, für den 70. Jahrestag der Schacht, hat die Gemeinde Jagodnjak mit der Vorbereitung und Herausgabe dieses Buches geholfen.

Prevela: **Tijana Nedić³⁴⁰**, Bolman

³⁴⁰ Bilješka o prevoditeljici može se pročitati uz "Sažetak na engleskom".

SAŽETAK NA ENGLESKOM – ABSTRACT

This book is about the Battle of Bolman, which is the name of the battle for the establishment and removal of the Bolman bridgehead. The battle was fought from the 6th till the 21st March in 1945, between the 3rd Army unit of the National Liberation Army of Yugoslavia and the 3rd Ukrainian Front of the Red Army against fraction units from Nazi Germany Army Group "E".

The assault of the Drava river is known as the operation "Forest Devil" (serb-cro. "Šumski đavo", germ. "Waldteufel"). It is a part of the bigger operation known as "Spring Awakening" (serb-cro. "Proljetno / Prolećno / buđenje" or "Velika operacija", germ. "Frühlingserwachen"), which was carried out by the German Wehrmacht, with the goal of re-conquering Budapest and the oil fields in Hungary.

In the chapter "*II. The building of the bridgehead*" we have descriptions of the German preparation for the assault across the Drava river, as well as the defense plans of the 12th corps of the 3rd Army of the National Liberation Army of Yugoslavia forces. The chapter also lists all the units participating in the battle, their numbers and their arms, followed by a description of the assault on the Drava river and the battle for the establishment of the bridgehead.

The chapter "*III. Fights on the bridgehead*" reports on the each day of the fight (from the 6th-10th March 1945), and the chapter "*IV. Removal of the bridgehead*", also arranged according to the days (11th-21st March 1945), reports on the sole elimination of the bridgehead and the end of the battle.

In the chapter "*V. The Bloody days of Bolman*", named after the words of **Rudolf Jontović**, a battle participant and the commissar of the Petefi brigade, the consequences of the battle are presented, followed by a fight analysis, the remembrance days of the battle and subsequent annual celebrations and erection of the memorial for the fallen fighters.

The book contains numerous maps so the reader could easily understand the flow of the fights, as well as plenty of photographs from the fight itself and the post-war celebrations. The appendix includes a list of the names of the fallen fighters in the Battle of Bolman (16th, 36th, and 51st division of the 12th Corps of the 3rd Army of the National Liberation Army of Yugoslavia forces), taken from the archive

of the Antifascist Fighters and the Antifascists Association from Beli Manastir.

In the fights against the fascists during the Battle of Bolman, in the lines of the 16th, 36th and 51st division, fighters from all nationalities participated, such as Serbs, Croats, Hungarians, Slovaks, Rusyns... They fought and died together, which makes their joint fight against fascism during the Battle of Bolman extraordinary and significant.

Commemorating the 70th annual anniversary of the Battle of Bolman in 2015, the Jagodnjak municipality helped to arrange and to publish this book.

Prevela: **Tijana Nedić**³⁴¹, Bolman

³⁴¹ **Tijana Nedić** je kćerka autora ove knjige Jovana M. Nedića. Rođena je 19. VIII. 1991. godine u Osijeku. Osnovnu školu završila je u Bolmanu, srednju školu za hotelijersko-turističkog tehničara u Belom Manastiru, a na Filozofskom fakultetu u Osijeku stekla je 2016. godine zvanje magistre edukacije engleskog jezika i književnosti te magistre edukacije njemačkog jezika i književnosti.

SAŽETAK NA BAJAŠKOM DIJALEKTU (kojim govore baranjski Romi)

Această carte descrie lupta Bolmanska, ceea ce este numele luptei împotriva constituirea și lichidarea Bolmanski cap de pod, efectuat în perioada şase au douăzeci și unu martie 1945 între unitățile Corpului 12 III. Mișcarea Armatei de Eliberare Națională (NLA) și al 3-lea Frontul ucrainean al Armatei Roșii (CA), împotriva unităților Grupului de Armate "E" al Germaniei naziste.

Operația de fortând râul Drava este cunoscută în limba sârbo-croată ca "diavol de pădure" (germană "Waldteufel" engleză "Padurea Diavolului") și face parte dintr-o operațiune mai mare numit german "Frühlingserwachen" (sârbo-croată "de primăvară Wake" sau "operațiune excelentă", engleză "Spring Awakening"), ceea ce a condus Wehrmachtul german, și al cărui scop a fost de a recăpăta Budapesta și zăcămintele de petrol din Ungaria.

În capitolul "*II. Apariția cap de pod*" descrie pregătirile pentru forțarea râului Drava de unitățile germane și planurile de apărare ale 12-Corpului III. Partizane state Armata și care au fost implicate în unități de luptă, numerele și armele lor. Aceeași secțiune conține o descriere a Drava și fortând lupta pentru a stabili un cap de pod.

Secțiunea "*III. Luptele in cap de pod*" descrie zilele care sunt în conflict (6-10. III. 1945), și "*IV. Cap de pod lichidare*", de asemenea, de o zi (11-21. III. 1945), foarte lichidare și cap de pod sfârșitul bătăliei.

În capitolul "*V. zile săngeroase Bolmanska*", denumit potrivit participanților la luptă comisar Petofi brigadă **Rudolf Jontovića**, descrie consecințele luptei, o analiză a luptei, în conformitate cu amintiri și să descrie aniversări ulterioare ale luptei și ridicarea unui monument al soldaților căzuți.

Cartea include hărți pentru a face mai ușor de înțeles fluxul de luptă, precum și o multitudine de imagini din timpul luptei în sine este sărbătoare post-război. Atașat este o listă a martirilor Bolmanska de luptă (16, 36 și 51 de diviziuni ale Corpului NLA a 12-a III. Armata) din arhiva Asociației luptători anti-fasciști și Mănăstirea antifasciști White.

În lupta împotriva fasciștilor în Bolmanska de luptă, în rândurile 16, 36 și 51 de divizii, au participat luptători de diferite naționalități - sârbi, croați, unguri, slovaci, ruși ... Împreună, ei au luptat și au murit, și doar lupta lor comună împotriva fascismului dă Bolmanska luptă de o valoare deosebită și semnificație.

Marcajul de 70 de ani, aniversare 2015 a bătăliei de la Bolman,
Municipalitatea Jagodnjak a ajutat la pregătirea și publicarea acestei
cărți.

Preveo: **Branko Petrović**³⁴²

³⁴² **Branko Petrović** je rođen 21. XI. 1961. godine u Bolmanu. Osnovnu i srednju školu završio je u Belom Manastiru. Godine 2001. završio je školu za novinare u Vukovaru u organizaciji Vijeća Europe. Radio je kao novinar, urednik i voditelj emisije "Đelem, đelem" na belomanastirskom Radiju Banska kosa. Osnivač je prvog udruženja baranjskih Roma 1999. godine. Predsjednik je Vijeća romske nacionalne manjine Osječko-baranjske županije u više saziva.

КРАТОК ПРЕГЛЕД (РЕЗИМЕ) НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во оваа книга се опишува Болманската битка, што е назив за борбата за воспоставување и ликвидирање на Болманскиот мостобран, водена од 6. до 21. март 1945. година помеѓу единиците на 12. корпус на III. армија на Народноослободителната војска на Југославија (НОВЈ) и 3. украински фронт на Црвената армија (ЦА) против единиците на Групата армии „Е“ на нацистичка Германија.

Операцијата за форсирање на реката Драва е позната на српско-хрватски јазик како „Шумски ѡаво“ (македонски „Шумски ёавол“, германски „Waldteufel“, англиски „Forest devil“) и е дел од поголема операција именувана на германски „Frühlingserwachen“ (српско-хрватски „Пролетно /Пролећно/ буђење“ или „Велика операција“, македонски „Пролетно будење“ или „Голема операција“, англиски „Spring Awakening“), која ја повел германскиот Вермахт, а на која цел и' било повторно освојување на Будимпешта и нафтените полиња во Унгарија.

Во поглавјето „II. Настанок на мостобранот“ се опишуваат подготвките за форсирање на реката Драва од страна на германските единици и одбранбените планови на 12. корпус на III. армија на НОВЈ и се наведува кои единици учествувале во битката, нивната бројна состојба и наоружување. Истото поглавје содржи и опис на форсирањето на Драва и борбите за воспоставување на мостобранот.

Поглавјето „III. Борбите на мостобранот“ опишува како по денови се одвивале борбите (6-10. III.1945), а поглавјето „IV. Ликвидација на мостобранот“, исто така по денови (11-21. III.1945), самата ликвидација на мостобранот и крајот на битката.

Во поглавјето „V. Кравви денови болмански“, наречен според зборовите на учесникот во битката комесарот на Петефи-бригадата **Рудолф Јантовиќ**, се опишуваат последиците од битката, се дава анализа на борбите, се наведуваат сеќавања и опишуваат подоцнешните прослави на годишнините од битките и подигнување споменик на паднатите борци.

Книгата содржи и мапи како полесно би се разбрал текот на борбите, како и мноштво на слики од времето на самата битка и од повоените прослави. Во прилог е даден и попис на паднатите борци во Болманската битка (16., 36. и 51. дивизија на 12. корпус

на III. армија на НОВЈ) од архивата на Здружението на антифашистичките борци и антифашисти на Бели Манастир.

Во борбите против фашистите во Болманската битка, во редовите на 16., 36. и 51. дивизија, учествувале и борци од различни националности – Срби, Хрвати, Унгарци, Словаци, Русини... Заедно се бореле и гинеле и токму нивната заедничка борба против фашизмот и' дава на Болманската битка посебна вредност и значење.

Одбележувајќи ја во 2015. година 70-годишнината на Болманската битка, Општината Јагодњак ги помогна подготвките и издавањето на оваа книга.

Преведе: **Никола Петковски³⁴³, Скопје**

³⁴³ Преводот на македонски јазик е извршен од **Никола Петковски** од Скопје (Македонија), стар 70 години, дипломиран инженер архитект, сега пензионер и долгогодишен активен енigmатичар на подрачјето на бившите ЈУ простори, потпретседател на Енигматскиот клуб „Скопје“ (пререгистриран како Енигматски клуб „Анаграм“ Скопје), истовремено член на Здружението на енigmатичари „Вук Каракиќ“ од Белград, на енигматските клубови „Чвор“ од Бјеловар, „Божидар Враницки“ од Сплит, „ЗАКОС“ од Осиек, „ВАЗАК“ од Вараждин, ЕК „Кикинда“ од Кикинда, „Нова загонетка“ од Белград и Енигматското друштво „Др. Ѓорѓе Натошевиќ“ од Сомбор.

SAŽETAK NA SLOVENSKOM – POVZETEK

Knjiga opisuje Bitko pri Bolmanu, kar je naziv za borbe pri vzpostavljanju in likvidaciji mostobrana pri Bolmanu, ki so se odvijale med 6. in 21. marcem 1945 med enotami 12. korpusa III. armade Narodnooslobodilne vojske Jugoslavije (NOVJ) podprtih z enotami 3. ukrainške fronte Rdeče armade proti enotam armadne skupine "E" nacistične Nemčije.

Operacija forsiranja reke Drave je znana pod imenom "Gozdni vrag" (srbsko-hrvaško "Šumski đavo", nemško "Waldteufel", angleško "Forest devil") in je del večje operacije nemškega Wehrmachtta pod imenom "Frühlingserwachen" ("Pomladno prebujanje", srbskohrvaško "Proljetno /Prolećno/ buđenje" ali "Velika operacija", angleško "Spring Avekening") katere cilj je bila ponovna osvojitev Budimpešte in naftnih polj na Madžarskem.

Poglavlje "*II. Nastanek mostobrana (Nastanak mostobrana)*" opisuje priprave za forsiranje reke Drave s strani nemških enot in obrambne načrte 12. korpusa III. armade NOVJ. V poglavju so navedene enote udeležene v bitki, njihovo številčno stanje in oborožitev. Isto poglavje vsebuje tudi opis forsiranja reke Drave in borb za vzpostavitev mostobrana.

Poglavlje "*III. Borbe za mostobran*" opisuje po posameznih dnevih potek borb med 6. in 10. marcem 1945, poglavje "*IV. Likvidacija mostobrana*" pa po posameznih dnevih od 11. do 21. marca 1945 opisuje likvidacijo mostobrana in konec bitke.

V poglavju "*V. Krvavi dnevi bolmanski (Krvavi dani bolmanski)*", poimenovanem po besedah udeleženca bitke komisarja Petefi-brigade **Rudolfa Jontovića**, so opisane posledice bitke, podana je analiza borb, navedeni so spomini udeležencev Bitke pri Bolmanu. Poglavlje vsebuje tudi opise poznejših proslav ob obletnicah bitke, kot postavitev spomenika padlim borcem v bitki.

Knjiga za lažje razumevanje poteka borb vsebuje tudi zemljevide kot tudi množico slik iz časa same borbe in povojnih proslav. V prilogi je seznam padlih borcev Bitke pri Bolmanu (borcev 16., 36. in 51. divizije 12. korpusa III. armade NOVJ) iz arhiva Združenja antifašističnih borcev in antifašistov (Udruge antifašističkih boraca i antifašista) Beli Manastir.

V borbah proti fašistom v Bitki pri Bolmanu so se v vrstah 16., 36. in 51. divizije borili borci različnih narodnosti – Srbi, Hrvati, Madžari,

Slovaki, Rusini... Borili in umirali so skupaj in prav ta njihova skupna borba proti fašizmu daje Bitki pri Bolmanu posebno vrednost in pomen.

Ob obeležitvi 70. letnice Bitke pri Bolmanu je Občina Jagodnjak podprla pripravo in izdajo te knjige.

Preveo: **Štefan Markovič**³⁴⁴, Mengeš (kod Ljubljane)

³⁴⁴ **Štefan Markovič**, univ. dipl. org. (menedžer), rojen u Ljubljani 1952, danes upokojenec. Delal je na odgovornih mestih v gospodarstvu, danes se ukvarja s publicistiko in ugankarstvom (srbskohrvaško: *enigmatikom*), član je Enigmatskega kluba "Kikinda" in Društva Križemkražem.

SAŽETAK

U ovoj knjizi opisuje se Bolmanska bitka, što je naziv za borbe na uspostavljanju i likvidaciji Bolmanskog mostobrana, vođene od 6. do 21. marta 1945. godine između jedinice 12. korpusa III. armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i 3. ukrajinskog fronta Crvene armije (CA) protiv jedinica Grupe armija "E" nacističke Njemačke.

Operacija forsiranja rijeke Drave poznata je na srpsko-hrvatskom jeziku kao "Šumski đavo" (njemački "*Waldteufel*", engleski "*Forest devil*") i dio je veće operacije nazvane njemački "*Frühlingserwachen*" (srpsko-hrvatski "*Proljetno /Prolećno/ buđenje*" ili "*Velika operacija*", engleski "*Spring Awakening*"), koju je poveo njemački Wehrmacht, a kojoj je cilj bio ponovno osvajanje Budimpešte i naftnih polja u Mađarskoj.

U poglavlju "*II. Nastanak mostobrana*" opisuju se pripreme za forsiranje rijeke Drave od strane njemačkih jedinica i odbrambeni planovi 12. korpusa III. armije NOVJ te se navodi koje su jedinice učestvovali u bici, njihovo brojno stanje i naoružanje. Isto poglavlje sadrži opis forsiranja Drave i borbe za uspostavljanje mostobrana.

Poglavlje "*III. Borbe na mostobranu*" opisuje po danima kako su se odvijale borbe (6-10. III. 1945), a poglavlje "*IV. Likvidacija mostobrana*", također po danima (11-21. III. 1945), samu likvidaciju mostobrana i kraj bitke.

U poglavlju "*V. Krvavi dani bolmanski*", nazvanom prema riječima učesnika bitke komesara Petefi-brigade **Rudolfa Jontovića**, opisuju se posljedice bitke, daje analiza borbi, navode sjećanja i opisuju kasnije proslave godišnjica bitke i podizanje spomenika palim borcima.

Knjiga sadrži i mape kako bi se lakše razumio tok borbi, kao i mnoštvo slika iz vremena same bitke i s poslijeratnih proslava. U prilogu je dat i popis palih boraca Bolmanske bitke (16, 36. i 51. divizija 12. korpusa III. armije NOVJ) iz arhive Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir.

U borbama protiv fašista u Bolmanskoj bici, u redovima 16, 36. i 51. divizije, učestvovali su borci raznih nacionalnosti – Srbi, Hrvati, Mađari, Slovaci, Rusini... Zajedno su se borili i ginuli i upravo njihova zajednička borba protiv fašizma daje Bolmanskoj bici posebnu vrijednost i značaj.

Obilježavajući 2015. godine 70-godišnjicu Bolmanske bitke, Općina Jagodnjak pomogla je pripremu i izdavanje ove knjige.

САЖЕТАК

У овој књизи описује се Болманска битка, што је назив за борбе на успостављању и ликвидацији Болманског мостобрана, вођене од 6. до 21. марта 1945. године између јединице 12. корпуса III. армије Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) и 3. украйинског фронта Црвене армије (ЦА) против јединица Групе армија "Е" нацистичке Њемачке.

Операција форсирања ријеке Драве позната је на српско-хрватском језику као "Шумски ђаво" (њемачки "*Waldteufel*", енглески "*Forest devil*") и дио је веће операције назване њемачки "*Frühlingserwachen*" (српско-хрватски "Прольетно / Пролећно/ буђење" или "Велика операција", енглески "*Spring Awakenin*g"), коју је повео њемачки Вермахт, а којој је циљ био поновно освајање Будимпеште и нафтних поља у Мађарској.

У поглављу "*II. Настанак мостобрана*" описују се припреме за форсирање ријеке Драве од стране њемачких јединица и одбрамбени планови 12. корпуса III. армије НОВЈ те се наводи које су јединице учествовале у бици, њихово бројно стање и наоружање. Исто поглавље садржи опис форсирања Драве и борбе за успостављање мостобрана.

Поглавље "*III. Борбе на мостобрану*" описује по данима како су се одвијале борбе (6-10. III. 1945), а поглавље "*IV. Ликвидација мостобрана*", такођер по данима (11-21. III. 1945), саму ликвидацију мостобрана и крај битке.

У поглављу "*V. Кrvavi dani bolmanski*", названом према ријечима учесника битке комесара Петефи-бригаде **Рудолфа Јонтовића**, описују се посљедице битке, даје анализа борби, наводе сјећања и описују касније прославе годишњица битке и подизање споменика палим борцима.

Књига садржи и мапе како би се лакше разумио ток борби, као и мноштво слика из времена саме битке и с послијератних прослава. У прилогу је дат и попис палих бораца Болманске битке (16, 36. и 51. дивизија 12. корпуса III. армије НОВЈ) из архиве Удруге антифашистичких бораца и антифашиста Бели Манастир.

У борбама против фашиста у Болманској бици, у редовима 16, 36. и 51. дивизије, учествовали су борци разних националности – Срби, Хрвати, Мађари, Словаци, Русини... Заједно су се борили и

гинули и управо њихова заједничка борба против фашизма даје Болманској бици посебну вриједност и значај.

Обиљежавајући 2015. године 70-годишњицу Болманске битке, Опћина Јагодњак помогла је припрему и издавање ове књиге.

BIBLIOGRAFIJA

Neobjavljeni izvori

Građa Spomen-sobe Bolmanske bitke, Bolman

Arhiva Općine Jagodnjak, Jagodnjak

Arhiva Udruge antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir
(predsjednik Nikola Opačić)

Prigodan referat koji je o Osječkoj brigadi napisao Vid Medved u Zagrebu 15. III. 1999. godine (5 stranica); referat je iz arhive ZUABA Osječko-baranjske županije

Kazivači: Vidoja **Bijelić** (Bolman; r. 1941), Ranko **Dvornić** (Beli Manastir), Božidar **Dulić** (Majške Međe; r. 1953), Božo **Jeličić** (Beli Manastir; 1955), Dragoljub **Kapor** (Subotica; r. 1921), Milan **Nedić** (Bolman; 1932), Ljubica **Nedić** (Bolman; djevojački Popović, 1931), Justina **Novaković** (Bolman; djevojački Nedić, 1937), Vladimir – **Vlade Stajević** (Bolman; 1922-2015), Ankica **Stojanović** (Bolman; djevojački Bojanin, r. 1930), Radovan **Stojanović** (Bolman; 1927-2015)

Literatura – knjige i članci

Alilović, Saša, *Općina Kneževi Vinogradi*, Općina Kneževi Vinogradi, Kneževi Vinogradi, (2015)

Atanacković, Žarko, *Druga vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1978.

Baranja prije rata i u Narodnooslobodilačkom pokretu : posvećeno revolucionarnoj omladini Baranje, Općinska konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Beli Manastir – Komisija za proslavu, Beli Manastir 4. VII. 1971.

Benak Šemenjata, Stipo, *Austrijacizmi i germanizmi u Baranji*, Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir 2015.

Božić, Nikola, *Batinjska bitka*, "Rad", Beograd 1978.

Božić, Nikola, *Sedma vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984.

Božić, Nikola, *Rovovi i mostobrani : (Osma vojvođanska udarna brigada)*, Institut za istoriju, Novi Sad 1989.

Božić, Nikola (prir.), *Mladost slobodi darovana : (sećanja boraca Prve*

vojvođanske brigade), Institut za istoriju, Novi Sad 1991.

Brčin, Vida, *Više od života*, Opštinski odbor SUBNOR-a, Bečeј 1979.

Brčin, Vida (fordította Burkus Valéria), Az életnél is drágább, A SUBNOR Becsei Községi Bizottsága, Becse 1980.

Cicak, Rajko, *Obilježena 71 godina od Bolmanske bitke*, baranjamedija.hr – Beli Manastir, 21. III. 2016.

Cseres, Tibor, *Titoist atrocities in Vojvodina, 1944-1945 : Serbian vendetta in Bácska*, http://www.hungarianhistory.com/lib/cseres/, 1993.

Cvetković, B. Zdravko, *Osječka NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1981.

Enciklopedija : opća i nacionalna u 20 knjiga (II. knjiga), "Pro leksis" : "Večernji list", Zagreb 2005, str. 141.

Kasaš, Aleksandar, *Mađari u Vojvodini : 1941-1946*, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad 1996.

Klaić, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1978.

Lagator, Špiro, *Četvrta vojvođanska brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Lazić, Nada, *Baranja : 1941-1945*, Historijski institut Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1979.

Milin, Vojislav (prir.), *Sećanja komandanata vojvođanskih brigada*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad 1975.

Mraović, Nikola, *Peta vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1985.

Nedić, Jovan M., **Bijelić**, Vidoja, **Nedić**, Jovan S., *Bolman je bio Bolman*, vlastito izdanje, Bolman 2012.

Nedić, Jovan M., *Bolmanska bitka – završne operacije 1945. godine na tlu Baranje*, u: Taslidžić, Davorin (glavni urednik), *Beli Manastir : (od Drugoga svjetskog rata do suvremenoga doba)*, Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir 2015, str. 363-369.

(**Nedić**, Jovan M.), *In memoriam - Vladimir Stajević (1922 - 2015)*, jagodnjak.hr – Jagodnjak, 2. X. 2015. (umro 30. IX. 2015)

Nedić, Jovan [S.], *Na mjestu pogibije oca i djeda < Bolna sjećanja na*

Bolmansku bitku, "Novosti", XIV, 722, 5do – Zagreb, 18. X. 2013.

Nedić, J(ovan [S.]), *Obnovljen bolmanski spomenik > Spomenik poginulima u Bolmanskoj bitki napokon bez stida može čekati 70-godišnjicu historijskog događaja*, "Novosti", XIV, 730, 2do – Zagreb, 13. XII. 2013.

Nedić, Jovan [S.], *Obnovljen spomenik Bolmanske bitke < Jagodnjak, "Glas antifašista"*, ..., 89, 30 – Zagreb, 23. XII. 2013.

(Nedić, Jovan [S.]), *Bolman – obnovljeni spomenik palim borcima kipara Nikole Kečanina (1951.)* [fotografija preko cijele stranice], "Glas antifašista", ..., 89, 40 – Zagreb, 23. XII. 2013.

Nedić, Jovan [S.], *Godišnjica Bolmanske bitke < INFO*, "Novosti", XV, 745, 5do – Zagreb, 18. III. 2014.

Nedić, Jovan [S.], *Svečanost u povodu godišnjice velike pobjede u Baranji < Bolman*, "Glas antifašista", ..., 91, 16 – Zagreb, 7. V. 2014.

Nedić, Jovan S., *In memoriam – Radovan Stojanović (1927-2015), jagodnjak.hr* – Jagodnjak, 24. III. 2015. (umro 12. III. 2015)

Nedić, Jovan [S.], *Svečanost Posvećena Bolmanskoj bitci < Baranja*, "Glas antifašista", ..., 97, 11 – Zagreb, 30. IV. 2015.

Nedić, Jovan [S.], *Povelja Grada antifašistu Nikoli Opačiću < Beli Manastir*, "Glas antifašista", ..., 101, 16 – Zagreb, 28. XII. 2015.

N(edić), J(ovan) [S.], *Antifašisti u posjeti Bolmanu i Baranji, jagodnjak.hr* – Jagodnjak, 11. I. 2016.

(Nedić, Jovan [S.]), *Nezaboravljena Bolmanska bitka < Ovih dana još jedno sjećanje na "krvave dane bolmanske"*, "Novosti", XVII, 847, 4do – Zagreb, 11. III. 2016.

Nedić, Jovan [S.], *Nezaboravljena Bolmanska bitka > Bolmanci i njihovi gosti 19. marta još jednom će se prisjetiti bitke i onih koji su u njoj pali. A nije ih bilo malo, portalnovosti.com* – Zagreb, 11. III. 2016.

Nedić, Jovan [S.], *71. godišnjica Bolmanske bitke, oaza-bm.hr* – Beli Manastir, 19. III. 2016.

Nedić, Jovan [S.], *71. godišnjica Bolmanske bitke, portalnovosti.com* – Zagreb, 22. III. 2016.

Nedić, Jovan S., *Svečano obilježena 71. godišnjica Bolmanske bitke, jagodnjak.hr* – Jagodnjak, 23. III. 2016.

Nedić, Jovan [S.], *71. godišnjica Bolmanske bitke < INFO*, "Novosti",

XVII, 849, 4do – Zagreb, 25. III. 2016.

Ninković, M. Živan, *Šesta vojvođanska udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1973.

Panić, Radovan, *Treća vojvođanska NOU brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1980.

Petrov, Marinko V., *U redovima VII vojvođanske : (doživljaji brigadnog kurira)*, Odbor VII vojvodanske NOU brigade, Novi Sad 1974.

Petrov, Marinko, *Na Baranjskom ratištu : (1944-1945)*, Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata, Opštinski odbor Beli Manastir, SOUR Belje Darda, Novi Sad 1982.

Petrov, Marinko, *Bolmanska bitka : 6. mart 1945. – 21. mart 1945.* [katalog izložbe] / ekspozicioni plan i realizacija spomen-sobe Bolmanske bitke Marinko Petrov; fotooprema i slajdovi Stevan Majstorović; lektura Pero Matić, prof., [Bez izdavača], [Bolman 1985.] (štampa: OOUR Štamparija SNP, Novi Sad).

Popov, Branislav – Miša, *Dvanaesta vojvođanska udarna brigada*, NIRO "Vršačka kula", Vršac 1983.

Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika : Knjiga XVI : nokat – odvrzivati, SANU, Beograd, 2001.

Romac, Paško, *Kazivanje o Šesnaestoj vojvođanskoj diviziji*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979.

Savić, Sreta, *51. vojvođanska divizija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1974.

Schmidt-Richberg, Erich, *Der Endkampf auf dem Balkan*, Scharnhorst Buchkameradschaft GmbH, Heidelberg 1955.

Taslidžić, Davorin (glavni urednik), *Beli Manastir : (od Drugoga svjetskog rata do suvremenoga doba)*, Zavod za baranjsku povjesnicu, Beli Manastir 2015.

Vasić, Đorđe – Savić, Sreta, *Prva vojvođanska brigada*, Institut za istoriju, Novi Sad 1979.

Veliki atlas Hrvatske, Mozaik knjiga, Zagreb 2002.

Vojvodina u borbi, Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata SR Srbije : Predsedništvo AP Vojvodine, Novi Sad 1963.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Tom 11. Knj. 3, Operacije Jugoslovenske armije 1945.,

Vojnoistorijski institut, Beograd 1976.

Literatura – internetske stranice

<http://arhiva.portalnovosti.com/2013/10/kronika-39/>

http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=888&Itemid=140

<http://www.allaces.ru/p/people.php?id=7220>

<http://www.balsi.de/Weltkrieg/Einheiten/Luftwaffe/Erdkampfverbaende/Divisionen/Luftwaffen-Feld-Divisionen/11-LWFD.htm>

http://www.geocities.ws/orion47.geo/WEHRMACHT/HEER/General_major/HENKE_GERHARD.html

<http://www.hrleksikon.info/definicija/mostobran.html>

http://www.jagodnjak.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=1308:na-mjestu-pogibije-oca-i-djeda

<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/FelddivisionenL/11FDL.htm>

<http://www.mycity-military.com/Drugi-svetski-rat/Stvaranje-i-razvoj-vazduhoplovstva-NOVJ-1942-1945.html>

http://www.slobodnavojvodina.com/index.php?option=com_content&view=article&id=233:faizam-ovde-nee-proi&catid=2:tema&Itemid=15

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/f8/A. N. Vitruk.jpg/200px-A. N. Vitruk.jpg>

https://en.wikipedia.org/wiki/Operation_Spring_Awakening

https://en.wikipedia.org/wiki/Werner_von_Erdmannsdorff

[https://hr.wikipedia.org/wiki/Ostrovo_\(Šeljinska_mikroregija,_Mađarska\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Ostrovo_(Šeljinska_mikroregija,_Mađarska))

https://ru.wikipedia.org/wiki/Артюшенко,_Павел_Алексеевич

https://ru.wikipedia.org/wiki/Викторов,_Василий_Семёнович

https://sh.wikipedia.org/wiki/Nikola_Kečanin

https://sh.wikipedia.org/wiki/Sremski_front

[https://sr.wikipedia.org/wiki/Духови_\(празник\)](https://sr.wikipedia.org/wiki/Духови_(празник))

<https://sr.wikipedia.org/wiki/Пук>

https://sr.wikipedia.org/wiki/Вировитички_мостобран

Napomena: svim internetskim stranicama nabrojanim u ovom popisu posljednji je put pristupljen u januaru i februaru 2016. godine.

OPŠTI REGISTAR POJMOVA

A

- Ada** – 53
anagram (premetaljka) – v. enigmatika
Apatin – 132
Arbet, Janko – 162
Arbet, Vlasta (r. Janać; *Vlasta Arbetová, r. Janat'ová*) – 162
Artjušenko, Pavel Aleksejevič (*Павел Алексеевич Артюшенко*) – 95
Atanacković, Žarko – 29

B

- Babac, Milivoj "Obilić"** – 25
Babić, Lazar "Laca" – 7
Babin grob (lugarnica) – 41, 42, 43, 106, 138
Bačalmaš (*Bácsalmás*) – 129
Bačka Palanka – 162
Bačka Topola – 53
Baja – 123
Bajić, Slobodan – 19
Bajmok – 53
Bajša – 53
Bakanga, Bakanska ustava – 36, 38, 39, 43, 94, 100
Balaban, Andelko – 1, 7, 61, 127, 136, 141, 199
Balaton, Blatno jezero – 5, 10, 11, 86, 90, 92
Balog, Marko – 108
Ban (Popovac, v.) – 46, 49, 50
Banjeva, Banjevi (rudina) – 73
Baranja – 5, 7, 8, 10, 12, 13, 21, 27, 30, 32, 35, 42, 44, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 61, 63, 116, 123, 126, 128, 132, 136, 162
Baranjsko Petrovo Selo – 7, 32, 35, 44, 50, 54, 55, 60, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 81, 82, 83, 87, 88, 93, 94, 95, 99, 100, 115, 120, 123, 130, 133, 136, 193, 194
Barbara-kanal – 40, 41, 43, 99, 100, 136
Baricz, László (*Laslo Barič*) – 129, 130, 140, 160
Batina – 5, 13, 14, 46, 48, 49, 59, 83, 126
Batinska bitka – 10, 13, 18, 26, 102, 126
Batrovci – 60
Beč – 10, 11, 155
Bećej – 120, 132, 140

Begeč – 124

- Beli Manastir** – 14, 49, 51, 53, 55, 59, 61, 72, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 90, 93, 105, 107, 116, 120, 123, 126, 132, 122, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 158, 159, 160, 168, 170

Belišće – 15, 32, 38, 194**Benak Šemenjata, Stipo** – 98**Benkovac** – 126**Beograd** – 172, 195**Beremend** – 14, 44, 55, 63, 72, 77, 78, 80, 81, 83, 90, 92, 136, 137**Bergerova pustara** – 70, 81**Bijela** (mjesto) – 20**Bijelić, Jelena** – 109**Bijelić, Latinka** – 109**Bijelić, Vidoja** – 8, 33, 41, 45, 51, 85, 88, 98, 118, 132, 138, 139, 140, 156, 179**Bilje** – 38, 66**Bistrinci** – 32, 34, 38, 40, 43, 70, 124, 194**Bistrinski lug** (šumski predjel) – 40, 43, 70**Bjelovar** – 172**Bobocki, Stevan** – 82**Bodonja** – 28, 29**Bogdanović, Đorđe** – 108**Bojanin, Božidar "Božo"** – 96, 97, 138**Bojanin, Branko** – 44, 109, 139**Bojanin, Jovo** – 46, 115**Bojanin, Nikola** – 44, 50**Bojanin, Stanoje** – 6**Bojanin, Svetomir, prof. dr.** – 97**Bojanin, Tošo "Toškalo"** – 51, 109**Bokšić Lug** – 104**Bolman** – 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 29, 39, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 160, 166, 168, 170, 193, 194**Bolmanac, Milena** – 132**"Bolman je bio Bolman"** (knjiga) – 7,

- 138, 139, 140, 141
- Bolmanski spomenik** – v. Spomenik
borcima Bolmanske bitke
- Borovo** – 132
- Bosanci** (dio Bolmana) – 62, 193
- Bosanski Petrovac** – 85
- Bosna** – 12, 13, 18, 19, 62
- Bostani** (rudina) – 98, 99, 138
- Bošnjak, Milica** – 51, 109
- Bošnjak, Pelagija "Pela"** (r. Jakić) – 119
- Božić, Nikola** – 13, 14, 18, 29, 31, 40, 58, 74, 80, 91, 106, 111, 114, 118
- Branjin Vrh** – 71
- Branjina (Kišvaluba, v.)** – 48, 116
- Braskoč** (rudina) – 77, 193
- Brdovec** (mjesto) – 130, 140
- Brijest (Šumski pojas)** – 42
- Budimpešta** – 5, 10, 11, 12
- Budžak** – 193
- Bugari** (bugarska armija) – 12, 15, 16, 28, 30, 33, 37, 58, 66, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 100, 112, 135
- C**
- Chalupka, Samo** – 121
- Cigani** (dio Bolmana) – 51, 116
- Ciganski budžak** – 193
- Crkvena opština Bolman** – 115
- Crvena armija** – 9, 10, 16, 27, 28, 30, 31, 33, 77, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 111, 126, 135, 138, 155
- Csányoszró** (čitaj: Čanjosro) – 52
- Cseres, Tibor** – 53
- Č**
- Čalić, Vaso** – 45, 136
- Čantavir** – 53
- Časar, Josip** – 141
- Čepin** – 121
- Čerčil (Sir Winston Leonard Spencer Churchill)** – 10
- Červenak, Pal** – 53
- Čikluke** (rudina) – 62, 70, 193
- Čolaković, Rodoljub** – 19
- Ć**
- Ćirić, Boško** – 26
- D**
- Daruvar** – 121
- Davičo, Oskar** – 121
- Deakova pustara** – 100
- Doboš, Ivan** – 133
- Dobrokes, Ankica** – 110
- Dobrokes, Glišo** – 109, 110
- Dobrokes, Josif "Šentro"** – 33, 51
- Dobrokes, Stevo** – 108
- Donski puk** – 93
- Donji Miholjac** – 14, 15, 16, 37, 66, 77, 78, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 104, 110, 112
- Doronjski, Dušan "Jocika"** – 26, 101, 138
- Drača, Milan** – 2
- Drača, Stevo** – 141
- Drava** – 5, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 51, 55, 57, 58, 61, 65, 66, 70, 77, 83, 87, 88, 90, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118
- Draž** – 17, 57, 116
- Drumarska kuća** – 49, 136
- Dugački sokak** (Ulica Vuka Karadžića) – 51
- Dulić, Božidar** – 8, 85, 130, 179
- Dunav** – 5, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 46, 48, 50, 116
- Dvanaesti vojvođanski korpus (12. vojvođanski korpus)** – 5, 15, 16, 17, 21, 22, 28, 31, 57, 63, 67, 68, 70, 80, 83, 84, 87, 89, 90, 91, 92, 103, 104, 106, 107, 113
- DVD Bolman** – 110, 116, 139
- Dvornić, Đurdija** (r. Prokić) – 117
- Dvornić, Milan** – 142
- Dvornić, Radomir** – 114, 139
- Dvornić, Ranko** – 179
- Dvornić, Vukosava "Vuka"** – 48, 49, 136
- Dž**
- Džudžar, Mihajlo** (*Михајло Ђуджар*) – 164
- Đ**
- Đermanović, Mladen** – 139, 142
- Đukić** (rudina) – 61, 62, 70, 137, 193
- Đurašević, Nikola "Niko"** – 24
- Đurđev (Đorđev) dvor** – 40, 41, 43, 50, 65, 70, 81, 83, 88, 93, 94, 99
- Đurđević, Toša** – 108
- E**
- enigmatika** – 135, 164, 172, 174
- Erdevik** – 126
- Erdmannsdorf** (*Heinrich Werner Bernhard von Erdmannsdorff*) – 13

- Eri, Karolj "Karčika" (Éri Károly)** – 160
Esterajher, Šandor – 123, 139
Ešvege (Eschwege) – 110
Europa – 10
Everle, Anka (r. Kovačević), Zlata (udata Jeličić), Luka – 119
Everle, Josip "Joško" (zvani "Everla") – 119
Evropa – 5, 135
- F**
Feketić – 53
"Fermopromet" – 62
Francuska – 10
- G**
Gajić – 17, 57
Gakovac – 28, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 50, 58, 70, 83, 88, 94, 100, 103, 116
Gakovačka Drava (rukavac Drave) – 39
Glavni štab NOV i PO Vojvodine – 18, 19, 60
Gligorić, Đorđe – 108
Golub, Eržika (Erzsika, Erzsébet) – 129, 130, 140, 160
Golub, Ivan – 129, 130, 140, 160
Gornjanski sokak (Ulica Ankice Dobrokes) – 110, 119
Grablik, Grablje (rudina i šuma) – 65
Grabušić (mjesto) – 159
Grahorac, Marija – 108
Grulović, Aćim – 19
Grupa armija "E" – 9, 11, 12, 13, 92
- H**
Habuš, Ljiljana – 107, 140, 141, 142
Halasica (kanal) – 29
Henke, Gerthard – 14, 104, 110
Hitler, Adolf – 10, 12
Hram sv. apostola Petra i Pavla u Bolmanu (bolmanska crkva) – 5, 46, 67, 71, 76, 82, 89, 95, 96, 97, 115, 138, 139
Hranjec, Ivan "Ivica" – 128
- I**
Ikonostas (bolmanske crkve) – 5
Iločka (Illócska) – 54
Ikonić, Stojan "Brunc" – 46, 47
Ivančević, Stevo – 51
Jagodnjak (Kačvola, v.) – 17, 28, 42, 47, 35, 66, 106, 118, 127, 138
- J**
Jakić, Milan – 119
- Jamače** (močvarno zemljište) – 137
Janać, Petar – 162
Janić, Justina – 109
Janić, Mladen – 109
Janković, Aleksandar i Miladin – 7
Janković, Branko "Fric" – 140, 195
Janković, Desanka – 108
Janković, Mito – 51
Jasnić, Erika – 141
Jeličić, Božo – 8, 179
Jeličić, Milan – 129, 140
Jelić, Jovan – 133, 141
Ješić, Milan "Ibra" – 26, 47, 60, 64
Jezero – 41, 47, 51
Jontović, Rudolf – 54, 55, 56, 59, 101, 102, 107, 124, 136, 138, 139, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177
Josipović, Ivo – 126
Juhas, Šandor – 133, 141
- K**
Kačvola (Jagodnjak, v.) – 46, 117, 118, 119
Kaćuše – 67, 76, 79, 80, 81, 87, 93, 96, 97
Kajtazi, Veljko – 133, 141
Kamenac – 17, 57
Kapičić, Pavle "Pajo" – 24
Kapor, Dragoljub – 8, 130, 131, 140, 179
Kapošvar (Kaposvár) – 12
Kapraljević, Antun – 133, 141
Karanac – 62
Karašovo – 47, 51, 83
Kašad (Kásád) – 40, 43, 77, 90, 92
Kečanin, Nikola – 121
Kikinda – 172
Kiščanjs (Kiscsány) – 52
Kiš, Ferenc – 23, 54, 101, 102, 136, 138
Kišvaluba (Branjina, v.) – 46, 47
Kladanj – 18, 19
Kneževi Vinogradi (Suljoš, v.) – 17, 50, 60, 133, 158
Kneževje – 17
Kobjakova ciglana – 63, 66, 67, 69, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 136, 137, 193
Kockar, Ilija – 49
Kolar, Dušan – 109
Kolar, Jakov "Jakšo" – 48
Kopačevo – 66
Korica, Milan "Kovač" – 26

- Korenica** – 159
Kota 92 – 62, 66, 71, 73, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 120, 137, 193
Kotlina (Šepša, v.) – 17, 61
Kozarac – 17, 57, 117
Kovačević, Marija – 86, 109
Kovačević, Vidoja "Vico" – 85, 86, 114, 125, 139, 139, 141
Kovačići (mjesto) – 18
Krčevine (rudina) – 79
Kremenara (rudina) – 85
Krvaj, Krivaja (rudina) – 65
Krunoslavlje – 104
Kubanski puk – 89, 90, 93
Kućanci – 104
Kupinić, Veljko – 108
Kupinić, Vojin – 108, 139
Kuveždanin, Dušan – 108
- L**
Laćarak – 132
Lanka – 28
Lazić, Jovan – 131, 132
Lekić, Danilo – 19
Leko, Josip – 141
Ler, Aleksander (Alexander Löhr) – 12, 13
Luč – 54, 57, 60, 62, 71, 77, 101, 102, 116, 123, 138
- Lj**
Ljubljana – 174
- M**
Mađarska – 5, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 28, 29, 33, 40, 43, 52, 54, 61, 73, 77, 86, 89, 90, 92, 94, 105, 112, 121, 122, 129, 135, 137
Majevica – 34
Majstorović, Stevan – 124
Majške Međe (Štiljanićovo, v.) – 7, 45, 60, 63, 64, 69, 70, 81, 87, 94, 97, 99, 108, 115, 130, 131, 132, 136, 140, 193, 194
Mali Idoš – 53
Manastir Kovilj – 97
Mandić, Gligo – 15, 22
Manojlović, Mladen – 108
Marjanović, Radoslav – 49
Markarjan, Robert (Póberpm Bartmánovich Markarán) – 12
Marković, Štefan – 174
Marković, Damjan – 85
Marković, Đorđe – 8
- Matić, Pero, prof.** – 124, 156
Matković, Đuro – 51
Matković, Mito – 41, 45
Medrović – 73, 83, 91, 94
Medved, Vid – 128
Međe (rudina) – 62
Mengeš (mjesto) – 174
Mijatović, Blagoja "Blago" – 62
Mijatović, Vojin – 49
Mjesna zajednica Bolman – 132
Mlinarević, Stevo – 152
Mohač (Mohács) – 14
Mol – 53, 127
Monjoroš – 65
Mošnicki salaš – 60
- N**
Nad, Kosta – 15, 16, 56, 67, 68, 84, 125, 135, 136, 139, 141, 196
Nađkanjiža (Nagykanizsa) – 12, 156
Nalčić, Stevo – 51
Nard – 15, 32, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 87, 194
Nardska skela – 39, 40, 42, 87
Naročki sokak (Ulica Petra Drapšina) – 49, 51
Nedić, Jovan "Jovo" – 48, 49, 119, 136
Nedić, Jovan S. – 2, 3, 48, 141
Nedić, Ljubica (r. Popović) – 46, 50, 179
Nedić, Milan – 8, 109, 110, 139, 179
Nedić, Mileva – 48
Nedić, Milorad – 108, 138
Nedić, Stevan – 48, 49, 51, 118, 136
Nedić, Tijana – 166, 168
Nedić, Željko – 8, 96, 138, 139
Nedvinče (rudina i šuma) – 65
Nikolić, Čedo – 108
Nikolić, Stevan – 108
Nišević, Jovan "Jovo" – 128, 141, 199
Novaković, Justina (r. Nedić) – 8, 48, 49, 118, 119, 136, 139, 179
Novi Bezdan – 5, 30, 32, 38, 41, 43, 44, 50, 57, 58, 60, 63, 70, 81, 87, 88, 93, 94, 99, 100, 115, 133, 194
Novi Bolman – 40, 55, 60, 62, 63, 65, 77, 83, 108, 133, 137, 141, 193, 194
Novi Sad – 7, 18, 124, 138, 140, 162
Novo Nevesinje – 7, 44, 70, 73, 94, 100, 133
- Nj**
Njemačka (njemački) – 9, 10, 11, 12, 13, 14, 18, 28, 31, 32, 33, 38, 47, 50, 54, 58, 67, 69, 70, 71, 77, 78,

-
- 79, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 103, 104, 110, 114, 115, 117, 135, 136, 140
- O**
- Old** – 77
- Omerović, Sulejman "Car"** – 22
- Omladinska četa** – 162
- Opačić, Nikola** – 7, 126, 129, 140, 141, 198
- Općina Beli Manastir** – 120
- Općina Jagodnjak** – 7, 122, 125, 127, 132, 139, 141, 176, 178
- Opština Bolman** – 115
- Orešanci, Orešanče** (šumski pojas) – 100
- Orlovnjak** – 76
- Osječka brigada (Osječka NOU brigada NOVJ)** – 25, 65, 66, 128
- Osječko-baranjska županija** – 126, 132, 133, 141
- Osijek** – 12, 13, 14, 32, 35, 37, 42, 58, 102, 103, 121, 122, 126, 132, 158, 168, 172
- Osnovna škola Bolman** – 31, 125, 132, 135
- Ostojić, Đoka** – 23
- Ostrovo (Oszró)** – 52
- Ožan, Ivan** – 108
- P**
- Pačir** – 53, 160
- Palež** (rudina i šuma) – 62, 63, 66, 67, 69, 73, 74, 76, 83, 88, 137, 193
- Palkonja (Palkonya)** – 16
- Papuk** – 12, 52
- Pariz** (dio Bolmana) – 41, 51, 193
- Pauk, Zdenko** – 122
- Pecnik, Andrej "Đorđe"** – 27
- Pečuj (Pécs)** – 52
- Pejović, Zlata** – 47
- Peričin, Marko "Kamenjar"** – 19, 20, 22, 39, 54, 135, 136
- Petefi-brigada** – v. Šandor Petefi
- Petkovski, Nikola** (*Никола Петковски*) – 172
- Petlovac** – 45, 48, 49, 53, 55, 57, 60, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 113, 120, 125, 137, 193, 194
- Petrekanić-Koso, Valerija** – 129
- Petrijevci** – 65
- Petrov, Marinko** – 89, 124, 141, 197
- Petrović, Branko** – 170
- Pijeskovi** (rudina) – 49, 62
- Piškura-pustara** – 73, 83, 93, 94, 100
- Plahovići** (mjesto) – 19
- Plandište (šuma)** – 73, 83, 94; (rudina) 137
- Podolje** – 17, 57
- Podravina** – 5
- Podravska operacija** – 34
- Podunavlje** – 5
- Poljanin, Vladimir** – 133, 141
- Poljoprivredna zadruga Bolman** – 122, 140, 160
- Popovac (Ban, v.)** – 49
- Popović, Ljeposava** – 46
- Popović, Ljubica** – v. Nedić, Ljubica
- Popović, Milan "Madar"** – 108
- Popović, Stevan "Zbrka" ("Brk", "Djeda Zbrka")** – 46, 119
- Požega** – 132
- Prekofok-pustara** – 94
- Priština** – 158
- Prodanović, Milica** – 47
- Prokić, Savinka, Živko, Đorđe i Đurđija** (udata Dvornić) – 117
- "Proljetno (prolećno) buđenje"** ("Velika operacija", v.; njem. "Frühlingserwachen") – 5, 10, 11, 12
- Prud** – 38, 94
- R**
- Radišić, Aleksandar "Kika"** – 49
- Radišić, Sreten "Sreto"** (nadimak "Spuž") – 49
- Repnjak** – 32, 36, 38, 40, 43, 48, 50, 58, 87, 94
- Retfala** – 37, 102
- Rimac, Damir** – 133
- Romac, Paško** – 18, 19
- Romanović, Ilija "Roman"** – 24
- Rov** (kanal) – 62
- Ruska Federacija** – 133, 141
- Ruski Krstur** – 164
- Ruzvelt** (*Franklin Delano Roosevelt*) – 10
- S**
- SAD (Sjedinjene Američke Države)** – 10
- Savić, Milovan** – 108
- Savić, Sretka "Kolja"** – 9, 17, 19, 25, 28, 30, 32, 40, 43, 64, 66, 72, 73, 80, 83, 91, 99, 106, 108, 110, 112, 113, 135
- Sedma vojvođanska brigada (7. vojvođanska NOU brigada**

- NOVJ) – 15, 17, 26, 36, 47, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 70, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 82, 85, 89, 93, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 113, 114, 124, 125, 127, 128, 133, 137, 138, 139**
- Sekanić "Čočikini" (porodica) – 49**
- Sekešfehervar (Székesfehérvár) – 12**
- Senta – 53**
- Sepež, Sepeže – 40, 41, 42, 65, 83**
- Sigetvar (Siget; Szigetvár) – 16, 135**
- Simić, Živorad – 133, 141**
- Skoplje (Ckonje) – 172**
- Slatinski Drenovac – 52**
- Slavinac, Radmila – 107**
- Slavonija – 13, 52, 61, 77, 104, 116, 126**
- Slavonski Brod – 133**
- Slovaci – 27, 53, 71, 105, 121, 131**
- Smilčić (mjesto) – 126**
- Smoljana (mjesto) – 85**
- Sobočan, Mihalj – 23**
- Sombor – 76, 83, 116, 129, 132, 172**
- Sovjeti – 5, 12, 13, 16, 18, 27, 66, 67, 77, 87, 89, 90, 91, 100, 111, 112, 135, 136, 137, 155**
- Split – 172**
- Spomenik borcima Bolmanske bitke – 61, 66, 76, 120, 121, 122, 125, 126, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 140, 142, 198, 199, 202, 203**
- Spomenik u selu – 31, 110, 112, 114, 122, 123, 129, 135, 139, 140**
- Spomen-soba Bolmanske bitke – 7, 124, 125, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 197, 200**
- Srem – 5, 12, 18, 19, 116, 129, 132**
- Sremska Kamenica – 123**
- Sremska Mitrovica – 132**
- Sremski front – 12, 116, 129**
- Srijem – 12, 62, 126**
- Srijemski front – 13**
- Srpska pravoslavna crkva – 5**
- Srpski Miletić – 45**
- SSSR (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika) – 10, 17, 27**
- Stajević, Stevan – 109**
- Stajević, Vladimir ("Vlade Kruščar") – 8, 60, 61, 62, 76, 97, 114, 127, 131, 136, 140, 142, 179, 199**
- Staljin, Josif Visarionovič (Йосиф Висарионович Сталин) – 10, 98**
- Stanković, Roman – 51**
- Stara Moravica – 52, 53**
- Staro Selo – 17, 28, 29, 103**
- Stojaković, Domilija – 85**
- Stojaković, Stevan – 85, 108**
- Stojanović, Ankica (r. Bojanin) – 8, 34, 35, 44, 48, 117, 179**
- Stojanović, Radovan – 8, 61, 83, 115, 118, 127, 129, 136, 140, 179**
- Stojković, Vladimir "Vlade" – 127, 135, 140, 195**
- Stojišić, Žika – 22, 42**
- SUBNOR (Srbije i Pokrajinski odbor AP Vojvodine) – 7, 126, 132, 138, 140, 141**
- Subotica – 130, 132**
- Suljoš (Kneževi Vinogradi, v.) – 50, 62**
- Suza – 17**
- Š**
- Šakić, Draga (r. Vukobratović) i Dragiša – 158**
- Šandor Petefi (Petefi-brigada, 15. vojvodanska brigada) – 5, 15, 23, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 80, 85, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 124, 125, 128, 130, 133, 136, 138, 139, 160**
- Šandor Petefi (Petőfi Sándor; pjesnik) – 121**
- Šarohin, Mihail Nikolajević – 16, 135**
- Šentrin bircuz – 33**
- Šepša (Kotlina, v.) – 61**
- Šević, Melanija – 127, 128, 140**
- Šević, Mihajlo – 127, 140**
- Šešerinac, Dimitrije "Gedža" – 25**
- Šiblje (šuma) – 39, 42, 70, 83**
- Šibrska Drava (rukavac Drave) – 42**
- Šikluš (Siklós) – 14, 77**
- Širine (mjesto) – 49, 57, 79, 136**
- Široki put – 51**
- Šlavunija (Slavonija, v.) – 61**
- Šoja, Deneš – 133**
- Špon, Vilko – 142**
- Štiljanovićevo (Majške Međe, v.) – 140, 19**
- "Šumski đavo" (operacija; njem. "Waldteufel", eng. "Forest devil") – 5, 12, 13**
- T**
- Tavankut – 129**
- Tisa – 11**
- Tito, Josip Broz – 16, 18, 19, 28, 34, 104**

- T**
- Tolbuhin, Fjodor Ivanovič** (*Фёдор Ива́нович Толбухин*) – 16, 77, 84, 135
- Topolje** (*шума*) – 28, 29, 39, 40, 94
- Torjanci** – 7, 15, 17, 28, 29, 30, 73, 90, 91, 93, 94, 103, 112, 116, 133, 138
- Torjanski rit** – 73, 90, 94
- Tot, Ferenc** (*Ferenc Toth*) – 160
- Treća jugoslovenska armija** (3. jugoslovenska armija, III. armija NOVJ) – 5, 9, 15, 16, 17, 22, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 43, 44, 56, 57, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 68, 70, 75, 77, 80, 81, 84, 91, 92, 94, 95, 98, 103, 105, 107, 111, 112, 120, 125, 133, 135, 136
- Treći ukrajinski front Crvene armije** (3. ukrajinski front) – 9, 10, 70, 80, 92, 95, 111, 112
- Trpinja** – 133
- U**
- Udruga antifašističkih boraca i antifašista Beli Manastir** – 107, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141
- V**
- Valpovo** – 9, 14, 35, 37, 100, 194
- Varaždin** – 172
- Vasić, Đorđe** – 19, 30, 32, 43
- Vasiljević, Sreto** – 41
- Vazduhoplovna grupa "Vitruk"** – 27
- Veličkov, Svetislav "Cveta"** – 26, 150
- Velika Britanija** – 10
- "**Velika operacija**" ("Proljetno buđenje", v.) – 10, 11, 12, 13
- Vesković, Sima** – 23
- Viktorov, Vasilij Semjonovič** (*Василий Семёнович Викторов*) – 94
- Vinogradi** (rudina) – 62, 193
- Virovitički mostobran** – 10, 34
- Vitruk, Andrej Nikiforovič** (*Андрей Никифорович Витрук*) – 27, 28, 135
- Vojvodina** – 7, 18, 19, 53, 60, 124, 126, 138, 141
- Vrbak** (rudina) – 94
- Vrhovni štab NOVJ** – 18, 20, 80
- Vučić, Milorad** – 85
- Vučje topolje** (*шума*) – 39, 94
- Vukasović, Dušan "Diogen"** – 20, 24, 102, 135
- Vukovar** – 17, 116, 133, 141, 170
- Vuković, Radomir "Pukela"** – 51
- Vuković, Stevan** – 109
- Z**
- Zagreb** – 159, 160
- Zajednica udruga antifašističkih boraca i antifašista Osječko-baranjske županije** (ZUABA) – 126, 132
- Zajedničko veće opština** (ZVO) – 133
- Zaprešić** – 130, 140
- Zdjelarović, Svetozar "Cecala"** – 49
- Zeleno Polje** – 71, 72, 74
- Zmajevac** – 17, 160
- Zornice** – 30, 42, 66
- Ž**
- Zido-pustara** – 38, 40, 43, 44, 50, 57, 60, 70, 81, 91, 92, 93, 94, 100
- Živanović, Vojislav "Džokej"** – 27
- Živković, Nikola** – 126
- 1. vojvođanska brigada** (1. vojvođanska NOU brigada NOVJ) – 15, 19, 20, 22, 29, 30, 34, 35, 38, 40, 43, 48, 60, 82, 91, 103, 107, 136, 137, 138, 162
- 2. vojvođanska brigada** (2. vojvođanska NOU brigada NOVJ) – 15, 19, 22, 28, 29, 30, 32, 36, 39, 40, 41, 43, 50, 51, 65, 70, 83, 88, 99, 100, 103, 136
- 2. tenkovska njemačka armija** – 12
- 3. jugoslovenska armija** – v. Treća jugoslovenska armija
- 3. ukrajinski front Crvene armije** – 9, 10, 70, 80, 92, 95, 111, 112 (v. i Treći ukrajinski front Crvene armije)
- 3. vojvođanska brigada** (3. vojvođanska NOU brigada NOVJ) – 15, 19, 20, 21, 24, 66, 83, 88, 90, 99
- 4. vojvođanska brigada** (4. vojvođanska NOU brigada NOVJ) – 15, 23, 40, 43, 44, 50, 60, 70, 73, 88, 90, 91, 92, 94, 100, 103, 136
- 5. vojvođanska brigada** (5. vojvođanska NOU brigada NOVJ) – 15, 20, 21, 24, 38, 51, 55, 64, 65, 66, 82, 87, 88, 137
- 6. korpus NOVJ** – 12

-
- 6. njemačka armija** – 12
6. tenkovska armija – 12
6. vojvođanska brigada (6.
 vojvođanska NOU brigada
 NOVJ) – 15, 20, 21, 24, 37, 102
7. SS divizija – 12
7. vojvođanska NOU brigada NOVJ – v.
 Sedma vojvođanska brigada
8. vojvođanska brigada (8.
 vojvođanska NOU brigada
 NOVJ) – 15, 57, 63, 64, 66, 67, 69,
 70, 71, 72, 78, 81, 82, 85, 87, 95,
 99, 102, 107, 137
10. korpus NOVJ – 12
11. artiljerijski motorizovani puk –
 14, 15, 32
11. divizija (11. vazduhoplovno-
 poljska divizija, Die Luftwaffen-
 Feld-Division 11) – 12, 13, 14,
 15, 31, 32, 34, 35, 38, 39, 40, 43,
 55, 56, 58, 59, 63, 70, 71, 78, 83,
 87, 89, 90, 93, 96, 98, 103, 104,
 115, 117, 136, 194
11. lovački puk – 14, 32, 38, 40, 41, 43,
 44, 63, 72
11. vazduhoplovna lovačka divizija
 NOVJ – 27, 95
11. vojvođanska brigada (11.
 vojvođanska NOU brigada
 NOVJ) – 15, 17, 21, 26
12. vojvođanska brigada (12.
 vojvođanska NOU brigada
 NOVJ) – 15, 17, 26, 36, 57, 63, 64,
 71, 74, 75, 79, 82, 89, 99, 101,
 107, 138
12. vojvođanski korpus – 15, 16, 17,
 21, 22, 28, 31, 57, 63, 67, 68, 70,
 80, 83, 84, 87, 89, 90, 91, 92, 103,
 104, 106, 107, 113, 155 – v. i
 Dvanaesti vojvođanski korpus
14. vojvođanska brigada (14.
 vojvođanska NOU brigada
 NOVJ) – 15, 17, 27, 59, 60, 69, 71,
 73, 74, 75, 76, 78, 80, 88, 99, 100,
 107, 131, 137
15. kozački korpus (1. kozačka
 konjička divizija) – 13, 14, 37,
 89, 90, 93, 96, 104, 111
15. vojvođanska brigada – v. Šandor
 Petefi
16. vojvođanska NOU divizija (16.
 divizija NOVJ) – 15, 17, 19, 20,
 22, 23, 28, 29, 30, 31, 40, 43, 44,
 50, 53, 55, 57, 62, 75, 78, 87, 88,
 89, 91, 93, 94, 100, 102, 103, 107,
 108, 113, 194
21. lovački puk – 14, 15, 32, 38, 39, 40,
 41, 42, 43, 50, 55, 56, 58, 59, 63,
 64, 65, 68, 78, 79, 103
36. vojvođanska NOU divizija (36.
 divizija NOVJ) – 15, 17, 20, 21,
 24, 25, 29, 30, 31, 37, 38, 58, 62,
 64, 65, 88, 90, 94, 103, 107, 108, 108
51. vojvođanska NOU divizija (51.
 divizija NOVJ) – 9, 15, 17, 18, 25,
 27, 31, 47, 57, 59, 62, 63, 67, 71,
 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84,
 85, 90, 94, 100, 104, 107, 108, 112,
 113, 136, 137
53. motociklistički puk – 92, 93
57. armija Crvene armije – 79, 92, 94,
 112
84. streljačka divizija Crvene armije –
 28, 92, 94
91. armijski korpus – 13, 89
104. lovačka divizija – 12, 13, 14, 37,
 66, 77
117. divizija – 12
122. streljačka divizija Crvene armije –
 28, 92, 94
133. streljački korpus Crvene armije –
 28, 77, 86, 90, 92, 94, 95, 137,
 138
189. samostalni artiljerijski puk – 92,
 93
297. pješadijska divizija – 12, 13, 14,
 37, 58, 77
1945. godina – 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15,
 16, 17, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 31,
 34, 35, 37, 38, 41, 42, 44, 45, 47,
 50, 52, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 61,
 65, 66, 68, 69, 71, 72, 74, 77, 78,
 79, 81, 82, 83, 85, 87, 89, 90, 91,
 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101,
 102, 103, 107, 108, 111, 114, 115,
 123, 129, 130, 135, 136, 137, 138,
 139, 140

Fotoalbum

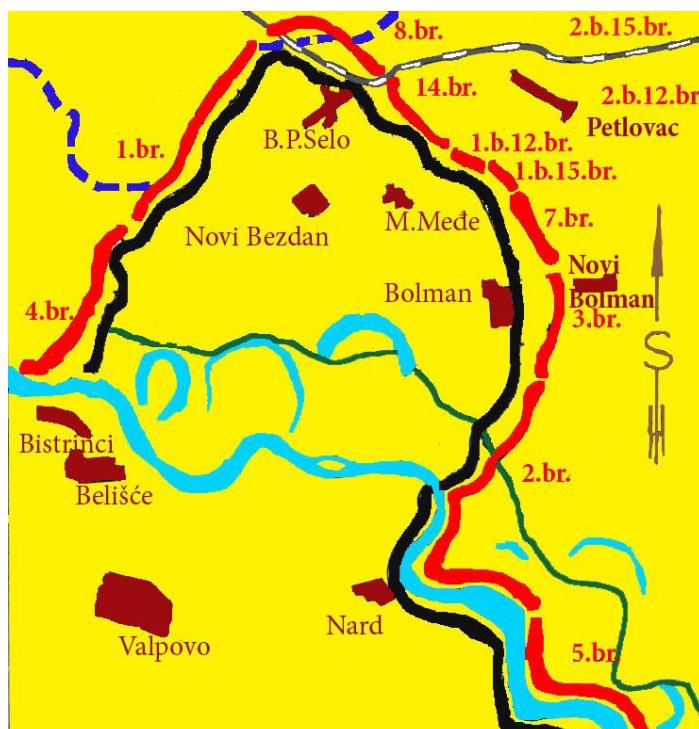
BOLMANSKA BITKA U SLIKAMA

Slika k-01 – Bolman, topografska karta s nazivima rudina

Slika k-02 – Položaji partizanskih i njemačkih jedinica prije početka Bolmanske bitke i pravci njemačkog napada

Slika k-03 – Bolmanska bitka, stanje na frontu 12. III. 1945.

Slika k-04 – "Početak Bolmanske bitke", slika bolmanskog samoukog slikara Vladimira – Vlade Stojkovića (1933-1979)

Slika k-05 – "Bolman u plamenu", slika bolmanskog samoukog slikara Branka Jankovića – Frica (1933-2013)

Slika k-06 – Proslava 40-godišnjice Bolmanske bitke (1945-1985) u centru Bolmana

Slika k-07 – General Kosta Nađ govori na proslavi 40-godišnjice Bolmanske bitke u centru Bolmana – 12. V. 1985.

Slika k-08 – Uzvanici na proslavi 40-godišnjice Bolmanske bitke

Slika k-09 – Marinko Petrov (1929-1993), autor Spomen-sobe Bolmanske bitke

**Slika k-10 – Obilježavanje 64. godišnjice Bolmanske bitke
21. III. 2009. godine, govor drži Nikola Opačić**

**Slika k-11 – Nikola Opačić drži govor na obilježavanju 65. godišnjice
Bolmanske bitke 20. III. 2010.**

**Slika k-12 – Na obilježavanju 68. godišnjice Bolmanske bitke
23. III. 2013. godine vjenac Općine Jagodnjak polaže
načelnik Andelko Balaban i učesnik bitke Vladimir – Vlade Stajević**

**Slika k-13 – Pukovnik u penziji Jovan – Jovo Nišević na obilježavanju
70. godišnjice Bolmanske bitke 21. III. 2015.**

Slika k-14 – Vladimir – Vlade Stajević u obnovljenoj Spomen-sobi Bolmanske bitke 21. III. 2015.

Slika k-15 – Obnovljena Spomen-soba Bolmanske bitke – 21. III. 2015.

Slika k-16 – Prisutni prate svečanu akademiju u bolmanskom Domu kulture povodom 70-godišnjice Bolmanske bitke – 21. III. 2015.

Slika k-17 – Odavanje počasti palim borcima minutom šutnje na obilježavanju 70-godišnjice Bolmanske bitke u bolmanskom Domu kulture – 21. III. 2015.

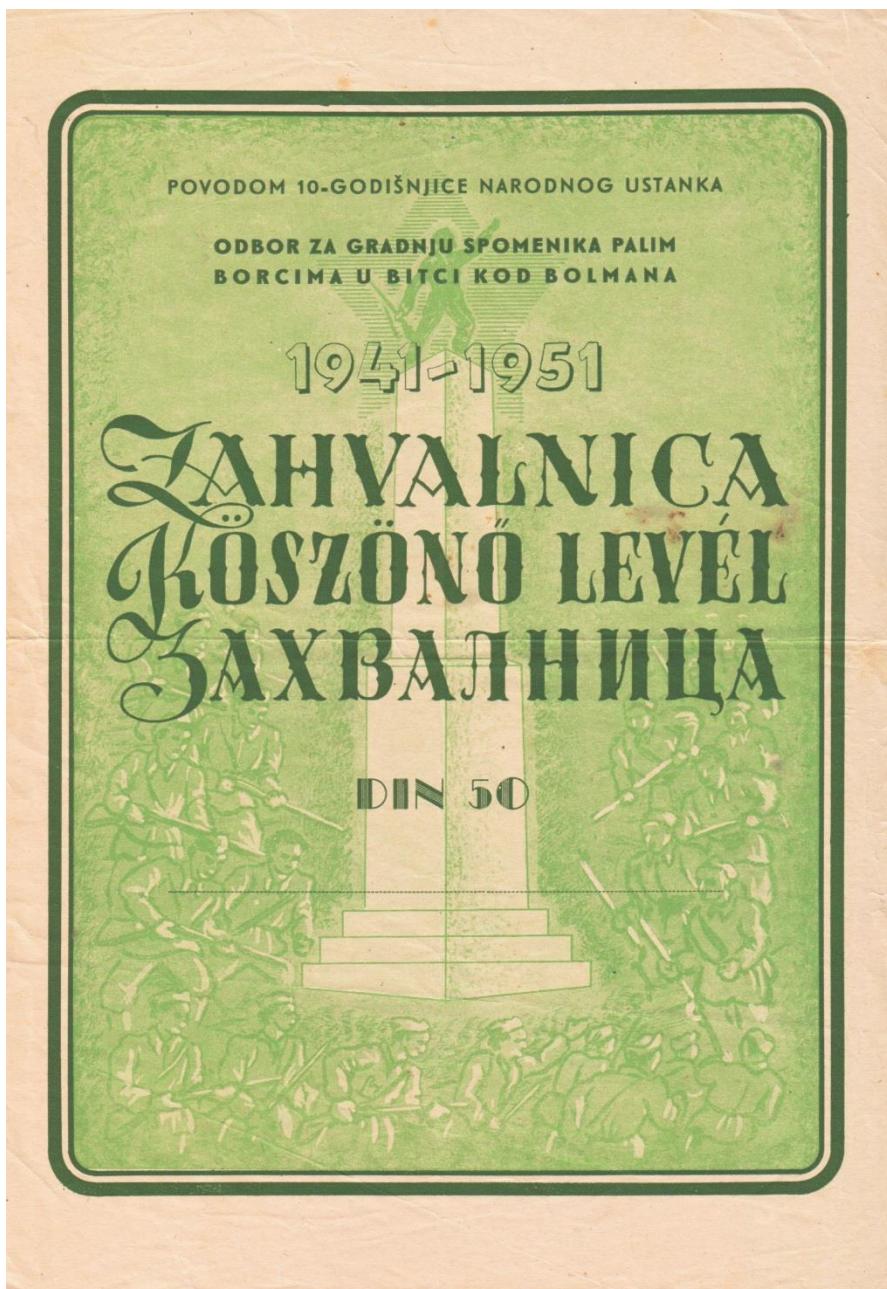
**Slika k-18 – Općina Jagodnjak polaže vijenac na Spomenik
borcima Bolmanske bitke za vrijeme obilježavanja
70-godišnjice – 21. III. 2015.**

**Slika k-19 – Bolman, Spomenik palim borcima Bolmanske bitke,
proslava 71. godišnjice 19. III. 2016.**

Slika k-20 – Bolmanski spomenik nakon obnove u novembru 2013. godine

Slika k-21 – Zahvalnica Odbora za gradnju spomenika palim borcima u bitci kod Bolmana

O AUTORU

Jovan M. Nedić, diplomirani pravnik iz Bolmana, rođen je u Bolmanu 31. X. 1958. godine. Osnovnu školu završio je u Bolmanu, gimnaziju u Belom Manastiru, a pravni fakultet u Osijeku. Bio je zaposlen u Tvornici trikotaže "Sutjeska" Beli Manastir kao pravnik (1983-1991) i direktor (1991-1997). Iz "Sutjeske", tada već preimenovane u "Baranjsku tekstilnu industriju", otišao je u proljeće 1999. godine pa je otada do proljeća 2003. godine bio načelnik Općine Jagodnjak, a potom je postao pročelnik Jedinstvenog upravnog odjela Općine Jagodnjak. Na tom radnom mjestu nalazio se i u vrijeme izdavanja ove knjige.

S koautorima Jovanom S. **Nedićem** i Vidojom **Bijelićem**, autor je knjige "Bolman je bio Bolman" (758 stranica), izdane 2012. godine. Aktivno se bavi proučavanjem bolmanske prošlosti.

Opširnija biografija može se pročitati u spomenutoj knjizi, stranice 754-758. Biografije Jovana S. Nedića i Vidoje Bijelića također se mogu pročitati u knjizi "Bolman je bio Bolman", stranice 579-584 odn. 752-753.

SADRŽAJ

Predgovor (dr. Stanoje Bojanin)	5
Uvod.....	7
Bolmanska bitka	9
I. Uvod.....	9
II. Nastanak mostobrana	13
1. Pripreme.....	13
Njemačke jedinice	14
Jedinice NOVJ.....	15
51. divizija	17
16. divizija	18
36. divizija	20
Komandanti jedinica NOVJ.....	22
Podrška sovjetskih jedinica.....	27
Odbrambeni sektor 16. divizije.....	28
2. Forsiranje Drave	35
III. Borbe na mostobranu	44
6. mart 1945.....	50
7. mart 1945.....	59
8. mart 1945.....	69
9. mart 1945.....	71
10. mart 1945.....	78
IV. Likvidacija mostobrana.....	87
11-16. mart 1945.....	87
16. mart 1945.....	89
17. mart 1945.....	90
18. mart 1945.....	90
19. mart 1945.....	91
20. mart 1945.....	93
21. mart 1945.....	99
V. Krvavi dani bolmanski	103
1. Gubici i žrtve	105
12. korpus.....	106
51. divizija.....	107
16, 36. i 51. divizija.....	107
Žrtve iz Bolmana.....	108

Mladen Janić i Gliša Dobrokes.....	109
Njemački gubici	110
2. Analiza bitke	111
3. Bolman poslije bitke.....	115
4. Sjećanje.....	119
Bolmanski spomenik	120
Spomenik u selu (pred Zadrugom)	122
Spomen-soba Bolmanske bitke u Bolmanu	124
Obilježavanje godišnjica.....	125
Jovan Lazić.....	131
70. godišnjica Bolmanske bitke	132
I na kraju.....	133
O slikama	135
Crnobijele slike	135
Slike u boji	140
Spisak poginulih i nestalih boraca 16, 51. i 36. divizije u vrijeme Bolmanske bitke	143
Recenzija (Pero Matić)	155
Sažeci.....	157
Sažetak na ruskom (prevod Dragiša i Draga Šakić)	157
Sažetak na mađarskom (prevod Karolj Eri)	159
Sažetak na slovačkom (prevod Vlasta Arbet)	161
Sažetak na rusinskom (prevod Mihajlo Džudžar).....	163
Sažetak na njemačkom (prevod Tijana Nedić).....	165
Sažetak na engleskom (prevod Tijana Nedić)	167
Sažetak na bajaškom (prevod Branko Petrović)	169
Sažetak na makedonskom (prevod Nikola Petkovski)	171
Sažetak na slovenskom (prevod Štefan Markovič).....	173
Sažetak latinicom	175
Sažetak cirilicom	177
Bibliografija.....	179
Opšti registar pojmova	185
Fotoalbum - Bolmanska bitka u slikama.....	193
O autoru.....	205
Sadržaj.....	206

